

G.S. Venema
J.G.A. Overgaauw

Onderzoekverslag 116

BEDRIJFSOVERNAME IN DE LANDBOUW

Een rekenmodel

Februari 1994

SIGN: L28-116
EX. NO: 3
NLV:

ISBN: 576592

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Landbouw

CENTRALE LANDBOUWCATALOGUS

0000 0840 2626

REFERAAT

BEDRIJFSOVERNAME IN DE LANDBOUW; EEN REKENMODEL

Venema, G.S. en J.G.A. Overgaauw

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1994

Onderzoekverslag 116

ISBN 90-5242-243-5

225 p., tab., fig.

De toenemende kapitaalintensiteit op bedrijven en de "verzakelijking" van de maatschappij hebben invloed op de financiering van een bedrijfsovername in de landbouw. Doordat het eigen vermogen van de opvolger beperkt is, neemt de behoefte aan vreemd vermogen toe.

In dit onderzoek is met behulp van rekenregels de financiering van de overname van een voorbeeldbedrijf in beeld gebracht. Zowel bedrijfseconomische als fiscale aspecten van de bedrijfsovername in de landbouw zijn bij de berekeningen meegenomen. Het investeringsplan (de overnameprijs) en het financieringsplan worden uitgebreid behandeld. Bij het financieringsplan is aandacht besteed aan de structurele kasstroom, de eigen vermogensvorming door de opvolger, de leningen van familie en kredietinstellingen en de rol van de overheid.

Zowel de overname ineens als de geleidelijke overname worden behandeld. Verschillende varianten van het investerings- en financieringsplan zijn doorgerekend, waardoor het inzicht in het oplossen van mogelijke problemen bij het financieren van een overname wordt vergroot.

Bedrijfsovername/Agrarische sector/Investeringsplan/Financieringsplan/Kasstroom-analyse/Rekenregels/Overname ineens/Geleidelijke overname

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Venema, G.S.

Bedrijfsovername in de landbouw : een rekenmodel /
G.S. Venema en J.G.A. Overgaauw. - Den Haag :
Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO). - Fig., tab. -
(Onderzoekverslag / Landbouw-Economisch Instituut
(LEI-DLO) ; 116)

ISBN 90-5242-243-5

NUGI 835

Trefw.: bedrijfsovernames ; landbouw.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

Blz.

WOORD VOORAF	7
SAMENVATTING	9
SUMMARY	16
1. INLEIDING	19
1.1 Aanleiding van het onderzoek	19
1.2 Eerder onderzoek over bedrijfsovername door LEI-DLO	25
1.3 De probleemstelling	27
1.4 Het doel en de doelgroep van het onderzoek	28
1.5 De opzet van het onderzoek	29
2. DE METHODE VAN ONDERZOEK EN HET MATERIAAL	30
2.1 Inleiding	30
2.2 De bedrijfsovername gezien in een bedrijfseconomische context	30
2.3 De methode van onderzoek: een rekenmodel	35
2.4 Het uitgangsmateriaal: het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88	35
2.4.1 De keuze van het uitgangsmateriaal	35
2.4.2 Het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88	36
2.4.3 De bedrijfseconomische jaarrekening 1987/88	38
2.4.3.1 De bedrijfseconomische balans	38
2.4.3.2 De bedrijfseconomische winst- en verliesrekening	40
2.4.3.3 Het gezinsinkomen uit bedrijf	41
2.4.3.4 De kasstroom van het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88	42
2.4.4 De fiscale jaarrekening	43
2.4.4.1 De fiscale balans	43
2.4.4.2 De fiscale winst- en verliesrekening	45
3. DE BEDRIJFSOVERNAME INEENS: HET INVESTERINGSPLAN	46
3.1 Inleiding	46
3.2 Het opstellen van een investeringsplan	46
3.2.1 Inleiding	46
3.2.2 De overnameprijs voor de produktiefactor grond	47
3.2.2.1 Een aantal waarderingbegrippen	47
3.2.2.2 De waardering van grond in het rekenmodel	49

3.2.3	De overnameprijs voor bedrijfsgebouwen	56
3.2.4	De overnameprijs van de andere materiële activa	58
3.2.4.1	De overnameprijs van de dode inventaris	58
3.2.4.2	De overnameprijs van de veestapel	59
3.2.4.3	De overname van de voorraden produktiemiddelen	61
3.2.5	De overname van de immateriële activa	61
3.2.6	De overname van de overige activa	63
3.2.7	Het bepalen van de totale overnameprijs	67
3.2.8	De overnameprijs van het voorbeeldbedrijf	68
4.	DE BEDRIJFSOVERNAME INEENS: HET FINANCIERINGSPLAN	70
4.1	Inleiding	70
4.2	De vorming van eigen vermogen opvolger in periode vóór overname	70
4.3	De opvolger werkt op ouderlijk bedrijf in loondienst	71
4.4	De vorming van eigen vermogen door opvolger in loondienst op het voorbeeldbedrijf	73
4.5	Het bepalen van de financiële ruimte op het over te nemen bedrijf	78
4.5.1	De leencapaciteit van een bedrijf	78
4.5.2	De financiële ruimte op het gemiddelde grotere weidebedrijf	84
4.5.3	De financiële ruimte op het voorbeeldbedrijf voor overname	85
4.5.4	De financiële ruimte op het voorbeeldbedrijf na overname	87
4.6	Het lenen van familie	90
4.7	Het lenen van kredietinstellingen	97
4.8	Overheidssteun voor jonge bedrijfsopvolgers	102
4.8.1	De vestigingspremie	102
4.8.2	Het borgstellingsfonds	103
4.8.3	Besluit structuurverbetering landbouwbedrijven	103
4.8.4	Complementaire regeling	103
4.9	De fiscale beginbalans van het voorbeeldbedrijf na overname	103
5.	DE GELEIDELIJKE BEDRIJFSOVERNAME	105
5.1	Inleiding	105
5.2	Mogelijke vormen van geleidelijke bedrijfsovername	105
5.3	Geleidelijke bedrijfsovername via een maatschap	107
5.3.1	Inleiding	107
5.3.2	Het investeringsplan	108

5.3.2.1	Inleiding	108
5.3.2.2	De verschillende wijzen van inbreng en waardering van activa	108
5.3.3	De uitgangssituatie bij een geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf via een maatschap	111
5.3.4	Fiscale eindbalans van gemiddelde grotere weidebedrijf vóór de oprichting van de maatschap	112
5.3.5	De voorbehouden stille reserves bij inbreng van activa in maatschap	114
5.3.6	De beginbalans van de maatschap	116
5.3.7	De gevormde stille reserves tijdens het maatschapsverband	117
5.3.8	Het te betalen bedrag per over te nemen produktiemiddel door zoon	118
5.3.9	Het investeringsplan voor de opvolger op het voorbeeldbedrijf	122
5.3.10	De af te rekenen stille reserves door de uittreedende vader	123
5.4	De vermogensvorming van de opvolger tijdens het maatschapsverband	124
5.4.1	Inleiding	124
5.4.2	De verdeling van de maatschapswinst	124
5.4.3	De uitbetaalde vergoeding aan de vennoten op het voorbeeldbedrijf	126
5.4.4	De winstverdeling tussen de vennoten op het voorbeeldbedrijf gedurende het maatschapsverband	128
5.4.5	De te betalen belastingen door de beide vennoten	130
5.4.6	Het berekenen van de jaarlijkse besparingen	130
5.5	Het financieringsplan bij de bedrijfsovername in maatschapsverband	134
5.5.1	Inleiding	134
5.5.2	Eigen vermogen van de bedrijfsopvolger	134
5.5.3	Het lenen van de familie	136
5.5.4	Het lenen van kredietinstellingen	137
6.	ALTERNATIEVE INVESTERINGS- EN/OF FINANCIERINGSPLANNEN	140
6.1	Inleiding	140
6.2	Alternatieve financieringsplannen bij een overname van het voorbeeldbedrijf ineens	140
6.3	Alternatieve investeringsplannen bij een overname van het voorbeeldbedrijf ineens	149
6.4	Een alternatief financieringsplan en een alternatief investeringsplan bij een geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf via een maatschap	158

	Blz.
6.4.1 Een alternatief financieringsplan	158
6.4.2 Een alternatief investeringsplan	160
6.5 Het gebruik maken van de wettelijke doorschuif- mogelijkheid bij overname van het voorbeeld- bedrijf ineens	163
6.6 Scenario's ten aanzien van de toekomstige struc- turele kasstroom op het voorbeeldbedrijf	165
6.7 De Fagoed-constructie bij een bedrijfsovername	168
7. SLOTBESCHOUWING, CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	170
7.1 Slotbeschouwing	170
7.2 Conclusies	172
7.3 Aanbevelingen	173
LITERATUUR	175
BIJLAGEN	179
1. Het opstellen van een fiscale balans voor het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88	180
2. De vorming van het eigen vermogen door de bedrijfs- opvolger op het voorbeeldbedrijf gedurende de periode in loondienst voor de bedrijfsovername	184
3. Aanpassingen in de inkomensvorming- en besteding voor de situatie zoon in loondienst op het voorbeeld- bedrijf ten opzichte van de situatie op het gemiddelde grotere weidebedrijf	186
4. Aanpassingen inkomensvorming- en besteding op voor- beeldbedrijf na de bedrijfsovername	191
5. De vestigingspremie	196
6. Het bepalen van de fiscale balans per 1 mei 1978 van het voorbeeldbedrijf	199
7. Het bepalen van de jaarlijkse besparingen (= toename van het eigen vermogen van de maten gedurende het maatschapsverband bij de afgesproken winstverdeling in hoofdstukken 5 en 6)	202
8. Variabelen en rekenregels in het rekenmodel voor de over te nemen activa bij een bedrijfsovername ineens	206
9. Variabelen en rekenregels in het rekenmodel voor de over te nemen activa bij een geleidelijke bedrijfs- overname	213
10. Financiële variabelen/kengetallen en de daarbij behorende rekenregels in het rekenmodel	224

WOORD VOORAF

De financiering van bedrijfsovername van landbouwbedrijven is een zaak geworden van veel geld, doordat de waarde van landbouwbedrijven de laatste decennia sterk is gestegen. Vrijwel alle landbouwbedrijven zijn gezinsbedrijven, waar de arbeid en het vermogen voornamelijk door de ondernemer en zijn meewerkende gezinsleden worden ingebracht. De overname van landbouwbedrijven is dan ook meestal een gezinsaan gelegenheid. Als er een opvolger aanwezig is moet er vroegtijdig gekeken worden of het bedrijf voldoende bestaansmogelijkheden biedt en of de overname financierbaar is.

Om na te gaan in hoeverre de bedrijfsovername belemmerd kan worden vanwege de financierbaarheid, is er onderzoek gedaan naar de financiële aspecten van bedrijfsovername van gezinsbedrijven. Hierbij is een analyse gemaakt van het proces van bedrijfsovername, waarbij de overname is gezien als een lange termijn beslissing. Om deze beslissing te kunnen nemen kan er een ondernemingsplan worden opgesteld. Dit omvat een productiecapaciteitsplan, een investeringsplan en een financieringsplan. Met behulp van een rekenmodel is het ondernemingsplan in kaart gebracht.

Voor de opstelling van het rekenmodel is gebruik gemaakt van gegevens uit het LEI-boekhoudnet van het gemiddelde grotere weidebedrijf. In het model is vooral aandacht besteed aan de bedrijfseconomische kant van de overname en is rekening gehouden met de fiscale aspecten. Het ontwikkelde rekenmodel kan een hulpmiddel zijn om de financierbaarheid van een bedrijfsovername te onderzoeken.

Een eerdere versie van het verslag, met name het fiscale gedeelte, werd van commentaar voorzien door mr. P.H.F. Remie en drs. P. Ceelen. Wij zijn hen daarvoor erkentelijk.

Het onderzoek is uitgevoerd door drs. J.G.A. Overgaauw en drs. G.S. Venema van de afdeling Landbouw. Laatstgenoemde is werkzaam op de sectie Prognoses, Rentabiliteits- en Financieringsonderzoek, die onder leiding staat van drs. K.J. Poppe. De heer Overgaauw was tot het moment dat hij gebruik maakte van de VUT eveneens voor deze sectie werkzaam. Wij danken hem voor de bijdragen aan het verslag, die hij sindsdien nog heeft geleverd. Mede als gevolg van concurrerende projecten heeft dit onderzoek een lange doorlooptijd gehad.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, februari 1994

SAMENVATTING

Inleiding

Overname van landbouwbedrijven is meestal een moeilijke zaak. Om een landbouwbedrijf over te kunnen nemen moet het bedrijf levensvatbaar zijn, dat wil zeggen voldoende inkomen opleveren voor degene die het bedrijf overneemt en moet de overname financieerbaar zijn. Dit laatste levert meestal problemen op, omdat de vrije waarde in het agrarische verkeer (oftewel de marktwaarde) van moderne landbouwbedrijven hoog is. Overname tegen deze waarde is vrijwel onmogelijk. Dit komt omdat de beloning voor het eigen vermogen en de eigen arbeid op de landbouwbedrijven, die meestal gezinsbedrijven zijn, volgens bedrijfseconomische maatstaven onvoldoende is. Door het bedrijfseconomisch gezien te lage inkomen op landbouwbedrijven is financiering met vreemd vermogen aan grenzen gebonden. Daarnaast beschikt de bedrijfsopvolger over relatief weinig eigen vermogen.

In het kader van de continuïteit van de gezinsbedrijven zal gezocht moeten worden naar een overnameprijs, waarbij rekening gehouden wordt met alle betrokken partijen, te weten de ouders, de bedrijfsopvolger en de andere broers en zusters die mede-erfgenamen zijn van het ouderlijk vermogen. De overnameproblematiek is mogelijk vergroot door een zakelijker familie-opstelling en door het kapitaalintensieve karakter van de moderne landbouwbedrijven.

Om de economische en financiële aspecten van de bedrijfs-overname in kaart te brengen is een theoretisch rekenmodel ontwikkeld. Dit model kan een hulpmiddel zijn om de financiële consequenties van een bedrijfsoverdracht beter te overzien.

Methode van onderzoek

De bedrijfsovername van een landbouwbedrijf kan gezien worden als een strategische beslissing. Het is moeilijk om voor een strategische beslissing een gedetailleerd model op te stellen. Het is echter wel mogelijk om een globaal ondernemingsplan voor de bedrijfsovername te maken. Een ondernemingsplan omvat een productiecapaciteitsplan, een investeringsplan en een financieringsplan.

Bij een bedrijfsovername komt het productiecapaciteitsplan meestal overeen met het over te nemen ouderlijk bedrijf. Het investeringsplan is de overnameprijs voor de over te nemen produktiemiddelen, zoals de grond, de bedrijfsgebouwen, de dode inventaris en de veestapel. In het financieringsplan worden de mogelijkheden voor financiering van het investeringsplan opgesteld. Een opvolger kan daarbij beschikken over zijn eigen vermogen, leningen van familie en leningen van kredietinstellingen.

Wanneer financiering van het investeringsplan niet haalbaar is, zal er gezocht moeten worden naar een alternatief investeringsplan. Lukt dat niet, dan zal het investeringsplan aanpassing behoeven. Tussen de op te stellen plannen is een wisselwerking aanwezig. Via aanpassingen van de plannen moet er naar een oplossing van de financierbaarheid van de bedrijfsovername worden gezocht. Om dit proces van passen en meten te vergemakkelijken kan gebruik worden gemaakt van de rekenregels uit het rekenmodel. De invloed van een verlaging van de te betalen prijs voor bijvoorbeeld de grond op de financiering van de overname, kan snel doorgerekend worden.

Materiaal voor het opzetten van een rekenmodel

Er is voor het opzetten van het rekenmodel gebruik gemaakt van cijfermateriaal van bedrijfsboekhoudingen uit het LEI-boekhoudnet. Het rekenmodel is geïllustreerd met cijfers van het gemiddelde grotere weidebedrijf. Het LEI-boekhoudnet bevat bedrijfseconomische boekhoudingen, waarbij gewaardeerd is op basis van vervangingswaarde. Deze waarde van bedrijven verschilt niet veel met de vrije agrarische marktwaarde. De vervangingswaarde kan niet als basis voor de overnameprijs worden genomen, omdat deze meestal te hoog is voor een verantwoorde bedrijfsfinanciering. Ook de fiscale balanswaarde, die gebaseerd is op de historische aanschafwaarde (verminderd met de gerealiseerde fiscale afschrijvingen), dient veelal niet als basis voor de overnameprijs, omdat deze voor een aantal produktiemiddelen te laag is. Er is echter wel behoefte aan een fiscale balans, omdat fiscale regelingen een belangrijke rol spelen bij de bedrijfsovername. Er is daarom op basis van de bedrijfseconomische balans een schatting gemaakt van de fiscale balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf. In de praktijk is altijd een fiscale boekhouding aanwezig, die als uitgangspunt wordt genomen voor de fiscale berekeningen bij de bedrijfsovername.

Wijzen van bedrijfsovername

Er zijn verschillende mogelijkheden om de bedrijfsovername te realiseren. Essentieel is dat de bedrijfsopvolger op het moment van de overname de financiering rond kan krijgen. Belangrijk is daarbij het bedrag aan eigen vermogen dat door de opvolger in de periode vóór de overname is gevormd. Vroeger vond de bedrijfsovername meestal ineens plaats, tegenwoordig wordt steeds vaker gekozen voor een geleidelijke bedrijfsovername, waarbij de toekomstige opvolger een aantal jaren in een samenwerkingsverband met zijn vader werkt.

Bij bedrijfsovername ineens is de opvolger voor de eigen vermogensvorming voornamelijk aangewezen op besparingen uit het verdiende loon, hetzij op het ouderlijk bedrijf, hetzij uit werk elders. Bij werken in een samenwerkingsverband met de vader be-

staat de mogelijkheid om naast besparingen ook vermogen te vormen uit vermogenswinsten gedurende het samenwerkingsverband.

Bedrijfsovername ineens

Bij de bedrijfsovername ineens blijft de vader de enige ondernemer tot het moment van bedrijfsovername. Meestal werkt de zoon, al dan niet in loondienst, op het ouderlijke bedrijf mee. Er wordt echter wel naar de bedrijfsovername toegewerkt. Via de nodige investeringen blijft het bedrijf op continuïteit gericht. De zoon vormt via besparingen een zo groot mogelijk bedrag aan eigen vermogen.

Wanneer het moment van bedrijfsovername nadert wordt er een investeringsplan opgesteld. Dat betekent dat er voor de over te nemen produktiemiddelen een overnameprijs wordt vastgesteld. Hiervoor zijn voor de onderscheiden produktiemiddelen rekenregels opgesteld. Bij de vaststelling van de overnameprijs moet ook de rol van de fiscus meegenomen worden. Voor de grond accepteert de fiscus de waarde in verpachte staat. Deze waarde kan dan ook gezien worden als een uitgangspunt bij de vaststelling van de overnameprijs. De vaststelling van de verpachte waarde gebeurt veelal door een minnelijke taxatie. Ook voor de overige produktiemiddelen wordt veelal via taxatie een overnameprijs bepaald. Wanneer de produktiemiddelen tegen een lagere prijs worden overgenomen dan voor de fiscus acceptabel is, zal er schenkingsrecht betaald moeten worden.

Het totaal van de te betalen prijzen voor de over te nemen produktiemiddelen vormt het investeringsplan van de bedrijfsopvolger. Wanneer het investeringsplan vaststaat, er is overeenstemming tussen de betrokken partijen, wordt er een financieringsplan opgesteld. In het financieringsplan staan de beschikbare financieringsmiddelen:

- a. het eigen vermogen van de bedrijfsopvolger;
- b. een lening van de familie;
- c. het geleend vermogen van kredietinstellingen.

ad a. Het eigen vermogen van de bedrijfsopvolger

De mogelijkheid om vermogen te vormen hangt af van de periode waarin de bedrijfsopvolger geld verdient, de hoogte van het verdiende loon, zijn consumptieve bestedingen en de te betalen belastingen en premies volksverzekeringen. Tevens kunnen schenkingen tot de vermogensvorming bijdragen. Ook de behaalde rente op spaartegoeden draagt bij aan het eindvermogen op het moment van bedrijfsovername. In het voorbeeld van het gemiddelde grotere weidebedrijf is verondersteld dat de bedrijfsopvolger gedurende tien jaar voorafgaande aan de bedrijfsopvolging tegen CAO-loon op het ouderlijk bedrijf heeft gewerkt. Via veronderstellingen over consumptieve bestedingen zijn de jaarlijkse besparingen uit het netto-loon berekend. Met behulp van een reken-

voorbeeld is de aangroei van de besparingen door verkregen rente berekend.

ad b. Lening van de familie

In hoeverre de bedrijfsopvolger van zijn ouders geld kan lenen is afhankelijk van het geld dat zij na de bedrijfsoverdracht vrij beschikbaar hebben. Uit de overnameprijs zullen eerst de bestaande bedrijfsschulden moeten worden afgelost. Er wordt verondersteld dat een fiscale oudedagsreserve (FOR) eveneens niet gebruikt worden voor het financieren van de overname. Voorts zal er geld nodig zijn voor vervangende woonruimte en inrichting. Daarnaast zullen de ouders over een bepaalde reserve willen beschikken. In hoeverre het resterende bedrag uitgeleend kan worden aan de bedrijfsopvolger zal mede afhangen van het benodigde toekomstige inkomen. Dit inkomen kan bestaan uit AOW-uitkeringen, lijfrente-uitkeringen, inkomen uit uitstaande gelden en inkomen uit arbeid enzovoort. Wanneer het inkomen van de ouders voldoende is, kan het niet benodigde vermogen aan de opvolgende zoon uitgeleend worden. Dit gebeurt meestal tegen een lagere rente dan de geldende markrente.

ad c. Geleend vermogen van kredietinstellingen

In het resterende financieringstekort (overnameprijs minus eigen vermogen en familielening) zal voorzien worden door vreemd vermogen van kredietinstellingen. Naast eisen ten aanzien van kwaliteiten van de ondernemer, solvabiliteit en flexibiliteit van het ondernemersgezin, zal de omvang van het aan te trekken vreemd vermogen afhangen van de hoogte van de eenmalige leencapaciteit en de onderpandswaarde. Voor het bepalen van de leencapaciteit zijn de leningsvoorwaarden van de bank, te weten de te betalen rente en het aflossingsplan, van belang. De te betalen aflossingen en de rente vormen de jaarlijkse financieringslasten. De financieringslasten moeten uit de financieringsruimte (kasstroom van een bedrijf) kunnen worden betaald. De kasstroom bestaat uit: de totale bedrijfsontvangsten verminderd met de totale bedrijfsuitgaven, de belastingbetalingen en de consumptieve bestedingen. Een andere omschrijving van de kasstroom is: de som van de jaarlijkse besparingen, waarvan de rentebetalingen nog niet zijn afgetrokken, en de vrijkomende afschrijvingen. Nadat de bestaande financieringsverplichtingen van de kasstroom zijn afgetrokken, resteert er een vrije kasstroom. Deze vrije kasstroom moet een structureel karakter hebben. Het is moeilijk om de structurele kasstroom te bepalen. In het voorbeeld van het gemiddelde grotere weidebedrijf is de structurele kasstroom gebaseerd op de gemiddelde kasstroom van de vijf voorafgaande jaren aan de bedrijfsovername. Voor de te verwachten structurele kasstroom van de bedrijfsopvolger zijn op deze gemiddelde kasstroom aanpassingen gemaakt voor de inkomsten buiten het bedrijf, voor consumptieve bestedingen en de persoonlijke belas-

tingen. Ook moet rekening gehouden worden met structurele veranderingen in de bedrijfsopbrengsten en -kosten.

Voorts is in het financieringsplan aandacht geschonken aan mogelijke overheidssteun voor de jonge bedrijfsopvolger.

Bij het voorbeeldbedrijf hoeft financiering van de bedrijfsovername geen onoverkomelijk probleem te zijn. Hierbij moet wel bedacht worden dat de financiële situatie op de weidebedrijven de laatste jaren gunstig is geweest.

In hoeverre bedrijfsovername voor individuele bedrijven mogelijk is kan alleen door opstelling van een investeringsplan en een bijbehorend financieringsplan bekeken worden. Het ontwikkelde rekenmodel ondersteunt deze planmatige aanpak.

Geleidelijke bedrijfsovername

Bij de geleidelijke bedrijfsovername werken de vader en de zoon, de toekomstige opvolger, een aantal jaren samen in een samenwerkingsverband. Er is keuze uit verschillende vormen van samenwerkingsverbanden. Bij de bedrijfsopvolging op landbouwbedrijven wordt meestal gekozen voor samenwerking in maatschapsverband. Bij deze rechtsvorm kan rekening gehouden worden met de persoonlijke omstandigheden. Ook in het gekozen voorbeeldbedrijf, het gemiddelde grotere weidebedrijf, is uitgegaan van samenwerking van vader en zoon in een maatschap. De belangrijkste reden voor samenwerking in maatschapsverband is het verlichten van de financiering van de bedrijfsoverdracht door het meedelen in een eventuele vermogensgroei. Ook de mogelijkheid om de rechtszekerheid van de opvolger juridisch vast te leggen speelt een belangrijke rol.

In hoeverre de bedrijfsopvolger, die medevenoot is, deelt in de vermogenswinst is afhankelijk van de vorm van inbreng van de activa in de maatschap en de afspraken over de winstverdeling. Bij inbreng in eigendom en inbreng van het economisch belang deelt de zoon mee in de vermogenswinsten.

Op het voorbeeldbedrijf is uitgegaan van inbreng in eigendom van de goederen van de vader. De duur van het samenwerkingsverband is gesteld op tien jaar en de winstverdeling tussen beide vennoten op 50%.

De inbreng van de activa in de maatschap kan tegen verschillende waarden gebeuren, te weten de fiscale boekwaarde, de werkelijke waarde of een combinatie van de twee. Er is in het rekenvoorbeeld uitgegaan van de fiscale boekwaarde, zoals deze op de fiscale balans van de vader staat. Bij inbreng tegen fiscale boekwaarde hoeft er op het moment van inbreng niet met de fiscus te worden afgerekend. Wel is het gebruikelijk dat de vader de stille reserves, de werkelijke waarde minus de fiscale boekwaarde, op het moment van inbreng voor zichzelf voorbehoudt. Om deze stille reserves te kunnen vaststellen moet er op het moment van inbreng een taxatie gemaakt worden van de werkelijke waarde van de in te brengen activa. Voor zover deze stille re-

erves bij ontbinding van de maatschap nog aanwezig zijn en zichtbaar worden moet de vader met de fiscus afrekenen.

Op het moment van bedrijfsoverdracht aan de zoon, bij ontbinding van de maatschap, moet de overnameprijs van de activa worden vastgesteld. De zoon deelt mee in de tijdens het maatschapsverband ontstane stille reserves voor zover deze de voorbehouden stille reserves van de vader overtreffen. Het bedrag aan stille reserves van de zoon wordt gebruikt voor de financiering van de bedrijfsovername.

De mogelijkheid voor de zoon om tijdens het samenwerkingsverband via besparingen vermogen te vormen is sterk afhankelijk van zijn aandeel in de bedrijfswinst. Voor het aandeel van de zoon in de bedrijfswinst moeten afspraken worden gemaakt. Gebruikelijk is om het winstaandeel te koppelen aan de ingebrachte produktiemiddelen. De restwinst c.q. verlies wordt verdeeld via een afgesproken verdeling.

In het rekenvoorbeeld op het voorbeeldbedrijf is ervan uitgegaan dat de vader alle activa inbrengt en hij hiervoor een rentevergoeding van 3,5% krijgt. Voor de vergoeding van de ingebrachte arbeid is uitgegaan van de gewerkte tijd die beloond wordt tegen het netto CAO-loon. Van de resterende winst krijgen beide vennoten 50%. De besparingen van de vennoten wordt aan ieders bedrijfskapitaal toegevoegd, waarover in de resterende jaren van het samenwerkingsverband een vergoeding wordt gegeven. Voor de berekening van de besparingen zijn veronderstellingen gemaakt over de hoogte van de privé-opnamen, die bestaan uit de consumptieve bestedingen en de betaalde premies en belastingen. Ieder van de maten wordt afzonderlijk belast door de fiscus. Daarentegen kunnen beide maten gebruik maken van fiscale ondernemersfaciliteiten.

Bij de ontbinding van de maatschap moet er een financieeringsplan worden opgesteld. Eén van de belangrijkste verschillen met de bedrijfsovername ineens is, dat een deel van de overnameprijs gefinancierd kan worden met het aandeel van de zoon in de gemaakte vermogenswinsten.

Financiële haalbaarheid bedrijfsovername

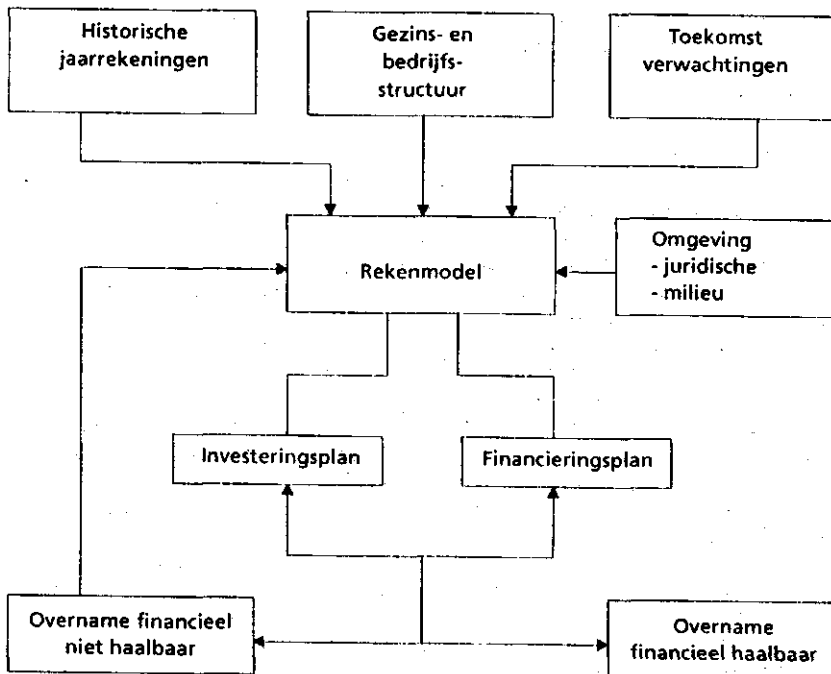
Wanneer de financiering van de bedrijfsovername in eerste instantie niet haalbaar is, kan er gezocht worden naar een alternatief financieringsplan. Met behulp van het ontwikkelde rekenmodel kan inzicht verkregen worden in hoeverre een ander financieringsplan een oplossing biedt. Er zijn enkele alternatieve financieringsplannen doorgerekend. Als een alternatief financieringsplan niet haalbaar is, kan er gesleuteld worden aan het investeringsplan. Ook hierbij kan het rekenmodel een hulpmiddel zijn. Voor een schematische weergave van de functie van het model, zie figuur 1.

Eveneens zijn er verschillende varianten ten aanzien van het investerings- en financieringsplan doorgerekend. Een aantal van deze varianten spelen in op mogelijk toekomstige ontwikke-

lingen. Hierbij gaat het om zaken zoals het betalen voor het eigen melkquotum, het afschaffen van fiscale faciliteiten, het rekening houden met toekomstige milieukosten en het rekening houden met veranderende bedrijfsopbrengsten.

Conclusie

De financiering van een bedrijfsovername in de landbouw is vaak een knelpunt. De stijgende kapitaalbehoefte per bedrijf heeft vooral een groeiend beroep op vreemd vermogen tot gevolg. Stijgende financieringslasten moeten door de jaarlijkse kasstroom worden gedragen. Dalende opbrengstprijzen, toenemende milieukosten, minder uitbreidingsmogelijkheden en een afnemende rol van de overheid, geven een extra druk op de toekomstige kasstromen. De marges bij het financieren van een overname zijn dan ook klein. Een vroegtijdig en goed opgezet overnameproces is dan ook van groot belang om een potentiële opvolger zowel juridisch als financieel voldoende zekerheid te bieden.

Figuur 1 Een schematische weergave van de werking van het rekenmodel bij het financieel doorrekenen van een bedrijfsovername in de landbouw

SUMMARY

Introduction

The take-over of agricultural holdings in the Netherlands is a difficult matter. In the last decennia the capital requirements to finance the assets of a farm have risen substantially. In 1991 one needs 1.65 million guilders on average to finance a farm against market prices. A take-over against this market price is impossible. A young successor has relatively little capital of his own, so he has to borrow a large amount of money from his family and/or credit institutions. For most young farmers it will be impossible to generate enough income (after consumption and taxes) for paying the interest and redeeming the loans. Therefore the use of outside capital is kept within certain bounds. In terms of continuity of family farms, the parties involved (successor, parents and other children) have to look for other options for valuing the take-over.

In this study a theoretical model is developed setting out the economical, financial and fiscal aspects of a take-over, in order to monitor the financial consequences.

Methods of research

The take-over of farms can be seen as a strategic decision. It is useful to make a strategic plan containing an interacting production-capacity plan, an investment plan and a financing plan. When the outlined investment plan - the take-over price of the means of production - cannot be financed by the successor, he has to look for possibilities to change the financing plan. When this is not successful, the investment plan might be changed. The role of the family and the fiscus in the process of changing plans is very important. In general, all the parties directly involved have to look for a solution for successfully financing the take-over of a farm that has perspective. The yearly cashflow must suffice to pay interest and redemption on the borrowed money. To gain more insight in the whole process of financing a take-over (a process with a lot of juggling), several arithmetic rules have been built. In this way a theoretical model is developed. Inputs for this model are: historical accounts, the structure of the family and the farm, future prospects of the sector, environmental and juridical conditions, social developments (e.g. commercialisation of the society) and the role of the government etc.

The model was built by means of the average data of the larger dairy farms in the Netherlands. The used data are derived from the Dutch Farm Accountancy Data Network, which contains farm-economic accounts. The data are transformed to fiscal data,

as fiscal data are the starting point for calculations of the take-over of a farm.

The plans in the process of financing a take-over

The production-capacity plan gives information on the capacity of the farm after the take-over: the successor can take over all (or a part of) the assets of his parents and can extend the farm by buying new assets.

The investment plan contains the prices of the assets taken over from the parents and the prices paid for the assets bought elsewhere.

For most assets taken over, an appraisal will take place which comes down to the market value of those assets at that moment. For land and quota there are special fiscal arrangements. In the case of a take-over within the family the successor only has to pay a price equivalent to the value of leased land. In the Netherlands the market value of leased land is about 60% of the value of free land. The successor (being a family member) can take over the quota for free. The consequence of this is that all the fiscal claims are put on the shoulders of the successor (e.g. to pay income tax over the hidden reserves). When the successor pays less than the above mentioned prices (after all parties gave their blessing to the proposal) he has to pay taxes over the gift (= fiscally accepted prices minus paid prices for the assets taken over). In general the take-over price of a farm is much lesser than the market value.

In the financing plan the possibilities to finance the investment plan have been analysed. A good insight will be given in the costs, returns, results and cashflows for the next years. The successor has the ability to finance the take-over with his own capital, family capital and borrowed capital from credit institutions. His own capital depends on the amount of money saved from earned income, received gifts and interests. The amount of money he can and will borrow from his family depends on: the price the parents receive for the take-over, the taxes they have to pay, the income they will have in the future, the money they need for their living (e.g. buying a house) and financial conditions (interest and redemption), which are in general set lower than the conditions in the market. The take-over price minus private capital minus family loans gives the amount of money the successor has to borrow from credit institutions. These institutions will in general assess the application on the following points: characteristics of the borrower (professional skill, business capacity and moral character), profitability and liquidity (cashflow analyses), solvency and security, the flexibility of the successor's family and the conditions of production.

Methods of taking-over

There are two ways of arranging the take-over: a) the direct take-over and b) the gradual take-over, mostly in the form of a partnership. a) The years before the take-over the son or daughter (in this report is chosen for "he") usually works on the farm of his parents (paid employment). When the farm is economically not large enough for two full-time workers, the son can work outside the farm. During the time that the successor works on the farm of his parents he receives a wage. A large part of it stays for reasons of liquidity (as a credit note on the balance sheet) in the farm, on which the successor receives interest. In this way he builds up his own capital. In many ways parents and successor work towards the final take-over and they invest to guarantee future continuity. b) Before the take-over the father (or parents) and the successor enter into partnership with profits partially accumulated on the successor's account. Besides sharing the profits, the successor can also participate in the capital gains. A partnership will also give the prospective successor more juridical certainty concerning the take-over.

The share of the successor in the capital gains depends on: the way the parents (or the father) bring(s) in the assets in the partnership (against market value or against fiscal value, each with its different fiscal consequences) and the arrangements made in the partnership contract.

Depending on the development in prices of the assets and the contents of the contract the successor has the possibility to accumulate more capital of his own. Consequently he will have to finance a smaller part of the take-over with borrowed capital.

Alternative plans

Several alternative investment and financing plans have been calculated and reviewed. Some of them anticipate possible future developments like e.g. paying for quota that are taken over, abolition of fiscal facilities, consideration of future environmental costs and changing farm profits.

Conclusion

The finance of a take-over in agriculture is often a bottleneck. The rise of capital requirements has led to a growing appeal on outside capital. Rising interest and redemptions must be borne by the yearly cashflow. Falling prices, rising environmental costs, lesser growing capabilities and a decreasing role of the government put pressure on the future cashflows. The margins for financing a take-over are getting smaller. An early and a good framework of the take-over process is important and will provide the potential successor more juridical and financial certainty.

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding van het onderzoek

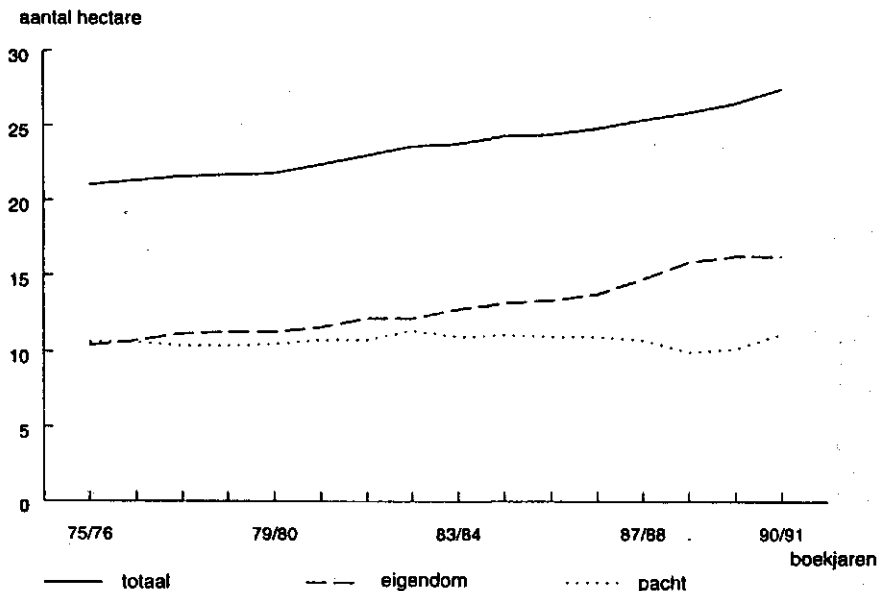
De waarde van de landbouwbedrijven uit het LEI-boekhoudnet is in de loop van de laatste twee decennia sterk gestegen. Het balanstotaal van het gemiddelde landbouwbedrijf bedroeg eind april 1976 f 487.000,-. Aan het einde van het boekjaar 1990/91 was dit bedrag opgelopen tot bijna f 1.500.000,-. Dit is over een periode van zestien jaar een stijging van meer dan 200%, oftewel bijna één miljoen gulden. De totale inflatie was gedurende deze periode 55%, zodat ook andere factoren aan de waarde-stijging hebben bijgedragen. Het totale vermogen op de weidebedrijven steeg gedurende deze periode sterker dan op de akkerbouwbedrijven (tabel 1.1).

Tabel 1.1 *Het gemiddelde balanstotaal (a) van alle landbouwbedrijven, akkerbouwbedrijven (b) en weidebedrijven (b) uit het LEI-boekhoudnet (c) in de periode 30 april 1976 t/m 30 april 1991 (in gulden)*

Boekjaar	Landbouw- bedrijven	Akkerbouw- bedrijven	Weide- bedrijven
1975/76	487.000	639.200	479.600
1976/77	581.000	852.700	584.200
1977/78	749.000	993.000	776.000
1978/79	881.000	1.056.000	911.000
1979/80	885.000	1.009.000	929.000
1980/81	865.000	934.000	900.000
1981/82	903.000	965.000	923.000
1982/83	952.000	961.000	960.000
1983/84	995.000	1.034.000	996.000
1984/85	1.052.000	1.111.000	1.027.000
1985/86	1.119.000	1.104.000	1.142.000
1986/87	1.229.000	1.224.000	1.264.000
1987/88	1.291.000	1.200.000	1.354.000
1988/89	1.347.600	1.335.700	1.437.500
1989/90	1.461.900	1.275.900	1.588.900
1990/91	1.486.700	1.278.800	1.647.000

a) Eindbalans op basis van vervangingswaarde en exclusief verpachtersvermogen; b) Op basis van BUL-typering; c) De ondergrens van de opgenomen bedrijven is gestegen van 60 standaardbedrijfseenheden (sbe) in 1975/76 naar 79 sbe in 1990/91.

Naast de opgetreden inflatie is een van de belangrijkste factoren voor het verklaren van de waardeestijging van landbouwbedrijven de opgetreden schaalvergroting. De waardeestijging in de weergegeven cijfers in tabel 1.1 is ook beïnvloed door de opgeschoven ondergrens van de bedrijven uit het LEI-boekhoudnet. De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond op de landbouwbedrijven uit het LEI-boekhoudnet is toegenomen van 21 ha in 1976 naar 26,5 ha in 1990. Met name de hoeveelheid grond in eigendom is gestegen (zie figuur 1.1). De oppervlakte gepachte grond is gemiddeld op deze bedrijven weinig veranderd. Het totale areaal aan pacht in Nederland is daarentegen sterk verminderd. Zo werd in 1975 volgens de Landbouwtelling, waarin alle Nederlandse landbouwbedrijven vanaf tien sbe in vertegenwoordigd zijn, in totaal nog ruim 900.000 ha cultuurgrond gepacht. In 1990 is het areaal aan pacht gedaald tot 630.000 ha (CBS/LEI, 1990). Het aandeel van gepachte grond in het totaal aan oppervlakte cultuurgrond daalde dan ook van 44% in 1975 naar 33% in 1990.

Figuur 1.1 De gemiddelde totale oppervlakte, de gemiddelde oppervlakte in eigendom en de gemiddelde oppervlakte gepacht op landbouwbedrijven uit LEI-boekhoudnet (gemeten in hectare cultuurgrond kadastrale maat) in de periode 1975 t/m 1990

De grondprijs is in de laatste twintig jaar sterk gestegen. In de jaren zeventig is deze ontwikkeling zowel voor bouwland als voor grasland waar te nemen (tabel 1.2). In de tachtiger jaren zijn de prijzen voor gras- en bouwland uit elkaar gedreven

als gevolg van de invoering van melkquota. De waarde van het melkquotum is door het CBS in de betaalde prijs voor een hectare grasland meegenomen. In 1989 werd voor een hectare onverpacht grasland bijna f 10.000,- meer betaald dan voor een hectare onverpacht bouwland. Het prijsniveau voor los bouwland was gedurende het boekjaar 1989/90 ongeveer hetzelfde als dat voor los grasland zonder melkquotum (Van Bruchem et al., 1991).

Tabel 1.2 Gewogen gemiddelde kooprijzen (in gld./ha) van boerderijen, los bouwland en los grasland, verpacht en onverpacht gedurende periode 1970/71-1990 (exclusief overdrachten door (schoon)ouders aan kinderen)

Jaar	Boerderijen (vanaf 1 ha)		Los bouwland		Los grasland	
	verpacht	onverpacht	verpacht	onverpacht	verpacht	onverpacht
1970/71	7.600	9.800	7.700	9.300	6.200	7.500
1975/76	14.300	25.300	14.000	18.800	11.900	18.400
1980/81	24.100	42.900	22.200	33.000	20.700	32.200
1980	29.700	52.000	20.000	35.700	20.700	36.900
1985	21.200	46.400	20.000	37.400	18.100	37.000
1986	27.700	52.300	21.500	39.700	21.100	46.300
1987	24.900	49.800	20.200	36.600	20.100	45.100
1988	*)	50.900	18.600	34.200	18.300	45.300
1989	29.900	54.900	18.400	33.800	19.100	43.600
1990	*)	62.300	19.100	39.100	19.700	50.000

Bron: CBS Statistiek overdrachten en verpachtingen van landbouwgronden. N.b.: Gewogen kooprijzen volgens koopovereenkomsten. Met ingang van 1984 zijn overdrachten, waarbij binnen een jaar na aankoop beëindiging van de pacht plaatsvindt, gerekend tot de categorie "onverpacht". Op dezelfde wijze zijn de kooprijzen vanaf 1980 aangepast.

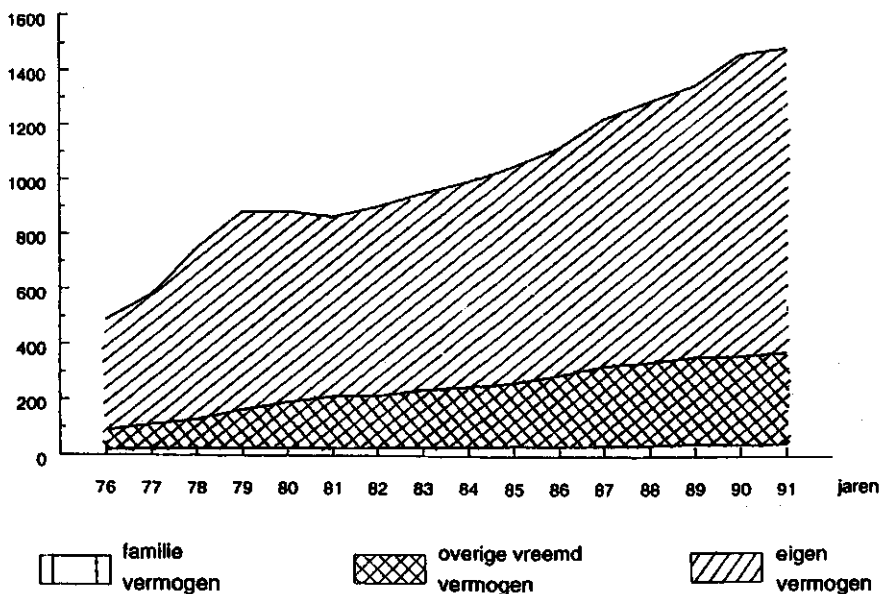
*) Te weinig waarnemingen.

Een andere factor voor de toename van kapitaal in landbouwbedrijven is de sterke stijging van investeringen in nieuwe technieken, zoals in stallen, machines, werktuigen en installaties. Mede hierdoor is de kapitaalintensiteit van de landbouwbedrijven vergroot.

De toenemende kapitaalintensiteit en schaalvergroting van Nederlandse landbouwbedrijven heeft tot gevolg gehad dat de behoefte aan vermogen sterk is toegenomen (zie figuur 1.2). Dit wordt vooral zichtbaar als een landbouwbedrijf wordt overgenomen. Op dat moment moet de te betalen overnameprijs gefinancierd worden. Een probleem bij bedrijfsopvolging in de landbouw is het, relatief gezien, beperkte eigen vermogen van de bedrijfsop-

volger. Hoewel de jonge opvolger in verhouding tot veel leeftijdsgenoten reeds een flink bedrag heeft gespaard, gaat het slechts om een beperkt deel van het voor de bedrijfsopvolging benodigde vermogen. Door de sterke stijging van het benodigde vermogen voor een landbouwbedrijf, is het absolute verschil tussen het benodigde vermogen en het reeds opgebouwde eigen vermogen flink toegenomen. Dit brengt met zich mee, dat er een toenevend beroep moet worden gedaan op financiering met vreemd vermogen om de bedrijfsopname financieel rond te krijgen. De familieleningen zijn echter vanaf 1976 nauwelijks in bedrag gestegen. Op veel landbouwbedrijven is het behaalde inkomen uit het bedrijf en deels van daarbuiten onvoldoende om, naast een aantal vaste uitgavenposten zoals consumptieve bestedingen, belastingen en investeringen, hoge financieringslasten over vreemd vermogen te dragen.

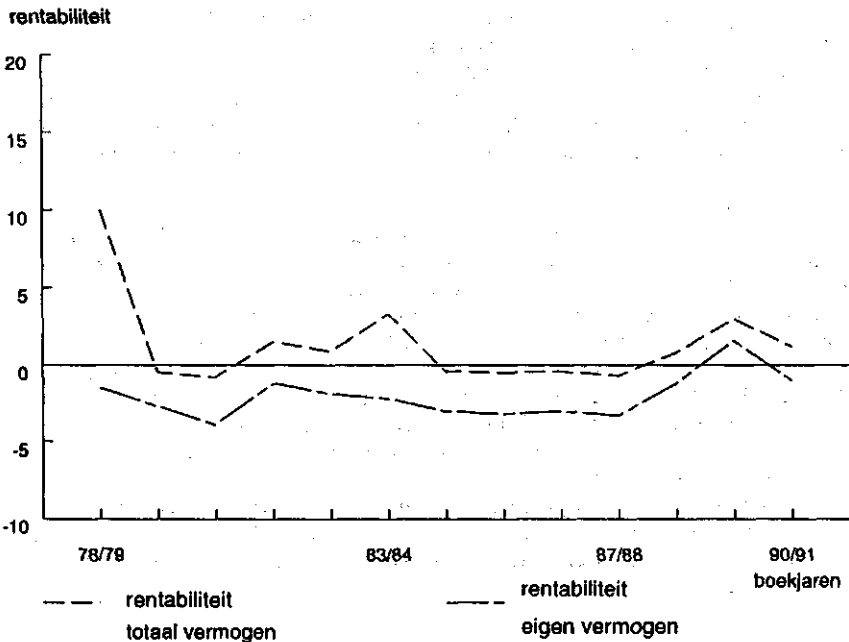
vermogen
(x f 1000)

Figuur 1.2 De opbouw van het totaal vermogen over het eigen en vreemd vermogen op landbouwbedrijven in de periode 1976 t/m 1991 (Bron: LEI-boekhoudnet)

In Nederland zijn de landbouwbedrijven in het algemeen gezinsbedrijven. Gezinsbedrijven zijn bedrijven waarbij het eigen vermogen van de ouders en de arbeid van ouders en meewerkende kinderen belangrijke productiefactoren vormen. De vergoeding voor de ingezette eigen arbeid en in het bedrijf zittende eigen vermogen is bedrijfseconomisch gezien te laag.

Voor de beloning van gebruikte "vreemde" produktiefactoren geldt meestal een objectieve beloning. Zo wordt voor de betaalde arbeid veelal het CAO-loon voor de landbouw, voor de betaalde rente de geldende marktrente en voor de betaalde pacht de geldende pachtnorm betaald. Het inkomen uit bedrijf, dat resteert na het belonen van de "vreemde" produktiefactoren, valt toe aan de ingezette gezinsarbeid en het eigen vermogen van de ouders. Deze beloning is vrijwel nooit voldoende voor een beloning volgens de geldende maatstaven voor loon en rente. Dit blijkt uit de rentabiliteit van het geïnvesteerde vermogen in landbouwbedrijven. Wanneer naast de vreemde arbeid ook de eigen arbeid tegen CAO-loon beloond zou worden, blijft er als beloning voor het geïnvesteerde vermogen weinig over. Omdat over het aanwezige vreemd vermogen rente moet worden betaald, komt het in de landbouw regelmatig voor dat de rentabiliteit over het eigen vermogen negatief is (zie figuur 1.3). In het qua bedrijfsresultaten en inkomens uitstekende jaar 1989/90 was de gemiddelde rentabiliteit over het eigen vermogen van de landbouwbedrijven uit het LEI-boekhoudnet 1,6%, waarbij de pachtbedrijven (3,7%) beduidend hoger uitkwamen dan de eigendomsbedrijven (1,3%). Op bijna de helft van deze bedrijven bleef zelfs in 1989/90 geen enkele vergoeding voor het eigen geïnvesteerde vermogen over. In de land-

Figuur 1.3 Rentabiliteit van het totale vermogen en het eigen vermogen op landbouwbedrijven in de periode 1976 t/m 1991 (Bron: LEI-boekhoudnet)

bouw is een redelijke tot hoge solvabiliteit, het aandeel van het eigen vermogen in het totaal vermogen, dan ook noodzakelijk om de continuïteit van de bedrijven te handhaven.

Een overname van grond door een bedrijfsopvolger tegen de hoge marktprijs is vrijwel niet te financieren. In dat geval moet er zoveel vreemd vermogen aangetrokken worden, dat er na het belonen van de vreemde produktiefactoren, weinig of totaal geen beloning resteert voor de inzet van eigen produktiefactoren. Het is dan ook niet realistisch om bij het vaststellen van een overnameprijs voor de verschillende activa de marktprijs als uitgangspunt te nemen. De marktprijs wordt grotendeels bepaald door de marginale waarde van de activa van andere ondernemers (uitbreiding bestaand bedrijf met enkele hectares) en in mindere mate door de aankoop van gehele bedrijven. Bij een bedrijfsovername zal er onderhandeld moeten worden tussen de betrokken partijen over het vaststellen van een lager liggende overnameprijs. Een belangrijk uitgangspunt bij deze onderhandelingen blijft de gedachte dat financiering van de bedrijfsovername voor de opvolger mogelijk moet zijn. Dit kan echter niet tegen elke prijs, zoals in het verleden wel eens gebeurde. Tegenwoordig wordt er in toenemende mate gestreefd naar een overnameprijs die gebaseerd is op objectieve maatstaven.

Een andere mogelijkheid is het gezinsbedrijf aan een derde (of derden) te verkopen tegen de geldende marktprijs. Dit alternatief ligt emotioneel bij alle betrokken partijen gevoelig. Vooral voor de potentiële opvolger, die zich soms al jaren aan het voorbereiden is op de bedrijfsovername en op het toekomstig ondernemerschap. Verkoop aan derden wordt in de praktijk dan ook slechts overwogen indien het bedrijf door de bedrijfsopvolger niet te financieren is of onvoldoende continuïteitsmogelijkheden heeft.

Een ontwikkeling die bij overname van landbouwbedrijven steeds meer een rol gaat spelen, is de individualisering en de verzakelijking van de maatschappij. Deze twee aspecten kunnen in de toekomst in toenemende mate een rol gaan spelen bij het onderhandelingsproces tussen de partijen en daarmee van invloed zijn op de hoogte van de overnameprijs voor de verschillende activa op landbouwbedrijven. Een actueel probleem in dit verband is de waardering van produktierechten. Op melkveebedrijven gaat het hierbij om het aanwezige melkquotum op het bedrijf, exclusief het aangekochte melkquotum. In de praktijk wordt voor het niet aangekochte melkquotum bij een bedrijfsovername in familieverband nog steeds geen of weinig geld betaald. Bij eventuele verkoop van het melkquotum aan derden zou echter een groot bedrag kunnen worden ontvangen.

1.2 Eerder onderzoek over bedrijfsovername door LEI-DLO

LEI-DLO heeft in het begin van de jaren zeventig onderzoek gedaan naar de financiële positie van beginnende landbouwers. Dit onderzoek had betrekking op landbouwbedrijven in de provincies Friesland, Gelderland en Noord-Brabant (Aukema et al., 1971). Op de afdeling tuinbouw is eveneens onderzoek verricht naar de financiële positie van beginnende ondernemers in de glastuinbouw (Boers en Ploeger, 1975). Uit de onderzoeken op landbouwbedrijven bleek dat het eigen vermogen van de bedrijfsopvolgers gering was in verhouding tot de waarde van het over te nemen bedrijf. De beloning van de meewerkende opvolgers was veelal lager dan het CAO-loon. De bedrijfsopvolgers die een samenwerkingsverband met de vader waren aangegaan beschikten gemiddeld over meer eigen vermogen. Bij de bedrijfsovername bleek dat bevoordelingen en schenkingen een belangrijke rol speelden. Ook werd er veel gefinancierd met familieleningen tegen gemiddeld soepele voorwaarden. Opvallend was dat er in Friesland minder bevoordeeld of geschonken werd dan in Gelderland. In Friesland was men meer aangewezen op leningen van de bank, terwijl men in Gelderland beduidend meer van familie kon lenen. Een belangrijke conclusie uit de genoemde rapporten was dat veel jonge boeren met een te klein bedrijf begonnen, dat onvoldoende bestaansmogelijkheden bood. Het inkomen van deze bedrijven was te gering om noodzakelijke investeringen te doen.

In vervolgonderzoek werden de overgenomen landbouwbedrijven uit de drie vorige onderzoeken vijf (zie Van der Lely, 1977 en Bogaerds, 1979) tot tien jaar (zie Bogaerds, 1982) na de bedrijfsovername nogmaals onderzocht. Uit het laatstgenoemde onderzoek bleek dat een kwart van de destijds overgenomen bedrijven in Friesland niet meer bestonden. De kleine bedrijfsomvang, waardoor er nog voor een groot bedrag moest worden geïnvesteerd, en de nog gunstige arbeidsmarkt waren verklarende factoren voor bedrijfsbeëindiging. Van de overgebleven bedrijven was het aandeel van het eigen vermogen sterk toegenomen, voor een groot deel door herwaardering van de aanwezige activa.

In 1978 is onderzoek verricht naar bedrijfsopvolging in de landbouw en het oprichten van een besloten vennootschap (Snoek, 1978). Hoewel deze rechtsvorm een grotere rechtszekerheid kan bieden, kan het gepaard gaan met grotere financiële offers op sociaal-fiscaal gebied. Een aantal jaren later is de rol van lijfrente in het kader van bedrijfsopvolging in kaart gebracht (Snoek, 1981). De conclusie van dit onderzoek was dat lijfrente een nuttige functie kan vervullen (financieel gezien), maar dat er eveneens verschillende nadelen aan vast zaten.

Voorts is er onderzoek gedaan naar een beperkt aantal veehouders die in de periode 1977-1982 zelfstandig bedrijfshoofd zijn geworden door overname van een bestaand bedrijf (Van Reeuwijk, 1985). Door het geringe aantal onderzochte bedrijven kunnen aan de resultaten van dit onderzoek geen harde conclusies worden verbonden. Uit het onderzoek bleek dat weinig eigen ver-

mogen gevormd kan worden op bedrijven die zonder voorafgaande samenwerkingsvorm worden overgenomen. Tevens bleek dat de bevoordeling bij overdracht van produktiemiddelen en de familieelingen een belangrijke rol spelen bij de financiering.

Eind jaren tachtig is er onderzoek verricht naar de vermogensvorming van toekomstige bedrijfshoofden. Dit onderzoek is via een enquête uitgevoerd in de provincies Drenthe, Overijssel en Gelderland (Tjoonk, 1992). Enkele conclusies uit dit onderzoek zijn:

- bijna driekwart van de bedrijfsopvolgers werkt voorafgaande aan de bedrijfsovername in een samenwerkingsverband;
- twee derde deel van de bedrijven is voor de bedrijfsovername vergroot;
- er is een toenemende verbetering in beloningsvormen te constateren;
- bijna de helft van de opvolgers had reeds een of meer schenkingen gekregen;
- het eigen vermogen (inclusief verkregen schenkingen) van de toekomstige bedrijfshoofden zag er tijdens het houden van de enquête als volgt uit:
  - 32% had een eigen vermogen van tussen de f 50.000,- en f 100.000,-;
  - 21% had een eigen vermogen van tussen de f 100.000,- en f 200.000,-;
  - 34% beschikte over een eigen vermogen van meer dan f 200.000,-;
  - 13% hoogte van het eigen vermogen onbekend;
- de invloed van de gezinsgrootte en van het wel of niet uitbreiden van het bedrijf heeft weinig invloed gehad op de vermogensvorming van de toekomstige bedrijfshoofden;
- de helft van de bedrijfsopvolgers heeft contact gehad met de voorlichting bij het gaan werken op het ouderlijke bedrijf. In het geval er een samenwerkingsverband met de vader is aangegaan, ligt dit percentage op 90.

In de hierboven vermelde LEI-DLO-onderzoeken werd de financiering en de financiële positie van gerealiseerde bedrijfsovernames geanalyseerd en/of is een beeld gegeven van het eigen vermogen van de opvolgers voor overname.

Tenslotte is er een onderzoek uitgevoerd naar de mate waarin samenwerkingsovereenkomsten tussen het bedrijfshoofd en de opvolger voorkomen en naar de inhoud en ervaringen van deze samenwerkingsovereenkomsten. Eveneens is gevraagd naar de motieven die een rol spelen bij het oprichten van een maatschap of firma (Van den Hoek en Spierings, 1992). De motieven om een samenwerkingsverband aan te gaan blijken met name betrekking te hebben op de financiële voordelen en de rechtszekerheid voor de opvolger.

1.3 De probleemstelling

Wanneer er zich een bedrijfsopvolger aandient is het zaak om de problematiek van de bedrijfsovername vroegtijdig onder ogen te zien. Aan een bedrijfsovername zitten verschillende facetten, zoals juridische, bedrijfseconomische en financiële. Hoewel de juridische kant van de bedrijfsovername zeer belangrijk is, is er in dit rapport globaal aandacht aan geschonken. Voor de juridische aspecten van de bedrijfsovername wordt verwezen naar de literatuur (Hoefmans et al., 1989 en Tuinte, 1990) en jurisprudentie. De aandacht gaat in dit rapport vooral uit naar de financieel-economische kant.

Zoals uit de vorige paragraaf blijkt, wordt de waarde van een landbouwbedrijf steeds hoger. De mogelijkheden van de bedrijfsopvolger om vermogen te vormen zijn echter beperkt: besparingen uit verdiend inkomen en verkregen schenkingen. Hierdoor wordt de discrepantie tussen de marktwaarde van landbouwbedrijven en het gevormde eigen vermogen van de opvolger steeds groter. Dit kan er toe leiden dat de financiering van een bedrijfs-overname een knelpunt vormt. Dit geldt vooral wanneer het de overname van een eigendomsbedrijf of erfpachtbedrijf betreft. Voor pachtbedrijven zal dit in mindere mate het geval zijn. Een opvolger treedt veelal in de plaats van de "pachtende" vader.

Een belangrijke zaak is de vaststelling van de overnameprijs van het bedrijf. Hoe komt deze tot stand? In de vorige paragraaf is reeds geconstateerd dat overname tegen de marktprijs op grote moeilijkheden zal stuiten. Toch zal er gestreefd moeten worden naar een overnameprijs die voor alle betrokken partijen aanvaardbaar is. Zo moet er rekening gehouden worden met de belangen van de mede-erfgenamen, meestal de broers en zusters. Ook de fiscus speelt een belangrijke rol bij de vaststelling van de hoogte van de overnameprijs. Bij een te lage overnameprijs moet er schenkingsrecht worden betaald. Naast de min of meer algemene regels bij het vaststellen van de overnameprijs, spelen veel factoren een rol die voor elk bedrijf en elk gezin verschillen. Wanneer er overeenstemming is over de overnameprijs zal bezien moeten worden of deze voor de opvolger financierbaar is. Hoeveel eigen vermogen is er beschikbaar, kunnen er familieleningen verkregen worden, en hoeveel geld zal een kredietverlenende instelling beschikbaar willen stellen. Voorts zal onderzocht moeten worden of een bedrijf "ineens" kan worden overgenomen of dat het bedrijf beter geleidelijk overgedragen kan worden.

Om de factoren die de hoogte van de overnameprijs bepalen en de financieringsmogelijkheden te kunnen analyseren, zal er een rekenmodel worden opgesteld. Dit beoogt het inzicht in de financieringsproblematiek van de bedrijfsovername te vergroten. In het model komen zowel de investeringsbeslissing, het bepalen van de overnameprijs, als financieringsbeslissing, een haalbare financiële structuur voor het bedrijf, aan de orde.

1.4 Het doel en de doelgroep van het onderzoek

Het rekenmodel is bedoeld als hulpmiddel om de financiële mogelijkheden en onmogelijkheden bij een bedrijfsovername voor alle partijen goed in kaart te brengen. Onzekerheden betreffende de financiering van de overname moeten tot een minimum worden beperkt. Het is dan ook van groot belang reeds ver voor een eventuele overname aan de financiering van de overname te werken, zodat zo vroeg mogelijk problemen kunnen worden aangepakt.

Met behulp van het rekenmodel kan veelvuldig gerekend worden aan het financieringsaspect van de bedrijfsovername. Per geval kan bijvoorbeeld uitgezocht worden wat de beste wijze van bedrijfsovername is.

De publikatie van dit onderzoek is bedoeld voor een ieder die bij het bepalen van de overnameprijs en bij de financiering van het over te nemen bedrijf betrokken is. Voor de mogelijke bedrijfsopvolger, de ouders en de overige gezinsleden is het van belang een goed inzicht te verkrijgen in de overnameproblematiek van hun bedrijf. Hierbij kunnen ze bijgestaan worden door een aantal instanties. De belangrijkste instanties zijn de Sociaal Economische Voorlichting (SEV), het Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK), Dienst Landbouw Voorlichting (DLV), Accountantsbureaus en de standsorganisaties. Ook voor hen kan het rekenmodel een hulpmiddel zijn om het inzicht in het financieringsaspect van bedrijfsovernames te vergroten.

Het onderzoek kan ook interessant zijn voor financiers. Kredietinstellingen en andere vermogensverschaffers kunnen een beeld krijgen van de toekomstige inkomensmogelijkheden van het bedrijf. In hoeverre kan het bedrijf een bepaalde financiële structuur met bijbehorende lasten dragen? Hoe groot is de onderpandswaarde die het bedrijf biedt?

In veel gevallen komen bedrijfsopvolgers in de beginjaren van hun ondernemerschap voor grote financiële uitdagingen te staan. Dit is inherent aan de kapitaalintensiteit van het huidige landbouwbedrijf. Er is een groot bedrag aan vermogen nodig om een agrarische ondernemer werk en daarmee voldoende inkomen te verschaffen. Er van uitgaande dat een bedrijf met continuïteitsmogelijkheden deze ook moet behouden, zullen startproblemen voor jonge agrarische ondernemers zoveel mogelijk beperkt moeten worden.

Het onderzoek kan dan ook een bijdrage leveren aan de inhoud van het landbouwbeleid in Nederland. Het kan een aanzet zijn om specifieke regelingen ter verlichting van de opvolgingsproblematiek voor jonge agrarische ondernemers te evalueren. Hierbij kan gedacht worden aan het verlenen van subsidies, het uitstellen van financieringslasten en het invoeren van belastingverlagende regelingen.

1.5 De opzet van het onderzoek

Het onderzoek is erop gericht tot een algemeen toepasbaar rekenmodel voor landbouwbedrijven te komen, dat het financie-ringsaspect van een bedrijfsovername duidelijk in kaart brengt.

In hoofdstuk 2 is het onderzoeksterrein afgebakend. Het onderzoek richt zich op de bedrijfsovername in familieverband, waarbij gekozen is voor overdracht van een bedrijf van de ouders aan een van de kinderen. In het vervolg van dit onderzoek zal korthedshalve gesproken worden van overdracht van vader op zoon. Dit laat onverlet dat bedrijfsopvolgers ook dochters kunnen zijn. Het op te stellen model zal geïllustreerd worden aan de hand van een voorbeeldbedrijf, gebaseerd op de cijfers van het gemiddelde grotere weidebedrijf. De fiscale en bedrijfseconomische jaarrekeningen van dit bedrijf over het boekjaar 1987/88 dienen als basis voor het vaststellen van een overnameprijs met behulp van het rekenmodel.

In hoofdstuk 3 wordt de bedrijfsovername ineens behandeld. Er wordt aan de hand van rekenregels een overnameprijs voor het voorbeeldbedrijf vastgesteld. In hoofdstuk 4 worden de financie-ringsmogelijkheden van de bedrijfsovername ineens behandeld, waarbij verondersteld wordt dat de zoon in de periode vóór de bedrijfsovername in loondienst bij zijn vader werkt. Uitgaande van de berekende overnameprijs wordt bekeken of de overname ook gefinancierd kan worden. Naast eigen vermogen kan dit gebeuren met vreemd vermogen. In hoeverre dit mogelijk is wordt bepaald via het vaststellen van de financiële ruimte van het over te nemen bedrijf. Dit gebeurt met behulp van het kengetal de eenmalige leencapaciteit van een bedrijf.

In hoofdstuk 5 wordt de geleidelijke overdracht behandeld. Hierbij staat de maatschapsvorm op de voorgrond. Ook hier vindt een afweging tussen het investeringsplan en het financieringsplan plaats. Als blijkt dat de financiering van de overname niet rond te krijgen is, zullen alternatieve financierings- en investeringsplannen opgesteld moeten worden. Dit gebeurt in hoofdstuk 6 met behulp van het ontwikkelde rekenmodel. Op deze wijze worden de mogelijkheden van het rekenmodel voor bedrijfsovername nader toegelicht. In hoofdstuk 7 wordt een slotbeschouwing gegeven en zijn enige conclusies vermeld. Eveneens worden er aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek.

2. DE METHODE VAN ONDERZOEK EN HET MATERIAAL

2.1 Inleiding

De overname van een landbouwbedrijf is een zeer ingrijpende beslissing. Op dat moment wordt de bedrijfsopzet grotendeels vastgelegd voor het verdere beroepsleven van de bedrijfsopvolger. In dit hoofdstuk zal getracht worden de bedrijfsovername in een bredere economische context te bekijken. De te gebruiken methode en de aanpak van het onderzoek zullen in dit hoofdstuk eveneens worden beschreven. Voor de ontwikkeling van het bij deze methode behorende rekenmodel wordt uitgegaan van een voorbeeldbedrijf, gebaseerd op cijfers van het gemiddelde grotere weidebedrijf. Hoe dit bedrijf eruit ziet, komt in paragraaf 2.4 aan de orde.

2.2 De bedrijfsovername gezien in een bedrijfseconomische context

De overname van een landbouwbedrijf kan gezien worden als een strategische beslissing van de toekomstige ondernemer. Het is een lange termijn beslissing die vele productiecycli omvat en waarbij de basis (de opzet van het bedrijf) wordt gelegd voor de toekomstige bedrijfsvoering. In het algemeen zijn strategische beslissingen niet erg gedetailleerd en gestructureerd van karakter. Er is veel informatie nodig. Deze informatie moet betrekking hebben op veel onderdelen van de bedrijfsvoering. Strategische beslissingen zijn dan ook moeilijk te modelleren. Toch kan er op het gebied van de bedrijfsovernameproblematiek wel modelmatig gewerkt worden.

Bij het opstellen van een strategisch plan voor overname van een landbouwbedrijf kan de volgende werkwijze worden gehanteerd (VLB/LEI, 1989):

1. het bepalen van de doelstelling(en) van de ondernemer;
2. het aangeven van de randvoorwaarden voor de bedrijfsvoering en de bedrijfsopzet;
3. het opstellen van een ondernemingsplan;
4. het financieel doorrekenen van het gekozen ondernemingsplan;
5. het aannemen van het gekozen ondernemingsplan of het opstellen van een nieuw ondernemingsplan.

Hierna zullen de vijf onderscheiden fasen van het opstellen strategisch plan voor een bedrijfsovername nader uitgewerkt worden.

ad 1. De doelstellingen van de ondernemer

In het algemeen wordt het ondernemersgedrag in de landbouw beïnvloed door achterliggende waarden en normen. Hoe denkt de ondernemer over het milieu? In hoeverre wordt rekening gehouden met het welzijn van de veestapel?

Veelal heeft een ondernemer meerdere na te streven doelstellingen, die in de tijd kunnen verschuiven. Een ondernemer in de landbouw zal in de eerste plaats streven naar voldoende inkomen. Naast het plegen van consumptieve bestedingen, moet het inkomen hoog genoeg zijn om bedrijfsinvesteringen en bedrijfsreserveringen te kunnen doen, teneinde de continuïteit van het bedrijf te waarborgen. Hierbij worden subjectieve afwegingen gemaakt tussen risico en rendement en tussen werken en vrije tijd. Daarnaast heeft een ondernemer meestal een aantal (sub-) doelstellingen, zoals de mogelijkheid tot persoonlijke ontplooiing, het zich onafhankelijk voelen, het bezitten van een bepaalde status, enzovoort.

ad 2. De randvoorwaarden voor de bedrijfsvoering- en opzet

De bedrijfsvoering in de landbouw wordt steeds verder beperkt door geboden en verboden. Enerzijds komt dit door het marktbeleid. Om bijvoorbeeld de produktie van bepaalde produkten te beperken zijn quoteringsstelsels ingevoerd, zoals voor de melkproduktie. Anderzijds komt dit door de vervuiling van de natuurlijke omgeving. Zo zijn, om verdergaande milieuvervuiling tegen te gaan, wettelijke beperkingen ten aanzien van de afzet van mest op het land ingevoerd. De mestproduktie zal op een bedrijf in de hand moeten worden gehouden om hoge afzetkosten van overtollige mest te beperken. Dit zijn slechts twee voorbeelden die de bedrijfsopzet en de bedrijfsvoering beperken. In de toekomst zullen de randvoorwaarden voor de bedrijfsopzet steeds belangrijker worden.

Zowel de doelstelling(en) van de ondernemer, als de aanwezige randvoorwaarden, beperken het aantal mogelijke ondernemingsplannen.

ad 3. Het opstellen van een ondernemingsplan

Een ondernemingsplan bij bedrijfsovername (zie figuur 2.1) bestaat uit een aantal samenhangende plannen, te weten:

- een produktiecapaciteitsplan;
- een investeringsplan en eventueel een desinvesteringsplan;
- een financieringsplan.

Ten eerste moet er een plan opgesteld worden om een beeld te krijgen van de gewenste produktiecapaciteit of de bedrijfsopzet die voor de komende produktiecyclus als uitgangspunt gaat gelden. Hierbij kan gekeken worden naar het produktiepakket van het over te nemen bedrijf en de daarbij benodigde duurzame produktiemiddelen zoals grond, melkquota, bedrijfsgebouwen, werk-

tuigen, machines en installaties. Eveneens van belang is de benodigde arbeid om de verschillende produkten te produceren. In dit onderzoek wordt er gemakshalve verondersteld dat de door de opvolger gewenste produktiecapaciteit overeenkomt met de aanwezige produktiecapaciteit op het over te nemen ouderlijke bedrijf op het moment van opvolging. Het produktiepakket en de produktiemiddelen zijn reeds in de periode vóór de overname zoveel mogelijk afgestemd op de wensen van de opvolger.

In dit onderzoek bestaat het investeringsplan dan uit de te betalen prijs voor het over te nemen ouderlijke bedrijf. Om de hoogte van deze investering te bepalen, zal er een overnameprijs voor de over te nemen produktiemiddelen vastgesteld moeten worden. Meestal gaat het hierbij om de grond in eigendom, de bedrijfsgebouwen in eigendom, de machines, de werktuigen, de installaties. De produktierechten, de veestapel en eventueel de voorraden produktiemiddelen. Indien de bedrijfsopvolger het over te nemen bedrijf uit wil breiden, dit betekent een ander produktiecapaciteitsplan dan het bestaande bedrijf, moeten uitbreidingsinvesteringen in het investeringsplan worden opgenomen.

Na de opstelling van het investeringsplan zal bezien moeten worden hoe deze investering gefinancierd kan worden. Hiervoor kan een financieringsplan worden opgesteld, waarin de financieringsmogelijkheden op een rijtje worden gezet. Allereerst heeft de bedrijfsopvolger de beschikking over zijn eigen vermogen. Daarnaast moeten andere financieringsmogelijkheden bekeken worden, zoals het aantrekken van familie- of bankleningen. De toekomstige jaarlijkse financieringslasten moeten uit de te verwachten toekomstige structurele kasstroom na overname betaald worden. Middellange- en lange termijn beschouwingen ten aanzien van de prijsontwikkeling van de te verkopen produkten en bedrijfskosten zijn hierbij van belang.

Voor de vader betekent de bedrijfsoverdracht een desinvestering. Het uit het bedrijf vrijkomende eigen vermogen is deels bestemd om te voorzien in de pensioenvoorziening van de terugtrekkende vader en van de moeder. Het dient als aanvulling op andere pensioenvoorzieningen zoals de AOW-uitkering en mogelijke uitkeringen in het kader van een lijfrente.

De ouders zullen hun vermogen op een zodanige wijze willen beleggen dat het voldoende inkomsten oplevert, zodat gezamenlijk met de verkregen uitkeringen een aanvaardbaar totaal inkomen wordt bereikt. Een deel van het ouderlijk vermogen zou daarbij in het bedrijf van de zoon gestopt kunnen worden tegen een overeen te komen vergoeding.

ad 4. Het financieel doorrekenen van het opgestelde ondernemingsplan

Of het opgestelde financieringsplan voor het bedrijf te dragen is, kan bepaald worden met het opstellen van een begrote jaarrekening voor de komende jaren. Via het analyseren van deze

jaarrekening, bijvoorbeeld met behulp van financiële kengetallen, en het opstellen van een liquiditeitsoverzicht voor het komende jaar kan door een kredietverstrekende instelling en/of familie in samenhang met de ondernemer bepaald worden of het opgestelde ondernemingsplan financierbaar is of niet.

ad 5. Het aannemen van het ondernemingsplan of het opstellen van een alternatief ondernemingsplan

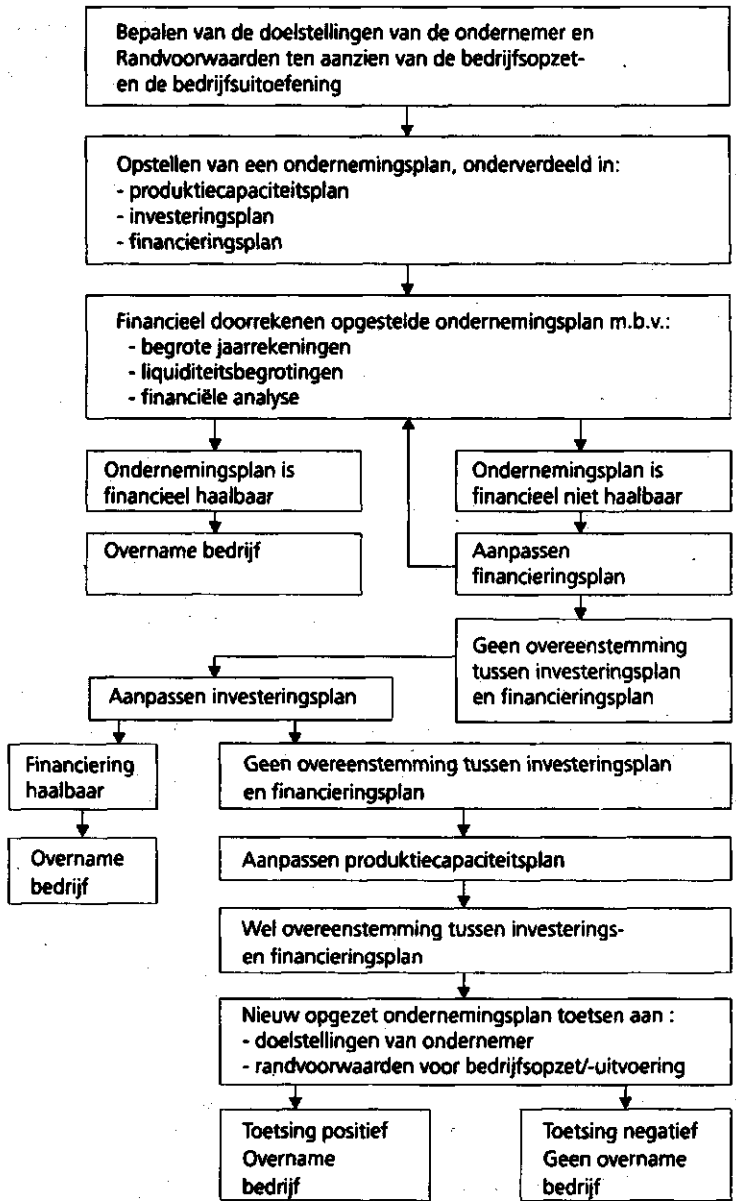
Als het gekozen ondernemingsplan financieel te dragen is, wordt het ook als uitgangspunt genomen voor de bedrijfsovername. Indien de financieringslasten echter te hoog zijn, kan in eerste instantie bekeken worden of het financieringsplan kan worden aangepast. Er kan bijvoorbeeld substitutie plaatsvinden tussen mogelijke financieringsbronnen, zoals meer familieleningen in plaats van leningen van kredietinstellingen. Eveneens kunnen de financieringsvoorwaarden versoepeld worden. Hierbij kan gedacht worden aan een uitstel van aflossingen over leningen gedurende de eerste jaren van het ondernemerschap.

Als er geen alternatief financieringsplan haalbaar is, zal het investeringsplan aangepast moeten worden. Dit betekent het verlagen van de overnameprijs van de over te nemen produktiemiddelen van de vader. Ook zou bijvoorbeeld een deel van de onroerende zaken in eerste instantie gepacht kunnen worden van de uittreedende vader. Bij prijzen beneden een bepaalde waarde (zie hoofdstuk 3) moet echter wel schenkingsrecht door de bedrijfsopvolger worden betaald. Tevens moet de lager vastgestelde overnameprijs acceptabel zijn voor de overige gezinsleden.

Als het vaststellen van een lagere overnameprijs niet lukt, of de prijs daalt te weinig om een haalbaar financieringsplan op te stellen, zal er een nieuw produktiecapaciteitsplan moet worden opgesteld. Er kan bijvoorbeeld minder grond overgenomen worden, of een bepaald onderdeel van de veestapel wordt afgestoten. Het is voor de bedrijfsopvolger belangrijk na te gaan of er met deze nieuwe produktiecapaciteit voldoende inkomen kan worden behaald om de continuïteit van het bedrijf te waarborgen. Een verminderde produktiecapaciteit zou immers kunnen leiden tot een lager inkomen waardoor er te weinig financieringsruimte aanwezig is om de lasten over het benodigde vreemd vermogen te kunnen dragen. Het aangepaste ondernemingsplan moet dan ook voldoen aan de beoogde doelstellingen van de bedrijfsopvolger en de randvoorwaarden die aan de bedrijfsvoering worden gesteld.

In figuur 2.1 wordt een schematisch overzicht gegeven van een strategisch plan bij bedrijfsovername en worden de onderliggende relaties tussen de verschillende fasen in kaart gebracht. In dit rapport vindt geen verder onderzoek plaats naar de doelstellingen van de ondernemer en de randvoorwaarden ten aanzien van de bedrijfsopzet- en uitoefening.

Figuur 2.1 Het strategisch plan bij een bedrijfsovername in de landbouw

2.3 De methode van onderzoek: een rekenmodel

Zoals in de vorige paragraaf naar voren is gekomen, is een bedrijfsovername een zaak van passen en meten. De te betalen prijs voor de over te nemen produktiemiddelen (het investeringsplan) moet financierbaar zijn (het financieringsplan). Tussen de op te stellen plannen is dus een wisselwerking aanwezig. Als een opgesteld ondernemingsplan niet haalbaar is, kan een nieuwe variant opgesteld worden. Met behulp van het te ontwikkelen rekenmodel kan aan een haalbare oplossing gesleuteld worden.

Een rekenmodel bestaat uit een aantal rekenregels. Het in dit onderzoek ontwikkelde rekenmodel geeft rekenregels voor de op te stellen plannen bij de bedrijfsovername, te weten het investeringsplan, het desinvesteringsplan van de uittreedende vader, en het financieringsplan. Het desinvesteringsplan is niet in zijn geheel uitgewerkt, omdat dit zelden een knelpunt is. Door het opstellen van rekenregels kan een verandering in een bepaalde variabele, bijvoorbeeld de te betalen grondprijs per hectare, doorgerekend worden. Er kan dan snel inzicht worden verkregen of zo'n verandering leidt tot het op elkaar aansluiten van het opgestelde investerings- en financieringsplan.

2.4 Het uitgangsmateriaal: het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88

2.4.1 De keuze van het uitgangsmateriaal

Het te ontwikkelen rekenmodel zal nauw aansluiten op het begrippenapparaat en de gegevens uit het LEI-boekhoudnet. Dit boekhoudnet, dat gebaseerd is op een a-selecte steekproef, bevat de financiële boekhouding van ongeveer 970 landbouwbedrijven. Omdat er karakteristieke verschillen tussen bedrijfstypen bestaan, zoals bijvoorbeeld de aanwezigheid van produktierechten, is gekozen voor een benadering per bedrijfstype 1). Er is gekozen voor de groep grotere weidebedrijven, mede omdat:

- het een bedrijfstype is waar de produktiefactor grond een belangrijke rol speelt, hetgeen de financiering van de overname meestal bemoeilijkt;
- het weidebedrijf een bedrijfstype is, waarbij de problematiek van een bedrijfsovername tussen de bedrijven weinig verschilt;
- grotere bedrijven in het algemeen naar continuïteit streven;

---

1) De op te stellen rekenregels kunnen echter ook op akkerbouwbedrijven en intensieve veehouderijbedrijven worden toegepast (zie Mulder en Venema, 1993).

- grotere bedrijven zich meer lenen voor het opzetten van samenwerkingsverbanden tussen de uittreder en de bedrijfsopvolger gedurende de periode vóór de overname;
- grotere weidebedrijven veel voorkomen in Nederland.

Grotere weidebedrijven 1) in het LEI-boekhoudnet zijn bedrijven die groter zijn dan 157 standaardbedrijfseenheden (sbe) en waarbij meer dan 80% van het aantal sbe uit rundvee en grasland bestaat. Een standaardbedrijfseenheid is een maatstaf voor de omvang van een agrarische activiteit op basis van de netto-toegevoegde waarde onder normale omstandigheden bij een doelmatige bedrijfsvoering in een basisperiode (Boers et al., 1987 en Koole, 1993). Een bedrijf met een grootte van 158 sbe biedt ongeveer voldoende werk aan één volwaardige arbeidskracht (vak).

In dit onderzoek zal het rekenmodel gebouwd worden met behulp van een voorbeeldbedrijf, gebaseerd op de cijfers van het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88. Dit bedrijf is dus niet een bestaand bedrijf, maar bevat de gemiddelde cijfers van de ruim 20.000 grotere weidebedrijven in Nederland in het boekjaar 1987/88. Het onderzoek is uitgevoerd met de cijfers van dat boekjaar, omdat bij aanvang van het onderzoek dit de meest recente gegevens waren en de resultaten in 1987/88 een betere weergave van in de toekomst verwachten resultaten geven dan de resultaten uit de daaropvolgende boekjaren 1988/89 en 1989/90. In deze jaren werden namelijk uitstekende resultaten behaald op de grotere weidebedrijven. Bij een bedrijfsovername is het van groot belang de structureel aanwezige financiële ruimte in de jaren na de overname goed te begroten. In de beginjaren zijn de financiële problemen voor startende agrarische ondernemers veelal het grootst.

2.4.2 Het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88

De bedrijfsopzet van het gemiddelde grotere weidebedrijf wordt aan de hand van een aantal structurele en technische kenmerken weergegeven (zie tabel 2.1). Hierbij is een vergelijk gemaakt met het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1983/84, het jaar dat de produktierechten in de melkveehouderij zijn ingevoerd.

De grootte van het gemiddelde grotere weidebedrijf bedroeg eind april 1988 in totaal 253 sbe. Het aantal VAK (volwaardige arbeidskrachten) geeft aan hoe groot het beschikbare arbeidsaanbod op een bedrijf is. Op het gemiddelde grotere weidebedrijf

---

1) Vanaf het boekjaar 1990/91 is de bedrijfstypering in het LEI-boekhoudnet gebaseerd op NEG-typering; grotere weidebedrijven (gebaseerd op BUL-typering) komen vanaf dat jaar overeen met de grotere sterk gespecialiseerde melkveebedrijven (Poppe, 1992).

Tabel 2.1 Een aantal kenmerken van het gemiddelde grotere weidebedrijf per 30 april 1983 en 1988 *)

Bedrijfskenmerken:	1983	1988
Hectare totaal (kadastraal)	30,5	33,5
Hectare in eigendom (kadastraal)	15	20
Hectare in pacht (kadastraal)	15,5	13,5
Sbe	250	253
Sbe per hectare	8,2	7,6
Melkkoeien	67	58
Mestvarkens	26	23
VAK totaal	1,7	1,6
VAK ondernemer(s)	1,0	1,1
VAK overige gezinsleden	0,6	0,4
VAK vreemd personeel	0,1	0,1
Sbe per VAK	147	158
Ondernemer(s)	1,1	1,2
Aantal gezinsleden t.l.v. gezinsbudget	5,1	4,7
Kilogram geproduceerde melk	388.000	368.000
Balanstotaal (in gld.)	960.000	1.354.000
Balanstotaal/kilogram geproduceerde melk (in gld.)	2,47	3,68

*) Bron: LEI-boekhoudnet.

werkten in dat jaar 1,6 VAK. Het overgrote deel van het werk wordt door de ondernemer verricht. Meestal werkt de agrarische ondernemer meer uren dan een volwaardige arbeidskracht. Toch telt hij ongeacht het aantal gewerkte uren voor 1 VAK. Daarnaast hielpen partner en kinderen op het bedrijf voor 0,4 VAK mee. Slechts een klein deel van het werk werd door vreemde arbeidskrachten verricht.

Op het gemiddelde grotere weidebedrijf heeft de agrarische ondernemer ongeveer 60% van de aanwezige cultuurgrond in eigendom. Het overige deel wordt gepacht tegen een jaarlijks te betalen pachtprijs aan de verpachter.

De veestapel bestaat voornamelijk uit rundvee. Gemiddeld waren er gedurende het boekjaar 1987/88 58 melkkoeien aanwezig.

De varkenssector is op de grotere weidebedrijven nauwelijks van belang. Slechts op een deel van de bedrijven worden een beperkt aantal mestvarkens gehouden.

Doordat de balanswaarde op de grotere weidebedrijven sterk is gestegen en het aantal geproduceerde kilogram melk als gevolg van de superheffing iets is gedaald, is het geïnvesteerde vermogen per kilogram melk toegenomen met f 1,21.

2.4.3 De bedrijfseconomische jaarrekening 1987/88

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van data uit het LEI-boekhoudnet. Dit boekhoudnet bestaat uit bedrijfseconomische boekhoudingen van agrarische ondernemingen. Daarnaast zijn er technische en een aantal sociale gegevens beschikbaar. De bezittingen of activa op de bedrijfseconomische balans zijn gewaardeerd tegen vervangingswaarde. Deze waarde benadert de vrije waarde in het agrarisch verkeer (zie hoofdstuk 3). Over het algemeen is bedrijfsovername tegen deze waarde niet mogelijk, omdat de ingezette eigen gezinsarbeid en het eigen vermogen vastgelegd in de landbouwbedrijven volgens bedrijfseconomische maatstaven onvoldoende worden beloond (zie paragraaf 1.1). Dit neemt echter niet weg dat de bedrijfseconomische boekhoudingen van LEI-DLO als basis dienen voor het rekenmodel. Bij het vaststellen van overnameprijzen voor de over te nemen produktiemiddelen zal de vervangingswaarde zo objectief mogelijk bijgesteld worden.

In de volgende paragrafen komen de bedrijfseconomische balans, de winst- en verliesrekening, het gezinsinkomen uit bedrijf en de kasstroom van het gemiddelde grotere weidebedrijf uit het LEI-boekhoudnet van 1987/88 aan de orde. Hierbij gaat het alleen om het gemiddelde cijfer van de bedrijven die over een financieringsboekhouding beschikken.

2.4.3.1 De bedrijfseconomische balans

In het gezinsbedrijf zijn bedrijf en gezin nauw met elkaar verbonden. Dit komt ook tot uiting in de balans waarin ook privé-bestanddelen zijn opgenomen, zoals de woning en de overige bezittingen buiten bedrijf. Bij de bedrijfsoverdracht moeten de privé-bezittingen uit de balans afgesplitst worden. In tabel 2.2 is de bedrijfseconomische balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf per 30 april 1988 weergegeven. Voor de balansopstelling is de indeling van het GRAS-model (Geüniformeerd Rekening-schema voor de Agrarische Sector) gevolgd (zie VLB/LEI, 1988). Deze indeling sluit aan bij het jaarrekeningenrecht en de fiscale boekhoudingen van agrarische bedrijven. Het in dit onderzoek op te stellen rekenmodel tracht zoveel mogelijk aan te sluiten bij de praktijk en dus bij de doelgroepen van het onderzoek. De balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf uit de periodieke rapportage "Financiële positie van de Nederlandse Landbouw (Overgaaw, 1990) is opnieuw opgesteld volgens de indeling in GRAS 1). Uit tabel 2.2 blijkt dat het balanstotaal van het gemiddelde grotere weidebedrijf ruim 1,6 miljoen gulden bedraagt. Hiervan is bijna 1,2 miljoen eigen vermogen. De solvabi-

---

1) Er is echter geen onderscheid gemaakt tussen fok/gebruiksvee en mest/handelsvee.

Tabel 2.2 *Bedrijfseconomische balans (op basis van vervangingswaarde) van het gemiddelde grotere weidebedrijf per 30 april 1988 (in gulden)*

ACTIVA		
A. Vaste activa		
1. Immateriële vaste activa		39.000
- aangekocht melkquotum	39.000	
- aanwezig melkquotum	0	
- aanwezig mestquotum	0	
2. Materiële vaste activa		1440.000
- grond in eigendom	638.000	
- bedrijfsgebouwen	324.000	
woonhuis/woongedeelte	106.000	
- installaties/machines/inventaris	148.000	
- plantopstanden	0	
- levende have (veestapel)	192.000	
- overige materiële vaste activa	32.000	
3. Financiële vaste activa		29.000
- deelnemingen in agrarische coöperaties	22.000	
- leningen u/g	7.000	
B. Vlottende activa		
1. Voorraden		27.000
- veldinventaris	} →	
- veevoer		27.000
- grond - en hulpstoffen		
2. Vorderingen	37.000	37.000
3. Effecten	2.000	2.000
4. Liquide middelen		66.000
- spaarrekeningen	44.000	
- rekening-courant banken	20.000	
- kas	2.000	
Balanstotaal		1.640.000
PASSIVA		
A. Eigen vermogen		1.198.000
B. Egalisatierekening investeringspremies		0
C. Voorzieningen		0
D. Langlopende schulden		421.000
- banken en financieringsmijnen	353.000	
- institutionele beleggers	1.000	
- overheid	15.000	
- familie	50.000	
- particulieren en overige	2.000	
E. Kortlopende schulden		21.000
- rekening-courant banken	4.000	
- overige	17.000	
Balanstotaal		1.640.000

liteit, het aandeel van het eigen vermogen in het totale vermogen, is met 73% dan ook goed.

Een aantal van de bezittingen zullen bij een opvolging meestal niet worden overgedragen (zie paragraaf 3.2.6). De vervangingswaarde van de over te nemen produktiemiddelen (inclusief de woning) op het gemiddelde grotere weidebedrijf daalt in dat geval naar ongeveer 1,5 miljoen gulden. Dit blijft evenwel een zeer hoog bedrag, dat voor een jonge bedrijfsopvolger vrijwel niet te financieren zal zijn.

2.4.3.2 De bedrijfseconomische winst- en verliesrekening

Voor de beoordeling van de mogelijkheid om het bedrijf over te nemen is ook de winst- en verliesrekening van belang. De be-

Tabel 2.3 Bedrijfseconomische winst- en verliesrekening van het gemiddelde grotere weidebedrijf in het boekjaar 1987/88 (in gulden)

A. Opbrengsten		
- opbrengst rundvee		
- melk en zuivel	288.000	
- omzet en aanwas	60.000	
- opbrengst varkens	13.000	
- overige opbrengsten	<u>10.000</u>	
Totaal opbrengsten		371.000
B. Toegerekende kosten		
- veevoer	90.000	
- energie	3.000	
- gewasbeschermingsmiddelen	1.000	
- meststoffen	16.000	
- zaad-, plant en pootgoed	3.000	
- overige grond- en hulpstoffen	20.000	
- overige produktgebonden kosten	<u>16.000</u>	
Totaal toegerekende kosten		149.000
C. Saldo		222.000
D. Niet-toegerekende kosten		
- arbeidskosten	113.000	
- werk door derden	12.000	
- kosten machines en inventaris	59.000	
- kosten onroerende goederen	55.000	
- aangekochte produktierechten	2.000	
- algemene kosten	<u>4.000</u>	
Totaal niet-toegerekende kosten		245.000
E. Netto-bedrijfsresultaat (op pachtbasis)		-23.000

drijfseconomische winst- en verliesrekening van het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88 staat in tabel 2.3 vermeld.

In deze tabel is een indeling gemaakt in opbrengsten, toegerekende kosten en niet toegerekende kosten. Deze opzet is eveneens ontleend aan de opzet van het GRAS. Het blijkt dat de opbrengsten op de grotere weidebedrijven voornamelijk afkomstig zijn van de rundveehouderij, zoals de verkoop van melk en de omzet en aanwas van de veestapel. Bij de toegerekende kosten valt het hoge bedrag voor het veevoer op. Onder de niet toegerekende kosten vormen de arbeidskosten bijna de helft van het bedrag. Het overgrote deel van de verrichte arbeid bestaat uit gezinsarbeid (tabel 2.4). Slechts voor een bedrag van f 5.000,- wordt gebruik gemaakt van vreemde arbeidskrachten.

2.4.3.3 Het gezinsinkomen uit bedrijf

In de bedrijfseconomische opstelling van de winst- en verliesrekening is een groot deel van de kosten geen uitgaven. Het gaat om de ingerekende vergoeding voor de arbeid van de ondernemer en zijn meewerkende gezinsleden en om het in het bedrijf aanwezige eigen vermogen. Er is daarom behoefte aan inzicht in het inkomen dat uit het bedrijf beschikbaar komt. Door de ingerekende kosten die niet uitgegeven zijn bij het netto-bedrijfsresultaat te tellen, ontstaat het gezinsinkomen uit bedrijf. In tabel 2.4 is weergegeven hoe het gezinsinkomen uit bedrijf uit de bedrijfseconomische winst- en verliesrekening wordt berekend.

De ingerekende kosten voor gezinsarbeid zijn gewaardeerd op basis van het CAO-loon voor de landbouw. Voor de ondernemer(s) geldt in 1987/88 een uurloon van f 28,28, zodat gemiddeld per

Tabel 2.4 De opbouw van het gezinsinkomen uit bedrijf op het gemiddelde grotere weidebedrijf in het boekjaar 1987/88 (in guldens)

Netto-bedrijfsresultaat		- 23.000
In kosten begrepen arbeid ondernemer(s) (+)		84.000
Arbeidsopbrengst ondernemer(s)		61.000
In kosten begrepen berekende rente (+)	26.000	
In kosten begrepen netto-pacht (+)	24.000	
Betaalde rente (-)	30.000	
Niet-uitbetaalde vergoeding vermogen (+)		20.000
Buitengewone baten en lasten (+)		2.000
Ondernemersinkomen		83.000
In kosten begrepen arbeid gezinsleden (+)		24.000
Gezinsinkomen uit bedrijf		107.000

bedrijf de ondernemer(s) 2.970 uren hebben gewerkt. Doordat er per bedrijf gemiddeld 1,15 ondernemers aanwezig zijn, ligt het aantal gewerkte uren per ondernemer lager (2.970 gedeeld door 1.15 is 2.580). Voor de meewerkende gezinsleden is een bedrag van f 24.000,- ingerekend. Hiervan is f 12.400,- ingerekend voor de arbeid van de meewerkende echtgenote, zodat deze gemiddeld 1.470 uren heeft meegewerkt (tegen een CAO-loon van f 26,83 per uur). In totaal werd gemiddeld f 2.100,- per bedrijf (zie tabel 2.5) ook daadwerkelijk uitbetaald aan de meewerkende gezinsleden.

Het gezinsinkomen uit bedrijf ligt in 1987/88 gemiddeld boven de ton op de grotere weidebedrijven. In de periode 1983/84 t/m 1987/88 bedroeg het gezinsinkomen uit bedrijf gemiddeld f 89.700,- per jaar. In de daaropvolgende jaren 1988/89 en 1989/90 steeg het gezinsinkomen uit bedrijf sterk en bedroeg gemiddeld f 137.200,-. Voor de komende jaren zal het gezinsinkomen uit bedrijf waarschijnlijk lager uitkomen. Berekeningen voor de financierbaarheid van overname van het voorbeeldbedrijf op basis van de resultaten uit de periode 1988/89 t/m 1989/90 zullen dan ook te gunstig uitkomen.

2.4.3.4 De kasstroom van het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88

Het gezinsinkomen uit bedrijf is de belangrijkste pijler waarop het bedrijf economisch steunt. Daarnaast komt er nog inkomen van buiten het bedrijf beschikbaar, de zogenaamde neveninkomsten. Hierbij kan gedacht worden aan inkomsten uit vermogen belegd buiten het bedrijf, inkomsten uit arbeid buitenshuis en uitkeringen van (sociale) verzekeringen. Het gezinsinkomen uit bedrijf plus het inkomen van buiten bedrijf vormen samen het totaal gezinsinkomen. Als de betaalde belastingen en sociale verzekeringspremies gedurende dat boekjaar van het totaal gezinsinkomen worden afgetrokken, blijft het besteedbaar inkomen over. Dit is bestemd voor consumptieve bestedingen door het gezin, de zogenaamde gezinsbestedingen, en voor de bedrijfsfinanciering. Het besteedbaar inkomen vermindert met de consumptieve bestedingen geeft de behaalde besparingen in dat jaar weer. Om te zien hoe groot de totale jaarlijkse financieringsruimte van een bedrijf is, wordt naar de kasstroom (De Groot et al., 1987) van een bedrijf gekeken. De kasstroom bestaat uit de besparingen vermeerderd met de jaarlijks vrijkomende afschrijvingen en de betaalde rente. De betaalde rente wordt bij de kasstroom gerekend, omdat dit bedrag reeds in een eerder stadium van de besparingen is afgetrokken. Voor een nadere definiëring van de kasstroom wordt verwezen naar paragraaf 4.5.1. Uitgaande van het gezinsinkomen uit bedrijf, is in tabel 2.5 aangegeven hoe de kasstroom van het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88 wordt berekend.

De kasstroom bedraagt voor het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88 iets meer dan een ton. Het kan omschreven wor-

Tabel 2.5 De hoogte van de kasstroom *) op het gemiddelde grotere wei-
debedrijf in het boekjaar 1987/88 (in guldens)

Gezinsinkomen uit bedrijf (zie tabel 2.4)	107.000
Inkomen van buiten bedrijf (+)	14.000

Totaal (gezins)inkomen	121.000
Betaalde belastingen en soc.verzekeringspremies (-)	18.000

Besteedbaar inkomen	103.000
Consumptieve gezinsbestedingen (-)	60.900
Betaald loon aan gezinsleden (-)	2.100

Besparingen	40.000
Afschrijvingen (+)	42.000
Betaalde rente (+)	30.000

Kasstroom	112.000

*) De kasstroom is hier op dezelfde wijze bepaald als in het onderzoek van De Groot et al. uit 1987. In het onderzoek van Mulder en Venema, 1993 zijn op de besparingen, afschrijvingen en betaalde rente nog een aantal kleine correcties toegepast om tot de operationele kasstroom van het bedrijf te komen.

den als het bedrag aan financiële middelen dat uit het productieproces in een bepaald boekjaar is voortgekomen, aangevuld met de inkomsten van buiten het bedrijf.

2.4.4 De fiscale jaarrekening

Het beschikbare cijfermateriaal van een landbouwbedrijf bestaat in de praktijk meestal alleen uit de fiscale jaarrekening. Dit dient dan ook als uitgangsmateriaal voor het opstellen van een investeringsplan en een financieringsplan bij een bedrijfs-overname. Zoals reeds vermeld, beschikt LEI-DLO niet over fiscale gegevens van landbouwbedrijven. Om toch zoveel mogelijk aan te sluiten bij de praktijk en de beoogde doelgroepen van het onderzoek is in de volgende paragrafen aan de hand van de bedrijfseconomische boekhoudingen uit het LEI-boekhoudnet een aantal fiscale overzichten geschat.

2.4.4.1 De fiscale balans

De opstelling van de fiscale balans is in principe gelijk aan de bedrijfseconomische balans. Alleen door een ander waarderingssysteem (historische aanschafprijs en andere waarderingssystemen) en andere afschrijvingsnormen zal de waarde van de activa en de hoogte van het eigen vermogen afwijken van de cijfers uit de bedrijfseconomische boekhouding, die gewaardeerd is tegen

Tabel 2.6 De geschatte fiscale balans van het gemiddelde grotere wei-
debedrijf per 30 april 1988 (zie bijlage 1) (in guldens)

ACTIVA		
A. Vaste activa		
1. Immateriële vaste activa		30.000
- aangekocht melkquotum	30.000	
- aanwezig melkquotum	0	
- aanwezig mestquotum	0	
2. Materiële vaste activa		685.000
- grond in eigendom	205.000	
- bedrijfsgebouwen	113.000	
woonhuis/woongedeelte	55.000	
- installaties/machines/inventaris	127.000	
- plantopstanden	0	
- levende have (veestapel)	160.000	
- overige materiële vaste activa	25.000	
3. Financiële vaste activa		29.000
- deelnemingen in agrarische coöperaties	22.000	
- leningen u/g	7.000	
B. Vlottende activa		
1. Voorraden		20.000
- veldinventaris	} →	
- veevoer		20.000
- grond - en hulpstoffen		
2. Vorderingen	37.000	37.000
3. Effecten	2.000	2.000
4. Liquide middelen		66.000
- spaarrekeningen	44.000	
- rekening-courant banken	20.000	
- kas	2.000	
Balanstotaal		869.000
PASSIVA		
A. Eigen vermogen		427.000
B. Egalisatierekening investeringspremies		0
C. Voorzieningen		0
D. Langlopende schulden		421.000
- banken en financieringsmijen	353.000	
- institutionele beleggers	1.000	
- overheid	15.000	
- familie	50.000	
- particulieren en overige	2.000	
E. Kortlopende schulden		21.000
- rekening-courant banken	4.000	
- overige	17.000	
Balanstotaal		869.000

vervangingswaarde. De fiscale balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf in tabel 2.6 berust op een schatting.

2.4.4.2 De fiscale winst- en verliesrekening

De fiscale winst- en verliesrekening laat de kosten die zijn berekend voor de door het gezin ingebrachte produktiefactoren niet zien. Dit zijn de berekende, maar niet-betaalde arbeidskosten voor de ondernemer en zijn meewerkende gezinsleden en de berekende kosten voor het in het bedrijf aanwezige eigen vermogen. Er wordt in dit onderzoek veronderstelt dat de fiscale bedrijfswinst het in de bedrijfseconomische verslaggeving berekende gezinsinkomen uit bedrijf benadert. Voor een eventuele berekening van het volgens bedrijfseconomische maatstaven berekende gezinsinkomen uit bedrijf zouden enige correcties gemaakt moeten worden voor de afschrijvingen en voor de verschillen tussen bedrijfseconomische en fiscale normen voor de omzet en aanwas. In dit onderzoek wordt hier verder van afgezien en wordt de fiscale winst gelijkgesteld met het gezinsinkomen uit bedrijf.

Als de fiscale winst van het bedrijf als uitgangspunt wordt genomen, kan op gelijke wijze als bij de bedrijfseconomische benadering de kasstroom worden berekend. Hierbij kan dan ook verwezen worden naar tabel 2.5.

De in tabel 2.2 t/m 2.6 weergegeven cijfers worden als uitgangspunt genomen voor het opstellen van een rekenmodel voor de bedrijfsovername. In de twee volgende hoofdstukken zal de bedrijfsovername "ineens" worden behandeld. In het verleden werden veel landbouwbedrijven "ineens" overgenomen. In het laatste decennium is er een toenemende tendens naar geleidelijke bedrijfs-overname te bespeuren, waarbij de maatschapsvorm het populairst is (Van den Hoek en Spierings, 1992). Uit dit onderzoek blijkt dat op 53% van alle landbouwbedrijven uit de Landbouwtelling, waar al minimaal anderhalf jaar een opvolger aanwezig is, een maatschap is opgericht. Op melkveehouderijbedrijven ligt dit percentage zelfs op 60%. Tevens blijkt dat op de kleinere bedrijven relatief weinig maatschappen voorkomen.

Voor zowel de bedrijfsovername ineens, als voor de geleidelijke bedrijfsovername (hoofdstuk 5) zullen in dit rapport een investeringsplan en een financieringsplan worden opgesteld.

3. DE BEDRIJFSOVERNAME INEENS: HET INVESTERINGSPLAN

3.1 Inleiding

De waarde van de activa van bedrijven uit het LEI-boekhoudnet zijn afgestemd op de vervangingswaarde. Dit is de prijs die op de markt betaald zou moeten worden om soortgelijke activa terug te kopen.

Zoals in hoofdstuk 1 vermeld, zal getracht worden tot een voor alle partijen aanvaardbare overnameprijs te komen, die deels afgestemd is op de inkomensmogelijkheden die het bedrijf de bedrijfsopvolger biedt. Dit betekent dat voor een aantal activa een andere overnameprijs dan de vervangingswaarde zal gelden.

Voor het opstellen van een investeringsplan bij een overname ineens van het voorbeeldbedrijf, zal in eerste instantie worden uitgegaan van de cijfers uit de bedrijfseconomische financiële overzichten uit hoofdstuk 2. Voor ieder over te nemen produktiemiddel kunnen in het rekenmodel variabelen worden gedefinieerd. Met behulp van deze variabelen kunnen vervolgens rekenregels worden opgesteld. Op basis van literatuur en praktijkgegevens wordt getracht tot een reële overnameprijs van het voorbeeldbedrijf te komen. In het volgende hoofdstuk zal worden bekeken welke financieringsmogelijkheden de bedrijfsopvolger voor handen heeft om overname op basis van het opgestelde investeringsplan te realiseren.

3.2 Het opstellen van een investeringsplan

3.2.1 Inleiding

Voor het opstellen van een investeringsplan zullen de overnameprijzen voor de over te nemen produktiemiddelen van de uitreder afzonderlijk worden vastgesteld. Bij de waardering staat voorop dat de over te nemen produktiemiddelen een blijvende agrarische bestemming behouden. De opvolger streeft er naar het bedrijf duurzaam voort te zetten. Indien de opvolger het overgenomen bedrijf binnen een bepaalde tijd verkoopt, zonder een soortgelijk of groter bedrijf terug te kopen, zullen de overige familieleden meedelen in het verschil tussen de verkoopprijs en de overnameprijs. Om hiervan verzekerd te zijn moet de zogenaamde meerwaardeclausule of vervreemdingsbeding in het verkoopcontract worden opgenomen (Hoefmans et al., 1989). In de volgende paragrafen worden voor de over te nemen produktiemiddelen afzonderlijke rekenregels opgesteld.

3.2.2 De overnameprijs voor de produktiefactor grond

3.2.2.1 Een aantal waarderingsbegrippen

Bij het waarderen van het onroerend goed grond worden er verschillende waardebegrippen gebruikt. De drie belangrijkste begrippen die in de literatuur voorkomen, zijn:

De vrije waarde in het agrarische verkeer

De vrije waarde in het agrarische verkeer is de prijs die voor grond betaald wordt, indien de verkoper de grond verkoopt aan een koper die geen nauwe familieband met de verkoper heeft. De grond blijft binnen de agrarische sector. Als de grond wel uit de agrarische sector verdwijnt wordt van de vrije verkeerswaarde gesproken. In de praktijk wordt de vrije waarde in het agrarische verkeer ook wel aangeduid met: de waarde van "boer tot boer". Deze prijs wordt meestal alleen verkregen bij verkoop van losse percelen grond, waarbij het mechanisme van vraag en aanbod geldt. Dit proces wordt wel zakelijke prijsvorming genoemd. Er kunnen echter factoren aanwezig zijn die invloed op deze prijs uitoefenen. Bijvoorbeeld schaarste aan grond in een bepaald gebied (weinig aanbod en/of veel vraag), de aanwezigheid van speculanten, de kwaliteit van de grond, enzovoort.

In de praktijk komt het slechts in een klein deel van de gevallen voor dat bij een overname van een landbouwbedrijf de grond tegen de vrije waarde in het agrarische verkeer wordt overgenomen. Dit gebeurt meestal wanneer er geen familieband tussen de uittreder en de koper bestaat. Uit nader onderzoek (Hillebrand en Luijt, 1990) blijkt dat de kans klein is dat bedrijven door derden worden gecontinueerd.

De waarde in verpachte staat

De waarde in verpachte staat van een hectare grond is de waarde die deze grond zou hebben als er een pachtovereenkomst op rust. Deze prijs ligt in de praktijk beduidend onder de vrije waarde in het agrarische verkeer. Een pachtovereenkomst kan niet zomaar beëindigd worden wanneer de verpachter zijn grond zou willen verkopen aan een derde. De pachter wordt via de pachtwet beschermd (artikel 56a, e.v.) en heeft een voorkeursrecht van koop in het geval de verpachter tot verkoop wenst over te gaan. Als de pachter geen of weinig middelen heeft en de aankoop niet of nog niet in zijn ondernemingsbeleid past, moet een koper van grond waarop een pachtcontract rust deze grond blijven verpachten aan de pachter. De koper kan de aangekochte grond nog niet zelf gebruiken en is gebonden aan de gereguleerde pachtprizen en zal daarom ook geneigd zijn er minder dan de vrije waarde in het agrarische verkeer voor te betalen.

De "verpachte waarde" kan worden onderscheiden in een waarde, zoals die uit de jaarlijkse CBS-statistieken blijkt en

de zogenaamde "Grondkamerprijs". Uit de CBS-statistieken blijkt de werkelijk betaalde prijs van voorheen gepachte grond. Het overgrote deel van deze grond wordt door de zittende pachter gekocht. De te betalen prijs is meestal een resultante van een onderhandelingsproces tussen de verpachter en de pachter. De laatste maakt gebruik van zijn voorkeursrecht tot koop. Als er geen overeenstemming tussen de verpachter en de pachter tot stand komt, kan de pachter de Grondkamer verzoeken een prijs vast te stellen. Deze zogenaamde "Grondkamerprijs" is een adviesprijs en is gerelateerd aan een in de pachtwet verankerd begrip. Als de pachter deze prijs niet accepteert, of kan betalen, dan staat het de verpachter een jaar lang vrij de grond aan een derde te verkopen. De verkoopprijs mag daarbij niet beneden de prijs liggen, die de verpachter aan de pachter in eerste instantie heeft voorgesteld. De pachter loopt bij deze procedure het risico dat de nieuwe eigenaar na opzegging van de pacht het land in eigen gebruik mag gaan nemen.

In het algemeen ligt de door de Grondkamer geadviseerde prijs vrij laag, mede omdat deze prijsvaststellingsmaatregel in het belang van de kopende pachter is opgenomen (Hoefmans et al., 1989). De "Grondkamerprijs" kan dan ook gezien worden als een "wettelijke" minimumprijs. De pachter kan gedurende het onderhandelingsproces natuurlijk afwachten en naar de Grondkamer stappen, zodat hij een zo laag mogelijke prijs hoeft te betalen. In de praktijk is echter ook de pachter gebaat bij een snelle koop en zal soms geneigd zijn iets meer dan de eventuele "Grondkamerprijs" te betalen.

Agrariërs zullen weinig belangstelling tonen voor reeds gepachte grond. Dit geldt zeker als het pachtrecht nog een tijd op de grond blijft zitten, zodat de grond niet spoedig zelf kan worden gebruikt. Omdat grond in het algemeen een schaars en waardevast goed is, tonen beleggingsmaatschappijen nogal eens belangstelling voor grond met een pachtcontract. Na verloop van tijd zal op basis van de wet van de grote getallen een deel van deze grond vrijvallen en niet opnieuw in pacht worden uitgegeven.

Bij een opvolgingssituatie gaat het pachtrecht van de door de ouders gepachte grond automatisch over op de opvolger. De opvolger heeft dan ook als eerste het recht, het zogenaamde voorkeursrecht, om de nu door hem gepachte gronden te kopen. Doordat de door het CBS gepubliceerde verpachte waarde beïnvloed wordt door de markt, zou bij bedrijfsovername de "Grondkamer-prijs" als richtlijn genomen kunnen worden. Een aantal voordelen van deze waarde zijn:

- de waarde bezit via de pachtwet een wettelijk karakter;
- de fiscus hanteert vanaf 1 juli 1987 in een bedrijfsopvolgingssituatie deze waarde tevens als maatstaf voor het bepalen van een heffing van schenkingsrecht. Indien de grond tegen een lagere prijs dan de waarde in verpachte staat overgaat, is schenkingsrecht verschuldigd;

- de historische grondslag voor de verpachte waarde is, evenals voor de jaarlijkse pachtSom, een lonende exploitatie van het agrarische bedrijf.

De agrarische waarde

De agrarische waarde wordt ook wel de waarde van "vader tot zoon" genoemd. Bij deze waarde wordt ervan uitgegaan dat de zoon na de bedrijfsovername een voldoende rentabiliteit of inkomen uit zijn bedrijf moet kunnen behalen om de overgenomen grond nog net lonend te kunnen exploiteren bij een redelijke bedrijfsvoering. Hierbij draait het met name om het financieringsaspect. Wat voor bedrag aan financieringslasten kan de opvolger in de toekomst dragen? Belangrijk is het feit dat het onroerend goed binnen de familie blijft en dat de opvolger de intentie heeft het bedrijf met voldoende continuïteitsmogelijkheden duurzaam voort te zetten.

De agrarische waarde, in de literatuur ook wel rentabiliteitswaarde genoemd, is van 1965 t/m juni 1987 door de fiscus gehanteerd als richtlijn voor het bepalen van een heffing voor schenkings- en registratierecht. Vanaf 1 juli 1987 wordt bedrijfsovername tegen een agrarische waarde als onzakelijk aangemerkt. De agrarische waarde is een subjectief bepaalde prijs, die voor elk bedrijf verschilt. De agrarische waarde zal bij een goed renderend bedrijf hoger liggen dan bij een bedrijf met slechte bedrijfsresultaten. Door uit te gaan van de agrarische waarde wordt een opvolger van een goed renderend bedrijf in feite benadeeld.

3.2.2.2 De waardering van grond in het rekenmodel

Veelal heeft de agrarische ondernemer het grootste deel van de aanwezige cultuurgrond op zijn bedrijf in eigendom. Zoals uit paragraaf 2.4.2 bleek, geldt dit ook voor het voorbeeldbedrijf. Het overige deel van de grond wordt gepacht of er rust een erfpachtrecht op. Hierna zullen de drie onderscheiden typen grond apart worden behandeld.

De grond in eigendom

In het algemeen spelen bedrijfsovernames zich af in de familiesfeer. Hierbij gaat het om de broodwinning van een van de kinderen, namelijk de opvolger. Deze is bereid het bedrijf van zijn ouders over te nemen en hoopt er in de toekomst van te kunnen bestaan. Dit betekent dat de continuïteit van het bedrijf voorop moet staan. De opvolger moet immers nog een lange "ondernemers-cyclus" zien af te leggen.

Een overnameprijs van de aanwezige grond in eigendom gebaseerd op de vrije waarde in het agrarische verkeer kan het bedrijf na overname in financiële moeilijkheden brengen. Dit geldt met name voor de grondgebonden bedrijfstypen. Rekening houdend

met het specifieke karakter van een agrarische bedrijfsopvolging, het geven van een bestaansmogelijkheid aan een van de kinderen, accepteert de fiscus een lagere overnameprijs voor de grond, namelijk de waarde in verpachte staat.

In 1988 heeft de Hoge Raad zelfs uitgesproken dat het aangaan van een in het ondernemersbeleid passende verpachting een van de laatste ondernemershandelingen is en zodoende geschiedt in de uitoefening van de onderneming. Het lijkt dan ook realistisch de waarde in verpachte staat volgens de Grondkamer in eerste instantie als waarderingsmaatstaf te nemen voor het bepalen van een prijs voor grond bij een overname in familiesfeer. Dit lijkt een maatschappelijk aanvaardbare oplossing, die door de betrokken partijen (ouders, opvolger en overige kinderen) dan ook als een soort uitgangsprijs kan worden beschouwd.

Het bovenstaande wil niet zeggen dat de waarde in verpachte staat ook altijd de overnameprijs voor grond zal zijn. De betrokken partijen zijn geheel vrij een hogere of lagere waarde met elkaar overeen te komen. Indien wordt overgedragen tegen een lagere prijs dan de verpachte waarde, zoals bij achterstallig onderhoud, is het raadzaam om een minnelijke taxatie te maken om onaangename fiscale verrassingen te voorkomen. Een minnelijke taxatie houdt in, dat de ouders voor de bedrijfsovername een taxatie laten opstellen door een medewerker van de belastingdienst en door een zelf te kiezen erkende taxateur. In het algemeen mag de belastingdienst later bij de bedrijfsovername niet van deze taxatieprijs afwijken. Dit betekent dat bij het bepalen van eventueel verschuldigd schenkingsrecht de minnelijke taxatiewaarde in de plaats treedt van de waarde in verpachte staat. Als de overnameprijs van de grond in eigendom beneden deze taxatiewaarde ligt, moet de bedrijfsopvolger over het verschil tussen de overnameprijs en de vastgestelde taxatiewaarde schenkingsrecht betalen.

De gepachte grond

Op landbouwbedrijven wordt een aanzienlijk deel van de gebruikte grond gepacht. Hiervoor moet jaarlijks een pachtprijs worden betaald aan de verpachter van de grond. In 1989 was de gemiddelde pachtnorm (bij een nieuw of gewijzigd pachtcontract) voor een hectare los bouwland f 555,- en voor een hectare los grasland f 465,- (CBS/LEI, 1989). Indien de boerderij met grond in zijn geheel werd gepacht, bedroeg het bedrag aan pacht gemiddeld f 910,- per hectare. De pachtprijs is vergeleken met de rente over vreemd vermogen over de vrije verkeerswaarde van grond niet hoog, waardoor pacht op landbouwbedrijven een goedkope vorm van financiering is. In 1990 werd in Nederland in totaal 630.000 ha cultuurgrond gepacht, een daling van 70.000 ha ten opzichte van 1987 (zie hoofdstuk 1). In 1987 werd nog 13% van het pachtareaal van ouders of schoonouders gepacht (CBS/LEI-DLO, 1991).

De pachter wordt in Nederland beschermd via de pachtwet. Zo zijn de pachtprizen door de overheid gereguleerd door pachtnormen en zijn er zekerheidsrechten voor de pachter vastgesteld. Hierbij kan gedacht worden aan de lange pachttermijnen, het continuatierecht en het voorkeursrecht bij verkoop.

Bij overname van door de uittreder reeds gepachte grond zijn er voor de bedrijfsopvolger twee mogelijkheden:

1. De bedrijfsopvolger neemt het pachtrecht van de uittredende vader over.

In de praktijk komt dit veel voor. De overdracht van het pachtrecht kan op twee manieren plaatsvinden. De eerste manier is dat er een nieuwe pachtovereenkomst tussen de verpachter en de bedrijfsopvolger wordt afgesloten, waarbij de pachtovereenkomst tussen de verpachter en de uittreder wordt ontbonden. Een andere wijze is dat de bestaande pachtovereenkomst wordt gewijzigd, waarbij de opvolger in de plaats van zijn uittredende vader treedt. Een voordeel van overname van het pachtrecht van de uittreder is, dat de opvolger geen groot bedrag ineens hoeft te financieren. Hij heeft de beschikking over de grond en betaalt jaarlijks een bedrag aan pacht, dat ten laste komt van de resultatenrekening. Een nadeel is dat de pachter geen vermogenswinst op de gepachte grond kan maken.

2. Het kopen van de door de uittreder gepachte grond.

Wanneer de verpachter de grond niet langer wil verpachten na afloop van de pachttermijn, zal de bedrijfsopvolger deze grond in eigendom moeten overnemen. Dit brengt extra financieringslasten met zich mee. De prijs van de over te nemen grond is dan de waarde in verpachte staat.

De grond in erfpacht

Het erfpachtrecht is een zakelijk recht om het volle genot te hebben van een aan een ander toebehorend onroerend goed. Het erfpachtrecht is gebonden aan de zaak (de grond) en niet aan de persoon, zoals bij pacht. In het algemeen kan er onderscheid gemaakt worden tussen de altijd durende erfpacht en de erfpacht voor een beperkte duur. Het erfpachtrecht, met name de altijd durende, benadert dan ook meer de situatie van grond in eigendom dan van gepachte grond. In Nederland bedroeg het areaal aan erfpacht in 1990 bijna 68.000 ha (CBS/LEI-DLO, 1991).

Doordat er in de wet vrijwel niets is geregeld betreffende erfpacht, is het met name voor de opvolger belangrijk te weten hoe de eertijds afgesloten erfpachtovereenkomst eruit ziet. Zo zijn de duur van de overeenkomst, de jaarlijks te betalen canon, de verlenging van de overeenkomst en eventueel opgenomen clausules betreffende een toekomstige bedrijfsopvolging van groot belang.

De bedrijfsopvolger moet er rekening mee houden, dat bij de bedrijfsovername voor het erfpachtrecht moet worden betaald. Theoretisch is de waarde van het erfpacht: de vrije waarde in

het agrarische verkeer verminderd met de contante waarde van de canon. In de praktijk kan het erfpachtsrecht op dezelfde wijze worden overgenomen als de grond in eigendom. Het recht van erfpacht verschilt door haar zakelijk karakter weinig van het recht in eigendom (Hoefmans et al., 1989). De waarde in verpachte staat lijkt dan ook een reële overnameprijs voor het erfpachtsrecht van de vader. Indien het gebruiksrecht beneden de waarde in verpachte staat wordt overgedragen, kan dit door de fiscus als een schenking worden gezien. Over het bedrag aan schenking moet schenkingsrecht aan de fiscus worden betaald.

De aanwezige cultuurgrond op een landbouwbedrijf kan dus gesplitst worden in grond in eigendom, gepachte grond en grond waar een erfpachtrecht op rust. Voor de aanwezige oppervlakte cultuurgrond op een over te nemen bedrijf zullen in het op te stellen rekenmodel de in figuur 3.1 vermelde variabelen worden gedefinieerd. Deze variabelen kunnen in een rekenregel vervat worden.

Variabelen:	
O(e)	= aantal hectare in eigendom
O(p)	= aantal hectare gepachte grond
O(ep)	= aantal hectare in erfpacht
O(t)	= totaal aantal hectare grond
Rekenregel:	
O(t)	= O(e) + O(ep) + O(p) (1)

Figuur 3.1 Een aantal variabelen en rekenregel(s) voor de aanwezige oppervlakte cultuurgrond op een landbouwbedrijf

Op het voorbeeldbedrijf zal er gemakshalve van uitgegaan worden dat zich onder de gepachte grond geen erfpacht bevindt. De situatie op het voorbeeldbedrijf ziet er als volgt uit (zie tabel 2.1):

$$O(t) = O(e) + O(p) + O(ep) = 20 + 13,5 + 0 = 33,5$$

Na het vaststellen van de aanwezige oppervlakten grond in eigendom, pacht en in erfpacht op het over te nemen bedrijf, kan overgegaan worden tot de mogelijke prijzen die de bedrijfsopvolger voor overname van de grond zou kunnen betalen. De waarden van de gedefinieerde variabelen voor mogelijke overnameprijzen van grond zijn in dit onderzoek weergegeven in prijzen per hectare en staan in figuur 3.2. In de in dit onderzoek gedefinieerde variabelen voor het bepalen van overnameprijzen van activa, waarmee rekenregels zijn op te stellen, staat de:

- t voor de taxatiewaarde (wel of niet minnelijk);
- vs voor de waarde in verpachte staat;
- vw voor de vrije waarde in het agrarische verkeer;
- f voor de fiscale boekwaarde;
- x voor de uiteindelijk gekozen overnameprijs.

A. Grond in eigendom:

- Variabelen:

- PG(t) = minnelijke taxatieprijs per hectare in eigendom
- PG(vs) = waarde in verpachte staat per hectare in eigendom
- PG(vw) = vrije waarde in agrarische verkeer per ha in eigendom
- PG(f) = fiscale boekwaarde per hectare in eigendom
- PG(x) = overnameprijs per hectare in eigendom
- OPG(e) = totale overnameprijs grond in eigendom
- α = % van O(e) dat overgenomen wordt ($\leq 100\%$)
- SB(G(e)) = schenkingsbedrag over gekochte grond in eigendom

- Rekenregels:

- OPG(e) = $(\alpha \times O(e)) \times PG(x)$ (2)
- SB(G(e)) = $(PG(vs) - PG(x)) \times Oe$ als $PG(vs) > PG(x)$ (3)
- SB(G(e)) = $(PG(t) - PG(x)) \times Oe$ als $PG(x) < PG(t) < PG(vs)$

B. Grond in erfpacht:

- Variabelen

- PGE(t) = minnelijke taxatiewaarde per hectare erfpacht
- PGE(vs) = waarde in verpachte staat per hectare erfpacht
- PGE(vw) = vrije waarde in agrarische verkeer per hectare erfpacht
- PGE(x) = overnameprijs per hectare erfpacht
- OPG(ep) = totale overnameprijs grond in erfpacht
- B = % van O(ep) dat gekocht wordt ($\leq 100\%$)
- C = canon per hectare
- TC = totale jaarlijkse canon voor grond in erfpacht
- SB(G(ep)) = schenkingsbedrag over erfpachtsrecht

- Rekenregels:

- OPG(ep) = $(B \times O(ep)) \times PGE(x)$ (4)
- TC = $C \times O(ep)$ (5)
- SB(G(ep)) = $(PGE(vs) - PGE(x)) \times O(ep)$ als $PGE(vs) > PGE(x)$ (6)
- SB(G(ep)) = $(PGE(t) - PGE(x)) \times O(ep)$ als $PGE(x) < PGE(t) < PGE(vs)$

C. De gepachte grond door de uittreder

- Variabelen:

- PGP(t) = (minnelijke) taxatiewaarde per hectare
- PGP(vs) = waarde in verpachte staat per hectare
- PGP(x) = overnameprijs per hectare pacht
- OPG(p) = totale overnameprijs voorheen gepachte grond
- δ = % van Op dat gekocht wordt ($\leq 100\%$)
- pp = pachtprijs (norm) per hectare
- Tpp = totale jaarlijkse pachtprijs gepachte grond

- Rekenregels:

- OPG(p) = $(\delta \times O(p)) \times PGP(x)$ (7)
- Tpp = $pp \times O(p)$ (8)

D. De totale overnameprijs van de door de opvolger gekochte grond

- Variabelen:

- OPGR = totale overnameprijs grond bij bedrijfsovername
- SB(G) = totaal schenkingsbedrag bij overname grond

- Rekenregels:

- OPGR = $OPG(e) + OPG(ep) + OPG(p)$ (9)
- SB(G) = $SB(G(e)) + SB(G(ep))$ (10)

Figuur 3.2 De variabelen en rekenregels voor het bepalen van de overnameprijs van de grond in eigendom, de gepachte grond en de grond in erfpacht en de totaal aanwezige grond

De totale overnameprijs voor de over te nemen grond in eigendom van de uittreder en van een verpachter aangekochte grond kan via rekenregel 9 bepaald worden. Zoals reeds vermeld zal de opvolger in eerste instantie geneigd zijn zoveel mogelijk van de grond in eigendom van vader over te nemen en zal hij als pachter in de plaats treden van zijn pachtende vader. In dit onderzoek zal van deze handelwijze ook worden uitgegaan bij het opstellen van de diverse plannen.

Zoals reeds vermeld, kan de opvolger niet zonder gevolgen de grond tegen een te lage prijs overnemen, ook al zouden de drie betrokken partijen (uittreder, opvolger en overige familieleden) het met elkaar eens zijn.

Bij het vaststellen van de overdrachtprijs van de grond en de overige activa zal rekening gehouden moeten worden met de fiscus. Er zal bezien moeten worden in hoeverre overdrachtsbelasting, schenkingsrecht en inkomstenbelasting verschuldigd is.

Overdrachtsbelasting wordt geheven bij verkrijging van onroerend goed. Deze belasting bedraagt 6% van de waarde van het onroerend goed. In de Wet op belastingen van Rechtsverkeer staan een aantal verkrijgingen waarover geen overdrachtsbelasting is verschuldigd (Kluwer en VLB, 1988). Zo is in de land- en tuinbouw de verkrijging van een onroerende zaak vrijgesteld van overdrachtsbelasting als de onroerende zaak dienstbaar is aan de bedrijfsuitoefening. Dit betekent dat bij de overdracht van een agrarisch bedrijf over de bedrijfsgrond en bedrijfsgebouwen geen overdrachtsbelasting verschuldigd is. Wel is overdrachtsbelasting verschuldigd over het woongedeelte van de boerderij of over het losstaande woonhuis.

Het schenkingsrecht en het successierecht zijn onderdeel van de successiewet. Schenkingsrecht moet worden betaald over de waarde van al wat krachtens schenking wordt verkregen. Het verkregene wordt gewaardeerd op de waarde in het economisch verkeer. Voor de verkrijging van landbouwgrond kan de waarde in verpachte staat worden aangehouden, mits de opvolger het voor-nemen heeft het bedrijf voort te zetten en de familieleden ook onderling van deze waarde uitgaan (Elsevier, 1993). De melkquota worden als een geheel met de grond gezien en zijn in de waarde van de verpachte grond begrepen (Tuinte et al., 1990). Bij de overname van een woning in de directe familiesfeer mag uitgegaan worden van 60% van de leegwaarde, zonder dat er sprake is van schenking (Elsevier, 1993). Het schenkingsbedrag bij een bedrijfsovername bestaat uit het verschil tussen de waarde die de fiscus accepteert en de prijs die ervoor betaald is. Het te betalen schenkingsrecht is dus afhankelijk van de hoogte van het schenkingsbedrag, de vrijstellingen en de gehanteerde tarieven. Zo is bij schenking van in Nederland gelegen onroerende zaken het schenkingsrecht altijd tenminste 6%, ook over de vrijgestelde bedragen (Elsevier, 1993).

Elk kalenderjaar mogen ouders aan ieder van hun kinderen maximaal een bepaald bedrag schenken. Voor 1993 bedraagt dit maximale bedrag f 7.272,- per kind. Eenmaal geldt echter een

schenkingsvrijstelling van f 36.361,- (in 1993) per kind, mits het kind ten tijde van deze schenking 18 jaar of ouder is, maar daarentegen jonger dan 34 jaar. In dit onderzoek wordt verondersteld dat deze eenmalige hoge schenking aan de toekomstige bedrijfsopvolger van het voorbeeldbedrijf nog niet heeft plaatsgevonden. Afhankelijk van de financiële mogelijkheden van de ouders zou deze eenmalige schenking in het jaar van de overname kunnen plaatsvinden (paragraaf 6.2).

In figuur 3.2 zijn voor het bepalen van het schenkingsbedrag over de overgenomen grond bij bedrijfsovername variabelen gedefinieerd en rekenregels opgesteld. Er wordt verondersteld dat voor eventuele aankoop door de zoon van door de vader gepachte grond altijd de waarde in verpachte staat wordt betaald. Er kan dan alleen schenking over grond plaatsvinden indien van de uittredende vader grond in eigendom wordt gekocht en/of een erfpachtrecht wordt overgenomen.

Bij rekenregel 3 treedt de waarde van een plaatsgevonden minnelijke taxatie (PG(t)) in de plaats van de waarde in verpachte staat, indien de partijen vóór de overname zo'n taxatie hebben opgesteld. Dit kan onder andere gebeuren indien de grond in een slechte staat verkeerd, zodat na de bedrijfsovername veel geïnvesteerd zal moeten worden in grondverbetering.

Bij het vaststellen van een overnameprijs moeten de betrokken partijen een eventueel te betalen bedrag aan schenkingsrecht mede in ogenschouw nemen. Dit geld stroomt als het ware uit de familie naar de fiscus, zodat zowel de ouders als de opvolger dit bedrag kwijt zijn.

De vader die het bedrijf overdraagt zal met de fiscus moeten afrekenen als hij stille reserves realiseert. Indien het bedrijf wordt overgedragen tegen de fiscale boekwaarde (doorschuiven), hoeft de vader niet af te rekenen met de fiscus (zie paragraaf 4.6).

De situatie op het voorbeeldbedrijf

De opgestelde rekenregels voor het produktiemiddel grond kunnen worden toegepast op het voorbeeldbedrijf. Hierbij zal eerst gekeken worden naar de 20 ha grond die de vader in eigendom heeft. Er wordt verondersteld dat de bedrijfsopvolger zal trachten zoveel mogelijk grond van de uittredende vader over te nemen. In een later stadium, indien zou blijken dat financiering van de totale bedrijfsovername op problemen stuit, kan een gedeelte van deze grond alsnog van de vader worden gepacht (zie hoofdstuk 6).

In eerste instantie zal er van worden uitgegaan dat de grond in eigendom wordt overgenomen tegen de waarde in verpachte staat. Dit kan gezien worden als een zogenaamde richtprijs, die door de fiscus wordt geaccepteerd. Zoals reeds in het vorige hoofdstuk naar voren kwam, wijkt deze waarde sterk af van de vrije waarde in het agrarische verkeer en de waarde zoals die in

de bedrijfseconomische balansen van het LEI-boekhoudnet vermeld staat. De waarde in verpachte staat per hectare bedroeg in 1987/88 f 20.100,- volgens de CBS-statistieken (CBS, 1989). De waarde in verpachte staat die door de Grondkamer wordt vastgesteld zal gemiddeld iets lager liggen. Per regio kan deze waarde echter aanzienlijk verschillen. Op het voorbeeldbedrijf wordt een waarde in verpachte staat aangenomen van f 20.000,- per hectare. De gemiddelde (vervangings-)waarde van een hectare grond in eigendom op de grotere weidebedrijven uit het LEI-boekhoudnet bedroeg in 1987/88 f 32.100,- per hectare. Hierbij is de grond gewaardeerd tegen de getaxeerde verkoopprijs als pachtvrij object met agrarische bestemming. In 1987/88 bedroeg de waarde in verpachte staat van grond gemiddeld dus ruim 60% van de door het LEI-boekhoudnet gehanteerde waarde.

Via het invullen van de rekenregels voor de grond in eigendom wordt de overnameprijs van de grond, op basis van verpachte waarde, op het voorbeeldbedrijf vastgesteld.

Als $PG(x) = PG(vs)$, geldt er:

$$OPG(e) = O(e) \times PG(x) = 20 \times f 20.000,- = f 400.000,-$$

$$SB(G) = (PG(vs) - PG(x)) \times O(e) = (f 20.000,- - f 20.000,-) \times 20 = f 0,-$$

Op het voorbeeldbedrijf wordt 13,5 ha grond gepacht. Er wordt hier verondersteld dat deze grond via een goedgekeurd pachtcontract wordt gepacht. Zoals reeds vermeld, wordt afgezien van grond in erfpacht. In 1987/88 werd er jaarlijks een bedrag van f 8.100,- aan pacht betaald. Dit bedrag is inclusief de pacht voor eventueel gepachte bedrijfsgebouwen. In het algemeen heeft de bedrijfsopvolger het recht om de gepachte grond verder te pachten van de verpachter. Er wordt van uitgegaan dat de grond noodzakelijk is voor de uitoefening van het bedrijf, zodat het bedrijf voldoende inkomensmogelijkheden voor de opvolger in de toekomst zal blijven bieden. De bedrijfsopvolger hoeft voor het gebruik van gepachte grond geen groot bedrag ineens op tafel te leggen, zodat hij de aanwezige financiële ruimte kan benutten voor de financiering van de overname van de overige produktiemiddelen. Er wordt verondersteld dat de bedrijfsopvolger in het eerste jaar na de overname voor de 13,5 ha gepachte grond en eventueel aanwezige gepachte bedrijfsgebouwen f 8.100,- aan pacht moet betalen, hetgeen ten laste komt van de resultatenrekening.

3.2.3 De overnameprijs voor bedrijfsgebouwen

Naast de grond in eigendom vormen de bedrijfsgebouwen de onroerende bedrijfszaken. Op een landbouwbedrijf zijn meestal een aantal gebouwen aanwezig die ten dienste staan voor de bedrijfsvoering. De leeftijd en staat van onderhoud van de gebouwen kan in veel gevallen aanzienlijk verschillen.

Bedrijfsgebouwen ontlenen voor een groot deel hun waarde aan de bijbehorende grond. Er wordt dan ook veelal gesproken van grond en opstallen. In de praktijk wordt bij verkoop vaak een toeslag op de prijs van een hectare grond betaald in verband met de mee over te nemen bedrijfsgebouwen. Deze toeslag wordt meestal bepaald aan de hand van een gewone of minnelijke taxatie van de aanwezige bedrijfsgebouwen, waarbij rekening gehouden wordt met de toestand van de gebouwen. Een minnelijke taxatie wordt door de fiscus geaccepteerd. Ook bij het pachten van gebouwen wordt veelal een toeslag per hectare betaald (zie paragraaf 3.2.2).

Voor de over te nemen bedrijfsgebouwen kunnen in het model een aantal variabelen worden gedefinieerd en een aantal rekenregels worden opgesteld.

Variabelen:	
BG _x	= bedrijfsgebouw x (x = 1 t/m n)
PBG(f)	= fiscale boekwaarde van de bedrijfsgebouwen
PBG(t)	= (minnelijke) taxatiewaarde van de bedrijfsgebouwen
OPBG	= totale overnameprijs van de overgenomen be-
(= PGB(x))	drijfsgebouwen
SB(BG)	= totaal schenkingsbedrag over de overgenomen be-
	drijfsgebouwen
Rekenregels:	
OPBG	= PBG ₁ (x) + PBG ₂ (x) + ... + PBG _n (x) (11)
Bijvoorbeeld:	
PBG(f)	= PBG ₁ (f) + PBG ₂ (f) + ... + PBG _n (f)
PBG(t)	= PBG ₁ (t) + PBG ₂ (t) + ... + PBG _n (t)
SB(BG)	= PBG(f) - OPBG of
	PBG(t) - OPBG als PBG(t) < PBG(f) (12)

Figuur 3.3 Variabelen en rekenregels in het rekenmodel voor overname van de bedrijfsgebouwen in eigendom op landbouwbedrijven

Ook de overnameprijzen voor de bedrijfsgebouwen kunnen volgens de fiscus te laag zijn. Als de bedrijfsopvolger een lagere prijs betaalt dan de werkelijke of getaxeerde waarde, moet over het verschil (het ontstane schenkingsbedrag) schenkingsrecht betaald worden. De hoogte van het schenkingsbedrag kan in een rekenregel vervat worden (zie figuur 3.3). Bij een schenking moet de uittrekkende vader bij het afrekenen over de stakingswinst echter uitgaan van de vrije waarde in het agrarische verkeer. Een voordeel is echter dat de opvolger de overgenomen bedrijfsgebouwen tegen deze vrije waarde in het agrarische verkeer mag activeren.

De situatie op het voorbeeldbedrijf

Een overnameprijs voor de bedrijfsgebouwen op het voorbeeldbedrijf is niet eenvoudig uit de bedrijfseconomische balans (tabel 2.2) te halen. In deze balans staat de vervangingswaarde van de bedrijfsgebouwen vermeld. Het gemiddelde grotere weidebedrijf heeft eind april 1988 voor f 306.000,- aan bedrijfsgebouwen in eigendom op de bedrijfseconomische balans staan, terwijl de waarde van de pachtersinvesteringen f 18.000,- bedroeg.

Veelal wordt in de praktijk bij een bedrijfsovername uitgegaan van de taxatiewaarde, wel of niet via een minnelijke taxatie vastgesteld. Bij het bepalen van een taxatieprijs voor de bedrijfsgebouwen, inclusief de aanwezige pachtersinvesteringen, op het voorbeeldbedrijf zou kunnen worden uitgegaan van de fiscale boekwaarde van de bedrijfsgebouwen (tabel 2.6).

Op de fiscale balans zijn de bedrijfsgebouwen en de pachtersinvesteringen tegen een bedrag van f 113.000,- gewaardeerd. Omdat de fiscale afschrijving niet altijd op de levensduur van activa is gebaseerd, ligt de getaxeerde waarde van activa meestal hoger. Op het gemiddelde grotere weidebedrijf, het voorbeeldbedrijf, wordt verondersteld dat de getaxeerde waarde van de bedrijfsgebouwen en pachtersinvesteringen f 175.000,- bedraagt.

De bedrijfsopvolger betaalt dit bedrag aan de uittreedende vader. Hij betaalt dus f 8.750,- per overgenomen hectare (f 175.000,- gedeeld door 20 ha) extra voor het overnemen van de bedrijfsgebouwen. Op deze wijze gezien betaalt de opvolger (f 20.000,- + f 8.750,- =) f 28.750,- per hectare aan zijn ouders. Uit CBS-statistieken (CBS, 1989) blijkt dat in de praktijk in de jaren 1985 en 1986 bedrijfsopvolgers aan hun ouders per hectare f 31.000,- respectievelijk f 35.700,- betaalden. Deze getallen waren inclusief de overname van de bedrijfsgebouwen. In die jaren was dit ruim 70% van de prijs die derden ervoor betaalden (zie Hoefmans et al., 1989).

Omdat verondersteld is dat er overgenomen wordt tegen de minnelijke taxatiewaarde die door de fiscus wordt geaccepteerd, vindt geen schenking over de overgenomen bedrijfsgebouwen plaats.

3.2.4 De overname van de andere materiële activa

3.2.4.1 De overname van de dode inventaris

De dode inventaris van een bedrijf bestaat uit de machines, de werktuigen en de installaties. Tevens worden onder andere hieronder gerekend:

melkleidingen, melktanks, mestafvoerinstallaties, bulksilo's, verwarmingsapparatuur en de boekwaarde van het kleine gereedschap.

In de praktijk kan een erkende taxateur een schatting van de waarde van de aanwezige machines, werktuigen en installaties maken. Een andere mogelijkheid is uit te gaan van de fiscale

boekwaarde, die ontleend wordt aan de fiscale balans van het bedrijf (zie paragraaf 2.4.4.1 en bijlage 1).

Voor het bepalen van de overnameprijs van de dode inventaris en een eventueel gedane schenking kunnen de volgende variabelen worden gedefinieerd en rekenregels worden opgesteld.

Variabelen:		
PDI(t)	=	taxatiewaarde van totale dode inventaris
PDI(f)	=	fiscale boekwaarde van totale dode inventaris
OPDI	=	te betalen overnameprijs van totale dode inventaris
SB(DI)	=	totaal schenkingsbedrag over de overgenomen dode inventaris
Rekenregel:		
SB(DI)	=	PDI(f) - OPDI of (13)
		PDI(t) - OPDI als PDI(t) < PDI(f)

Figuur 3.4 Variabelen en rekenregels voor het bepalen van de overnameprijs van de machines, werktuigen en installaties (dode inventaris) bij bedrijfsovername ineens in familieverband

De situatie op het voorbeeldbedrijf

Er wordt van uitgegaan dat als overnameprijs voor de aanwezige machines, werktuigen en installaties de fiscale boekwaarde wordt genomen. Deze waarde bedraagt op het voorbeeldbedrijf f 127.000,-. Het schenkingsbedrag over de dode inventaris is gelijk aan nul.

3.2.4.2 De overnameprijs van de veestapel

Bij het vaststellen van een overnameprijs voor de aanwezige veestapel zou uitgegaan kunnen worden van de geldende marktwaarde. Om deze te bepalen kan in de praktijk een taxateur ingeschakeld worden. De taxateur zal rekening houden met de aanwezige veesoorten, de aanwezige klassen per veesoort en het aantal dieren per klasse. Een andere mogelijke overnameprijs is de norm voor de vermogensbelasting. Deze ligt lager dan de marktprijs en wordt door de fiscus bij een bedrijfsovername als prijs geaccepteerd.

De bedrijfsopvolger kan ook een aanwezige veesoort niet overnemen. Dit zal deels afhangen van zijn te kiezen productiecapaciteitsplan. Voor het bepalen van de overnameprijs kunnen de volgende variabelen in het model gedefinieerd worden, waarmee rekenregel 14 kan worden opgesteld.

Variabelen:

- PVST(t) = de taxatiewaarde van de totale veestapel
 PVST(vb) = de waarde van de veestapel volgens normen
 vermogensbelasting
 OPVST = de overnameprijs van de over te nemen veestapel
 (=PVST(x))
 SB(VST) = totaal schenkingsbedrag over overgenomen
 veestapel

Rekenregel:

$$SB(VST) = PVST(v) - OPVST \text{ waarbij } PVST(t) > PVST(v) \quad (14)$$

Figuur 3.5 Variabelen en rekenregels voor het vaststellen van een prijs voor de over te nemen veestapel bij een bedrijfsovername

De situatie op het voorbeeldbedrijf

Voor het bepalen van de overnameprijs van de veestapel op het voorbeeldbedrijf zou uitgegaan kunnen worden van de waarde, zoals deze op de bedrijfseconomische balans (tabel 2.2) wordt weergegeven. Voor de totale veestapel een bedrag van f 192.000,-. Daar dit de vervangingswaarde is, zal dit een goed beeld geven van de marktwaarde. Veelal zal echter uitgegaan worden van de waarde volgens de normen van de vermogensbelasting. De overnameprijs zal dan aanzienlijk lager liggen. Op het voorbeeldbedrijf is deze waarde naar schatting f 125.000,- (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 De verschillende veesoorten en hun marktwaarde (in gulden) en de geschatte waardering volgens de normen van de vermogensbelasting op het voorbeeldbedrijf per 30 april 1988

Aanwezige veesoorten	Marktwaarde	Normatieve waarde *)
* Rundvee (inclusief schapen)	f 186.300,-	f 121.000,-
* Varkens	f 4.700,-	f 3.500,-
* Overig vee	f 1.100,-	f 500,-
Totale veestapel	f 192.100,-	f 125.000,-

*) Gebaseerd op een schatting.

Op het voorbeeldbedrijf zijn weinig verschillende veesoorten aanwezig. Naast rundvee zijn er voornamelijk wat vleesvarkens aanwezig. Indien de opvolger, hetgeen in de praktijk meestal gebeurt, de gehele veestapel van de uittredende vader over-

neemt, moet hij f 125.000,- betalen. Het is echter mogelijk dat de opvolger een bepaalde vee soort niet wil overnemen, omdat hij bijvoorbeeld een te lage toekomstige rentabiliteit verwacht.

3.2.4.3 De overname van de voorraden produktiemiddelen

Op de balans staat ook de post voorraden produktiemiddelen vermeld. De voorraden produktiemiddelen bestaan uit de waarde van de veldinventaris en de voorraden grond- en hulpstoffen. Deze posten worden in de praktijk meestal tegen taxatiewaarde overgenomen. In het algemeen komt de taxatiewaarde aardig overeen met de vervangingswaarde uit de bedrijfseconomische balans (tabel 2.2). In het rekenmodel kunnen de in figuur 3.6 gedefinieerde variabelen en opgestelde rekenregels worden gebruikt.

Variabelen:	
PVPM(t)	= werkelijke of taxatiewaarde voorraden produktiemiddelen
PVPM(f)	= fiscale boekwaarde van de voorraden produktiemiddelen
OPVPM	= overnameprijs voorraden produktiemiddelen
SB(VPM)	= schenkingsbedrag over de voorraden produktiemiddelen
Rekenregel:	
SB(VPM)	= $PVPM(f) - OPVPM$ of $PVPM(t) - OPVPM$ als $PVPM(t) < PVPM(f)$ (15)

Figuur 3.6 Variabelen en rekenregels voor het vaststellen van een prijs voor de over te nemen voorraden bij bedrijfsovername ineens

De situatie op het voorbeeldbedrijf

Op het voorbeeldbedrijf valt onder de veldinventaris voornamelijk de meststoffen voor het komende jaar. Onder de voorraden grond- en hulpstoffen valt onder andere het aangekocht en eigen gewonnen veevoer. De veldinventaris en de voorraden grond- en hulpstoffen staan voor f 27.000,- op de bedrijfseconomische balans. In het algemeen zullen de overige produktiemiddelen tegen vervangings- of marktwaarde worden overgenomen. De opvolger betaalt dan een bedrag van f 27.000,- aan de uittredende vader.

3.2.5 De overname van de immateriële activa

Hieronder valt op de grotere weidebedrijven voornamelijk de aankoop van melkquota. Op dit bedrag kunnen de melkveehouders

afschrijven zodat de boekwaarde op de eindbalans vermeld staat. Tegen deze waarde zal het aangekochte melkquotum van de uittrekkende vader worden overgenomen. Voor het overige aanwezige melkquotum hoeft veelal niets te worden betaald. In de toekomst is het niet uitgesloten dat bij verdere verzakelijking ook voor het niet aangekochte melkquotum een overnameprijs betaald moet worden. Op de vrije markt wordt de laatste jaren veel geld voor het melkquotum betaald. In hoeverre voor het eigen melkquotum in de toekomst een bepaalde prijs betaald gaat worden, is erg afhankelijk van de prijsontwikkeling per kilogram melkquotum. Naast het melkquotum kan in de toekomst ook het mestquotum verhandelbaar worden, waardoor het eveneens een prijskaartje krijgt. Voor bedrijfsopvolgers in de varkens- en pluimveesector kan dit in de toekomst van belang zijn, waardoor de overnameprijs beduidend hoger kan uitvallen.

Variabelen:

PMQa(f) = fiscale boekwaarde melkquotum aangekocht
 PMQe(f) = fiscale boekwaarde melkquotum eigen (=0)
 POQa(f) = fiscale boekwaarde overige soorten quotum aangekocht
 POQe(f) = fiscale boekwaarde overige soorten quotum eigen
 PIVA(f) = fiscale boekwaarde immateriële vaste activa

PMQa(m) = marktwaarde melkquotum aangekocht
 PMQe(m) = marktwaarde melkquotum eigen
 POQa(m) = marktwaarde overige soorten quotum aangekocht
 POQe(m) = marktwaarde overige soorten quotum eigen
 PIVA(m) = marktwaarde immateriële vaste activa

PMQa(x) = overnameprijs melkquotum aangekocht
 PMQe(x) = overnameprijs melkquotum eigen
 POQa(x) = overnameprijs overige soorten quotum aangekocht
 POQe(x) = overnameprijs overige soorten quotum eigen
 OPIVA = totale overnameprijs immateriële vaste activa

Rekenregel:

$$OPIVA = PMQA(x) + PMQE(x) + POQA(x) + POQE(x) \quad (16)$$

Figuur 3.7 Variabelen en rekenregels voor het vaststellen van een prijs voor de overname van de immateriële vaste activa

De overnameprijs voor de immateriële vaste activa kan met behulp van de variabelen en rekenregels uit figuur 3.7 berekend worden.

In tegenstelling tot de andere over te nemen produktiemiddelen hoeft voor het bepalen van schenkings- en successierecht geen waarde toegekend te worden aan het aanwezige melkquotum. De waarde wordt geacht verdisconteerd te zijn in de waarde van grond in verpachte staat (Elsevier, 1993). Dit geldt zowel voor het melkquotum dat door de overheid aan het over te nemen bedrijf is toegewezen als van het door de uittreder aangekochte melkquotum. Bij dit alles geldt dat aan de volgende voorwaarden moet zijn voldaan:

1. Het gaat om bedrijfsovername aan (klein)kinderen.
2. De opvolger moet het voornemen hebben het bedrijf voort te zetten.
3. Familieleden mogen voor hun onderlinge verhoudingen niet van een hogere waarde uitgaan.

De situatie op het voorbeeldbedrijf

Op de balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf wordt het produktierecht melkquotum gewaardeerd. Dit geldt echter alleen voor het melkquotum dat door de uittreder is aangekocht. Alleen op dit gedeelte van het bestaande melkquotum van een onderneming kan worden afgeschreven. Er zijn geen overige produktierechten, zoals voor mest, gewaardeerd.

In 1987/88 stond het aangekochte melkquotum van het gemiddelde grotere weidebedrijf voor f 39.000,- op de bedrijfseconomische balans. De bedrijfseconomische afschrijving op dit deel van het melkquotum bedroeg in 1987/88 f 2.400,-. Bij de bedrijfsovername zal de opvolger alleen voor het aangekochte quotum hoeven betalen. In de praktijk wordt hier meestal de fiscale boekwaarde voor betaald, in dit voorbeeld een bedrag van f 30.000,- (zie bijlage 1). Het overgrote deel van het melkquotum is niet aangekocht en wordt in de praktijk om niet overgenomen.

3.2.6 De overname van de overige activa

Naast de hiervoor behandelde activa staan op de balans het woonhuis of woongedeelte van de boerderij, de overige materiële vaste activa, de financiële vaste activa en de overige vlottende activa (zie tabel 2.2).

Er wordt verondersteld dat de uittredende vader zijn overige vlottende activa (liquiditeiten, effecten en lopende vorderingen) behoudt. In feite zijn dit privé-bezittingen van de vader, die in dit voorbeeld niet overgenomen zullen worden. Ook de vorderingen op lange termijn (de financiële vaste activa) worden door de opvolger niet overgenomen. Een belangrijke post hiervan zijn de deelnemingen en ledenrekeningen bij agrarische coöperaties. Deze staan op naam van de vader, die dan ook het hierbij behorende bedrag uitgekeerd zal krijgen. De opvolger kan zelf persoonlijk lid van een coöperatie worden. Van de nog mogelijk over te nemen materiële vaste activa wordt alleen de woning of

het woongedeelte van de boerderij door de bedrijfsopvolger gekocht. Op de bedrijfseconomische balans wordt de woning afzonderlijk van de bedrijfsgebouwen gewaardeerd.

Voor het bepalen van de overnameprijs van de woning of het woongedeelte kan worden uitgegaan van de waarde in bewoonde staat, indien de bedrijfsopvolger vóór de overname bij zijn ouders in de woning of het woongedeelte woont. De waarde in bewoonde staat wordt eveneens gehanteerd bij het bepalen van het vermogen voor de vermogensbelasting en bedraagt altijd 60% van de verkoopwaarde die het zou hebben als het pand (of het woongedeelte) op 1 januari van het desbetreffende jaar "leeg" zou worden verkocht. Voor grond met opstallen ligt in de praktijk deze waarde tussen de 50 en 60% van de waarde "vrij te aanvaarden" (Elsevier, 1990). Indien de ouders vóór de overname in het pand wonen en de opvolger woont buitenshuis, geldt de werkelijke waarde of verkoopwaarde als de overnameprijs voor de fiscus. Overname tegen een lagere prijs brengt dan schenkingsrecht met zich mee. De bedrijfsopvolger moet eveneens overdrachtsbelasting betalen over de waarde in het economisch verkeer van de woning/woongedeelte boerderij, waarbij schenkingen zijn vrijgesteld van overdrachtsbelasting (artikel 15, lid 1d, zie Kluwer 1993).

Variabelen:			
PW(f)	=	fiscale boekwaarde woning	
PW(bs)	=	waarde woning in bewoonde/verhuurde staat	
PW(vv)	=	vrije verkeerswaarde (leegwaarde) woning	
OPW	=	overnameprijs woning	
PWB(f)	=	fiscale boekwaarde woongedeelte boerderij	
PWB(bs)	=	waarde woongedeelte boerderij in bewoonde/verhuurde staat	
PWB(vv)	=	vrije verkeerswaarde (leegwaarde) woongedeelte boerderij	
OPWB	=	overnameprijs woongedeelte van de boerderij	
SB(W)	=	schenkingsbedrag over woning	
SB(WB)	=	schenkingsbedrag woongedeelte boerderij	
OVb	=	overdrachtsbelasting over woning/woongedeelte boerderij	
Rekenregels:			
SB(W)	=	PW(bs) - OPW of PW(vv) - OPW	(17)
SB(WB)	=	PWB(bs) - OPWB of PWB(vv) - OPWB	
OVb	=	0,06 x (OPW of OPWB)	(18)

Figuur 3.8 Variabelen en rekenregels voor het bepalen van een overnameprijs van de aanwezige woning en het woongedeelte van de boerderij bij bedrijfsovername ineens in familiesfeer

In tegenstelling tot de grond en de bedrijfsgebouwen is dit onroerend goed (de woning) op agrarische bedrijven niet vrijgesteld van overdrachtsbelasting. Het tarief van de overdrachtsbelasting bedraagt 6%.

Voor het bepalen van de overnameprijs van een losstaande woning of van een woongedeelte van een boerderij (zie de variabelen en rekenregels in figuur 3.8).

Zoals reeds vermeld worden op het voorbeeldbedrijf een aantal activa door de bedrijfsopvolger niet overgenomen. In de praktijk zal soms een deel van deze activa bij een overname wel worden overgenomen. In het rekenmodel zijn voor deze activa de in figuur 3.9 vermelde variabelen gedefinieerd.

Variabelen:

OPOMVA	= overnameprijs van de overige materiële vaste activa (o.a. auto)
OPFVA	= overnameprijs van de financiële vaste activa
OPOVLA	= overnameprijs van de overige vlottende activa (vlottende activa - aanwezige voorraden)

Figuur 3.9 Een aantal variabelen voor het bepalen van de overnameprijs van de overige activa op een landbouwbedrijf

De situatie op het voorbeeldbedrijf

Van de overige activa op de bedrijfseconomische balans van het voorbeeldbedrijf neemt de opvolger alleen de woning of het woongedeelte van de boerderij over. Uit het LEI-boekhoudnet blijkt dat het woongedeelte van de boerderij, indien aanwezig, gemiddeld voor de grotere weidebedrijven in april 1988 voor f 92.000,- op de balans staat. Indien er echter een vrijstaande woning aanwezig is, staat deze gemiddeld voor f 150.000,- op de balans. Er wordt verondersteld dat op het voorbeeldbedrijf een woongedeelte van de boerderij aanwezig is, waarin vóór de overname de ouders wonen. De opvolger woont vóór de overname buitenshuis, zodat de werkelijke waarde als overnameprijs moet worden betaald (f 92.000,-). In werkelijkheid betaalt de opvolger f 50.000,-, zodat er een schenking heeft plaatsgevonden ter waarde van f 42.000,- (zie paragraaf 3.2.8).

De opvolger moet overdrachtsbelasting betalen over de waarde in het economische verkeer van het woongedeelte van de boerderij minus de hierover verkregen schenkingen. De bedrijfsopvolger moet (6% van f 50.000,-) f 3.000,- aan de fiscus betalen.

Immateriële vaste activa

Variabele:

OPIVA = overnameprijs immateriële vaste activa (paragraaf 3.2.5)

Rekenregel:

OPIVA = PMQAx + PMQEx + POQAx + POQEx

Materiële vaste activa

Variabele:

OPMVA = de overnameprijs van de materiële vaste activa

Rekenregel:

OPMVA = OPGR + OPBG + OPDI + OPVST + (OPW of OPWG)
+ OPOMVA (19)

Financiële vaste activa

Variabele:

OPFVA = overnameprijs financiële vaste activa (zie paragraaf 3.2.6)

Vlottende activa

Variabele:

OPVLA = overnameprijs van (de over te nemen) vlottende activa

Rekenregel:

OPVLA = OPVPM + OPOVLA (20)

Totaalposten betreffende over te nemen activa

Variabelen:

OPVA = overnameprijs vaste activa

TOPpm = totale overnameprijs van de produktiemiddelen

TOP = totale overnameprijs

Rekenregels:

OPVA = OPIVA + OPMVA + OPFA (21)

TOPpm = OPVA - (OPW of OPWG) + OPVLA (22)

= OPIVA + OPMVA - (OPW of OPWG) + OPFA + OPVLA

= OPIVA + OPGR + OPBG + OPDI + OPVST + OPOMVA -

(OPW of OPWG) + OPFA + OPVLA

TOP = OPVA + OPVLA (23)

= TOPpm + (OPW of OPWG)

Figuur 3.10 De variabelen en rekenregels voor een aantal totaalposten aan de activa-zijde van de balans

3.2.7 Het bepalen van de totale overnameprijs

In de vorige paragrafen zijn de verschillende produktiemiddelen afzonderlijk behandeld. De over te nemen activa kunnen worden verdeeld in:

- vaste activa, die gesplitst kunnen worden in immateriële vaste activa, materiële vaste activa en financiële vaste activa;
- vlottende activa (de voorraden, vorderingen, effecten en liquide middelen).

De opzet van het rekenmodel is gebaseerd op deze indeling. Voor het completeren van het rekenmodel kunnen nog een aantal variabelen voor de totaalposten worden gedefinieerd. Hiervoor kunnen eveneens bijbehorende rekenregels worden opgesteld. In figuur 3.10 wordt dit voor de verschillende activa gedaan en wordt daarmee een samenvattend overzicht gegeven.

In de vorige paragrafen is voor de overgenomen produktiemiddelen per soort produktiemiddel bekeken of er een schenking heeft plaatsgevonden bij de overname. Met behulp van de hierbij gebruikte rekenregels en variabelen kunnen ook totaalposten ten aanzien van schenking bij overname worden samengesteld (figuur 3.11).

Variabelen:	
SV	= jaarlijks maximaal bedrag aan schenkingsvrijstelling
SVe	= éénmalige schenkingsvrijstelling tussen 18-34 jaar
SB(T)	= totaal schenkingsbedrag bij de bedrijfsovername
SB(To)	= totaal schenkingsbedrag over onroerende zaken bij overname
SB(Tr)	= totaal schenkingsbedrag over roerende zaken bij overname
SR(T)	= totaal te betalen schenkingsrecht bij bedrijfsovername
Rekenregels:	
SB(T)	= SB(To) + SB(Tr) (24)
SB(To)	= SB(GR) + SB(GB) + SB(W of WG) + SB(IVA) (24a)
SB(Tr)	= SB(DI) + SB(VST) + SB(OMVA) + SB(VRpm) + SB(OVLA) (24b)
SR(T)	= (SB(Tr) - (SV of SVe)) x tarief + SB(To) x tarief (25)

Figuur 3.11 De variabelen en rekenregels in het rekenmodel voor bedrijfsovername voor het vaststellen van het schenkingsbedrag en het te betalen bedrag aan schenkingsrecht

3.2.8 De overnameprijs van het voorbeeldbedrijf

Zoals in de vorige paragrafen aangegeven neemt de opvolger van het voorbeeldbedrijf niet alle aanwezige activa van de vader over. De financiële vaste activa, een deel van de vlottende activa (liquiditeiten, effecten en lopende vorderingen) en een deel van de overige materiële vaste activa worden niet overgenomen. Het investeringsplan van de bedrijfsopvolger op het voorbeeldbedrijf wordt in tabel 3.2 weergegeven.

Tabel 3.2 Het investeringsplan van de bedrijfsopvolger bij overname van het voorbeeldbedrijf

Activa	Variabele in rekenmodel	Berekende overnameprijs
VASTE ACTIVA		
Immateriële vaste activa	<i>OPIVA</i>	
- Aangekocht melkquotum		f 30.000,-
- Overige immateriële vaste activa		f 0.000,-
Materiële vaste activa	<i>OPMVA</i>	
- Onroerende zaken		
- Grond	<i>OPG</i>	f 400.000,-
- Bedrijfsgebouwen	<i>OPBG</i>	175.000,-
- Dode inventaris	<i>OPDI</i>	f 127.000,-
- Vee stapel	<i>OPVST</i>	f 125.000,-
- Woongedeelte boerderij	<i>OPWB</i>	f 50.000,-
Financiële vaste activa	<i>OPFVA</i>	*) n.o.
- Overige materiële vaste activa	<i>OPOMVA</i>	*) n.o.
Totaal vaste activa	<i>OPVA</i>	f 907.000,-
VLOTTENDE ACTIVA		
Voorraden produktiemiddelen	<i>OPVPM</i>	f 27.000,-
Overige vlottende activa	<i>OPOVLA</i>	*) n.o.
Totaal vlottende activa	<i>OPVLA</i>	f 27.000,-
Totale overnameprijs	(TOP=OPVA+OPVLA)	f 934.000,-

*) N.o.: niet overgenomen activa.

De bedrijfsopvolger op het voorbeeldbedrijf neemt voor een bedrag van f 884.000,- aan produktiemiddelen van zijn vader (TOPpm). Doordat hij het woongedeelte van de boerderij koopt voor f 50.000,- bedraagt per saldo de totale overnameprijs (TOP) f 934.000,-. Er geldt namelijk:

$$\begin{aligned}
\text{TOP} &= \text{TOP}_{\text{pm}} + \text{OPWB} \\
&= \text{OPIVA} + \text{OPGR} + \text{OPBG} + \text{OPDI} + \text{OPVST} + \text{OPOMVA} + \text{OPVLA} + \text{OPWB} \\
&= f\ 30.000,- + f\ 400.000,- + f\ 175.000,- + f\ 127.000,- + \\
&\quad f\ 125.000,- + f\ 27.000,- + f\ 50.000,- \\
&= f\ 934.000,-
\end{aligned}$$

Er moet eveneens bepaald worden of er bij het opgestelde investeringsplan ook een schenking door de ouders aan de opvolger heeft plaatsgevonden. Een eventueel aanwezig schenkingsbedrag is als volgt te berekenen:

$$\begin{aligned}
\text{SB(To)} &= \text{SB(GR)} + \text{SB(BG)} + \text{SB(WB)} + \text{SB(IVA)} \\
&= f\ 0,- + f\ 0,- + f\ 42.000,- + f\ 0,- \\
\text{SB(Tr)} &= \text{SB(DI)} + \text{SB(VST)} + \text{SB(OMVA)} + \text{SB(VPM)} + \text{SB(OVLA)} \\
&= f\ 0,- + f\ 0,- + f\ 0,- + f\ 0,- + 0 \\
\text{SB(T)} &= \text{SB(To)} + \text{SB(Tr)} \\
&= f\ 42.000,-
\end{aligned}$$

Bij de overname van het voorbeeldbedrijf heeft er een totale schenking van f 42.000,- van de ouders aan de opvolgende zoon plaatsgevonden. Hierbij is verondersteld dat de zoon in de periode vóór de overname niet op de boerderij woonde. De opvolger is over het geschonken bedrag schenkingsrecht aan de fiscus verschuldigd. Er geldt voor schenking op onroerende zaken een minimaal tarief van 6% (inclusief over de vrijgestelde bedragen). Op basis van de tarieven voor 1993 (Kluwer, 1993), moet de opvolgende zoon in het jaar na overname f 2.520,- aan de fiscus betalen. Naast schenkingsrecht, moet de zoon eveneens f 3.000,- aan overdrachtsbelasting betalen (paragraaf 3.2.6) 1).

In dit hoofdstuk is getracht een reële overnameprijs op te stellen die voor alle betrokken partijen in grote lijnen aanvaardbaar zou kunnen zijn. Tevens is getracht de fiscus daarbij zoveel mogelijk buiten de deur te houden. Daarbij is nog niet gekeken naar de inkomstenbelasting die de vader over de stakingswinst moet betalen. Dit komt in hoofdstuk 4 aan de orde, waar getracht wordt een haalbaar financieringsplan op te stellen. Hierbij worden de verschillende mogelijkheden onderzocht om het in dit hoofdstuk opgestelde investeringsplan te financieren.

-
- 1) Het te betalen schenkingsrecht en het bedrag aan overdrachtsbelasting zijn niet in de overnameprijs meegenomen en daarover in eerste instantie ook niet in het financieringsplan (hoofdstuk 4). De afdrachten zouden via rekening-courant krediet betaald kunnen worden.

4. DE BEDRIJFSOVERNAME INEENS: HET FINANCIERINGSPLAN

4.1 Inleiding

De financiering van de bedrijfsovername kan geschieden met eigen vermogen en met vreemd vermogen. Dit vreemd vermogen kan worden verkregen door het afsluiten van leningen bij de familie en/of bij kredietinstellingen. Het lenen van deze vreemde middelen brengt financieringslasten met zich mee. Deze lasten bestaan uit de jaarlijkse rente- en aflossingsverplichtingen. Bij de financiering van de bedrijfsovername zal veel vreemd vermogen nodig zijn, waardoor de lasten in de daaropvolgende periode zwaar zullen wegen. Het bedrijf moet de opvolger dan ook voldoende inkomensmogelijkheden bieden. De opvolger moet immers uit zijn behaalde inkomen zijn consumptieve bestedingen verrichten, zijn belastingen en premies betalen, investeren in het bedrijf om het bedrijf up-to-date te houden, en zijn financieringsverplichtingen over het vreemde vermogen na komen. Het is daarom belangrijk dat de bedrijfsopvolger een deel van de bedrijfsovername met eigen vermogen kan financieren. Op deze wijze kunnen de financieringslasten beperkt worden gehouden. Tevens biedt de aanwezigheid van eigen vermogen kredietinstellingen zekerheid ten aanzien van het verlenen van veel krediet voor de overige financiering van de bedrijfsovername. Een belangrijke indicatie voor het geven van voldoende zekerheid biedt het kengetal solvabiliteit. Dit is de verhouding tussen het eigen vermogen en het totaal vermogen van het bedrijf.

Uit het voorgaande blijkt wel dat de vorming van voldoende eigen vermogen een noodzaak is om de bedrijfsovername financieel rond te krijgen. In paragraaf 4.2 en verder zal worden onderzocht op welke verschillende manieren de bedrijfsopvolger in de jaren voorafgaande aan de overname eigen vermogen kan vormen.

4.2 De vorming van eigen vermogen opvolger in periode vóór overname

Het vormen van eigen vermogen is voor de bedrijfsopvolger een noodzaak. Dit betekent dat de zoon in de jaren voor de overname van het bedrijf flink moet sparen. Sparen kan alleen als er voldoende inkomen wordt behaald en de (gezins-)bestedingen binnen de perken blijven. Voldoende inkomen kan deels worden verkregen via te verrichten arbeid op het bedrijf en arbeid buitenshuis. Een arbeidsbeloning voor de arbeid thuis zou vergelijkbaar moeten zijn met de beloning voor arbeid buitenshuis. Veelal wordt hierbij uitgegaan van een beloning die tenminste gelijk moet zijn aan het overeenkomstige CAO-loon. Zo'n beloning moet natuurlijk wel uit het bedrijf te halen zijn. Soms is er

niet voldoende werk voor vader en zoon, oftewel twee volwaardige arbeidskrachten (vak). Veelal afhankelijk van de omvang (gemeten in aantal sbe) van het bedrijf en de financiële situatie kan de zoon al dan niet volledig op het ouderlijke bedrijf meewerken.

Indien het bedrijf geen werkgelegenheid biedt voor twee vaste arbeidskrachten is gedeeltelijk werken buitenshuis een oplossing.

Naast financiële voordelen, sparen voor de overname, doet de zoon buitenshuis veel nieuwe werkervaring en vakkennis op. Bij het werk buitenshuis kan men denken aan de bedrijfsverzorgingsdienst, het loonbedrijf, een coöperatie of bijvoorbeeld vertegenwoordiger in de agrarische industrie.

Eveneens bestaat de mogelijkheid het bestaande bedrijf uit te breiden, zodat zowel vader als zoon thuis kunnen werken. Veelal zal deze laatste mogelijkheid afhangen van de financiële mogelijkheden en de toekomstverwachtingen ten aanzien van het bedrijf. Het bedrijf zal in de toekomst voldoende inkomensperspectief aan de opvolger moeten bieden.

Er wordt verondersteld dat er op het voorbeeldbedrijf voldoende werkgelegenheid is voor de vader en de zoon. De vader zal minder uren gaan maken, terwijl de zoon bij zijn vader in loondienst gaat werken. De overige gezinsleden werken niet langer mee op het bedrijf (zie bijlage 3).

4.3 De opvolger werkt op ouderlijk bedrijf in loondienst

Er wordt verondersteld dat de zoon (bedrijfsopvolger) in loondienst op het ouderlijk bedrijf werkt en wekelijks of maandelijks zijn loon ontvangt.

De hoogte van het loon hangt af van het aantal gewerkte uren en het gekozen beloningssysteem. In het algemeen kan onderscheid gemaakt worden tussen (NAJK, 1988):

- a. een normale dienstbetrekking;
  - b. een dienstbetrekking onder afwijkende voorwaarden.
- ad a. Bij een normale dienstbetrekking komt de rechtspositie van de bedrijfsopvolger overeen met die van een werknemer. Belangrijke voorwaarden zijn: de bedrijfsopvolger ontvangt regelmatig (per week of per maand) zijn loon en de hoogte van het vooraf overeengekomen brutoloon (in geld en/of natura) moet tenminste gelijk zijn aan het minimumloon, inclusief vakantietoeslag (Hoefmans et al., 1989). In de praktijk wordt meestal gekozen voor het CAO-loon voor de landbouw. Wanneer de zoon met zijn ouders een normale dienstbetrekking aangaat, is hij verzekerd tegen ziektekosten, werkloosheid en arbeidsverzuim door ziekte of een ongeval. Zowel de ouders als de zoon betalen premies voor de verplichte werknemersverzekeringen aan de Bedrijfsvereniging voor Tabakverwerkende en Agrarische Bedrijven (B.V. TAB). De vader betaalt de werkgeverspremie en draagt tevens de werknemerspremie af.

ad b. Er is sprake van een dienstbetrekking onder afwijkende voorwaarden, als aan een van de volgende voorwaarden is voldaan:

- het verdiende loon voor de toekomstige bedrijfsopvolger is lager dan het wettelijk minimum loon;
- het loon bestaat geheel of gedeeltelijk uit een winst-aandeel;
- het loon wordt niet tenminste een keer in de maand uitbetaald;
- het loon voor de opvolger wordt voor een deel in het bedrijf gehouden en wordt niet uitbetaald.

Bij een dienstbetrekking onder afwijkende voorwaarden wordt de opvolger niet tot de verplichte werknemersverzekeringen (van de B.V. TAB) toegelaten. Dit betekent dat er geen verplichte premies door vader hoeven worden betaald. De toekomstige opvolger kan echter geen enkel recht op een uitkering doen gelden en zal er voor moeten zorgen dat hij particuliere verzekeringen afsluit om zich in te dekken voor de financiële risico's van ziekte en arbeidsongeschiktheid. Een nadeel is dat hij zich niet kan verzekeren tegen toekomstige werkloosheid.

Eén van de vormen van afwijkende beloning kan de tegoedschrijving zijn, waarbij veelal een gedeelte van het door de zoon verdiende loon in het bedrijf blijft zitten. Het is natuurlijk niet mogelijk de gehele beloning als een tegoedschrijving in het bedrijf te laten zitten. De zoon heeft een deel van het verdiende loon nodig voor consumptieve bestedingen en zal, in het geval hij nog thuis woont, een bedrag moeten betalen voor kost- en inwoning. Een tegoedschrijving hoeft geen dienstbetrekking onder afwijkende voorwaarden te zijn als voldaan wordt aan de eisen van een normale dienstbetrekking. Er wordt dan formeel maandelijks loon aan de zoon uitbetaald, waarna een deel van het uitbetaalde loon weer teruggeboekt wordt in het bedrijf als een soort lening aan de vader.

Een tegoedschrijving wordt in de boekhouding van het bedrijf opgenomen, zodat aan het eind van ieder boekjaar via de balans te zien is hoeveel in totaal reeds is tegoedgeschreven aan de opvolgende zoon. In de praktijk zal een beloning in de vorm van een tegoedschrijving veelal gebaseerd zijn op het CAO-loon voor de landbouw.

Mogelijke voordelen van een tegoedschrijving zijn:

- een gemakkelijke vorm van sparen voor de bedrijfsopvolger, waarbij de zoon een rentevergoeding ontvangt (bijvoorbeeld de geldende marktrente);
- het nettoloon voor de opvolger, op basis van dezelfde jaarlasten voor het bedrijf, is hoger dan bij een normale dienstbetrekking (NAJK, 1988);
- de tegoedschrijving wordt gebruikt voor de bedrijfsfinanciering, zodat de vader minder vreemd vermogen van kredietinstellingen nodig heeft, waarover hij jaarlijks aflossingen en rente moet betalen. De financieringslasten over de tegoedschrijving (rente) worden als een recht van de zoon

in de toekomst in de balans vastgelegd. Pas op het moment van overname moet de vader hieraan voldoen, waarbij de zoon recht heeft op het bedrag aan tegoedschrijving en de bijgeschreven rente. De ouders en de overige familieleden kunnen hier geen recht op doen gelden. Met name wanneer de liquiditeitspositie van een bedrijf niet sterk is, is een beloning in de vorm van een tegoedschrijving een goed alternatief.

- Een mogelijk nadeel van een tegoedschrijving is: indien de tegoedschrijving gezien wordt als een dienstbetrekking onder afwijkende voorwaarden, moet de zoon zich particulier verzekeringen tegen ziekte en arbeidsongeschiktheid. Hoewel deze verzekeringen veelal goedkoper zijn, zijn er wel bepaalde toelatingseisen. Tegen toekomstige werkloosheid kan men zich niet verzekeren. De kans hierop is echter bij een toekomstige bedrijfsopvolging klein. Hierbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld een niet bij te leggen meningsverschil tussen vader en zoon, waardoor de arbeidssituatie onhoudbaar wordt. Ook zou na verloop van tijd kunnen blijken dat het bedrijf niet over te nemen is (bijvoorbeeld als gevolg van strengere milieueisen).

4.4 De vorming van eigen vermogen door opvolger in loondienst op het voorbeeldbedrijf

Er wordt verondersteld dat de zoon op het moment van de bedrijfsovername een leeftijd van 28 jaar heeft. Bij een lagere of hogere leeftijd zal de spaarmogelijkheid respectievelijk worden verkleind of vergroot. Vanaf zijn negentiende werkt de zoon reeds bij zijn vader in loondienst op de boerderij. Op het moment van de overname heeft de zoon tien jaar in loondienst gewerkt. Het door hem verdiende loon is gebaseerd op de in die periode (1978/79 t/m 1987/88) geldende CAO-lonen in de landbouw. In tabel 4.1 wordt weergegeven welke bedragen de zoon tijdens zijn betrekking in loondienst jaarlijks bruto en netto heeft verdiend. In het algemeen is het verdiende loon in de periode die aan de bedrijfsovername vooraf gaat, afhankelijk van het aantal gewerkte jaren en van de leeftijd van de bedrijfsopvolger.

De zoon zal niet ieder jaar het volledige nettoloon kunnen sparen. Een deel van dit bedrag is bestemd voor kost en inwoning (K) en een deel voor overige consumptieve bestedingen (Co). Voor K worden ieder jaar bepaalde normen vastgesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek. In dit onderzoek worden deze normen dan ook aangehouden. De overige consumptieve bestedingen zijn minder eenvoudig vast te stellen, omdat die afhangen van de persoonlijke behoeften van de bedrijfsopvolger. De overige consumptieve bestedingen kunnen uitgedrukt worden in een bepaald percentage (c) van het nettoloon verminderd met K.

Tabel 4.1 Het verdiende loon (op CAO-basis) van de bedrijfsopvolger in loondienst op het voorbeeldbedrijf gedurende de periode mei 1978 t/m april 1988 (in gulden)

Boekjaar	Leeftijd zoon	Bruto-loon	Netto-loon
1978/79	19	21.800	15.900
1979/80	20	25.600	18.000
1980/81	21	29.500	20.200
1981/82	22	33.800	22.300
1982/83	23	37.200	24.600
1983/84	24	38.500	25.400
1984/85	25	39.100	25.800
1985/86	26	40.600	26.800
1986/87	27	40.900	27.000
1987/88	28	41.500	27.400

Hieronder vallen uitgaven voor sport, hobbies, vakanties, kleding, uitgaan en aankoop van luxe goederen. Omdat het CAO-loon t/m 22 jaar stijgt, consumeert de bedrijfsopvolger volgens de gehanteerde rekenregel tot zijn tweeëntwintigste jaar steeds meer. Tussen zijn tweeëntwintigste en zijn achtentwintigste jaar verandert het netto-loon en dus de overige consumptie van de opvolger alleen als er een ontwikkeling is in het CAO-loon boven de 21 jaar. Het volgende overzicht aan variabelen en rekenregels kan opgesteld worden voor het bepalen van de jaarlijkse besparingen en bestedingen van de toekomstige bedrijfsopvolger.

Variabelen:

- S(t) = besparingen in jaar t
- NL(t) = netto-loon in jaar t
- C(t) = totaal aan consumptieve bestedingen in jaar t
- K(t) = kost- en inwoning in jaar t
- CO(t) = overige consumptieve bestedingen jaar t
- c = (overige) consumptiequote
- t = jaar l t/m n in loondienst

Rekenregels:

- S(t) = NL(t) - C(t) (26)
- C(t) = CO(t) + K(t) (27)
- CO(t) = c x (NL(t) - K(t)) (28)

Figuur 4.1 Het bepalen van de besparingen en de bestedingen van de bedrijfsopvolger in loondienst

Tabel 4.2 Het verdiende netto-loon, de normen voor kost en inwoning, de normatief bepaalde overige consumptieve bestedingen en de jaarlijkse besparingen van de bedrijfsopvolger in loondienst in de periode 1978/79 t/m 1987/88 (in gulden)

Boekjaar	Leeftijd van opvolger	Netto-loon (CAO-basis)	Kost en inwoning	Overige cons. best.	Jaarlijkse besparingen
		NL(t)	K(t)	Co(t)	S(t)
1978/79	19	15.900	3.130	5.110	7.660
1979/80	20	18.000	3.250	5.900	8.850
1980/81	21	20.200	3.370	6.730	10.100
1981/82	22	22.300	3.530	7.510	11.260
1982/83	23	24.600	3.730	8.350	12.520
1983/84	24	25.400	4.020	8.550	12.830
1984/85	25	25.800	4.200	8.640	12.960
1985/86	26	26.800	4.390	8.960	13.450
1986/87	27	27.000	4.540	8.980	13.480
1987/88	28	27.400	4.580	9.130	13.690

In tabel 4.2 worden de jaarlijkse besparingen van de opvolger op het voorbeeldbedrijf berekend. Er is een consumptiequote van 40% verondersteld. Van het verdiende netto-loon is een normatief bedrag voor kost en inwoning afgetrokken. Deze norm wordt ook door de fiscus toegepast. De toekomstige bedrijfsopvolger heeft in 1978/79 f 5.100,- (oftewel 40% van (f 15.900,- min f 3.100,-)) aan consumptieve bestedingen verricht.

De bedrijfsopvolger kan gedurende de periode in loondienst schenkingen van familieleden hebben verkregen. Er wordt verondersteld dat de opvolger op het voorbeeldbedrijf in het zesde jaar een schenking van f 6.000,- van zijn ouders krijgt en in het tiende jaar een schenking van f 1.000,- van zijn grootouders. Eveneens kan de bedrijfsopvolger reeds vóór het begin van de betrekking in loondienst al een bedrag gespaard hebben. Als dit vooraf reeds gespaarde geld wordt uitgezet bij een bank, zal hij gedurende de periode in loondienst over dit bedrag een rentevergoeding ontvangen.

Er wordt verondersteld dat de opvolger op het voorbeeldbedrijf de jaarlijks resterende besparingen (een deel van het verdiende netto-loon) en de verkregen schenkingen als een lening in het bedrijf van zijn vader inbrengt. De vader zal over deze lening de geldende marktrente vergoeden.

Over de jaarlijks ontvangen rente moeten belastingen en premies worden betaald. Er wordt verondersteld dat gedurende de periode in loondienst f 1.000,- aan rente-ontvangsten is vrijgesteld. De belasting- en premiedruk (b) op de rente-ontvangsten is afhankelijk van de belastingschijf waar de bedrijfsopvolger

onder valt. Verder wordt verondersteld dat de gemiddelde rentevergoeding 7% bedraagt over de afgelopen tien jaren. Via een aantal gedefinieerde variabelen en opgestelde rekenregels is de jaarlijkse stand van het gevormde eigen vermogen van de opvolger te berekenen (figuur 4.2).

De ontwikkeling van het eigen vermogen van de toekomstige bedrijfsopvolger op het voorbeeldbedrijf wordt berekend in bijlage 2. Dit gebeurt met behulp van de rekenregels 29 t/m 32. Op het moment van de overname (eind april 1988) heeft de opvolger de beschikking over een bedrag aan eigen vermogen van bijna f 170.000,-, hetgeen hij kan gebruiken voor de financiering van de bedrijfsovername. In tabel 4.3 wordt per jaar de ontwikkeling van het eigen vermogen nog eens samengevat weergegeven.

Variabelen:			
t	=	aantal jaren in loondienst (t = 1...n)	
EVo	=	eigen vermogen bedrijfsopvolger bij aanvang loondienst	
EV(t)	=	eigen vermogen bedrijfsopvolger in jaar t (in loondienst)	
l(t)	=	leeftijd opvolger gedurende periode in loondienst	
CAO(t)	=	beloningsmaatstaf o.b.v. Collectieve Arbeidsovereenkomst in de landbouw in jaar t	
b	=	gemiddelde belasting- en premiedruk	
ro	=	gemiddelde rentevergoeding (%) gedurende periode in loondienst	
RV	=	gemiddelde rentevrijstelling gedurende periode in loondienst	
SG(t)	=	bedrag aan schenking in jaar t	
TM(t)	=	de totale middelen in jaar t	
Ro(t)	=	de rente-ontvangsten in jaar t	
Rno(t)	=	de netto rente-ontvangsten (na belasting) in jaar t	
Rekenregels:			
TM(t)	=	S(t) + SG(t)	(29)
EV(t)	=	EV(t-1) + TM(t) + Rno(t)	(30)
Ro(t)	=	((TM(t) / 2) + EV(t-1)) x ro	(31)
Rno(t)	=	((TM(t) / 2) + EV(t-1)) x (ro - (b x ro)) + (b x RV)	(32)

Figuur 4.2 Rekenregels en variabelen voor het volgen van de ontwikkeling van het eigen vermogen van een bedrijfsopvolger in loondienst op het ouderlijke bedrijf in de periode vóór de bedrijfsovername

Tabel 4.3 De ontwikkeling van het eigen vermogen van de bedrijfsopvolger op het voorbeeldbedrijf gedurende een periode van tien jaar in loondienst op het ouderlijk bedrijf (in gulden)

Jaar (t)	EV(t-1)	S(t)	SG(t)	Rno(t)	EV(t)
1	10.000	7.660	0	968	18.628
2	18.628	8.850	0	1368	28.846
3	28.660	10.100	0	1824	40.770
4	40.576	11.260	0	2350	54.380
5	54.177	12.520	0	2947	69.847
6	69.635	12.830	6.000	3729	92.406
7	92.185	12.960	0	4553	109.919
8	109.689	13.450	0	5299	128.668
9	128.428	13.480	0	6087	148.235
10	147.985	13.690	1.000	6934	169.860

Zou de zoon slechts vijf jaar in loondienst hebben gewerkt (hij neemt het bedrijf reeds op zijn drieëntwintigste over) dan zou hij over een bedrag van bijna f 70.000,- aan eigen vermogen beschikken. Dit is dus bijna een ton minder dan in het geval van een periode van tien jaar in loondienst. Dit betekent bij de bedrijfsovername minder eigen vermogen, waardoor het aantrekken van veel vreemd vermogen op meer problemen zal stuiten (zie paragraaf 4.5.1). Via het model kan er gerekend worden aan de stand van het eigen vermogen van de bedrijfsopvolger. De relatie tussen het aantal jaren werken vóór de overname (afhankelijk van de leeftijd van opvolger en uittreder) en de hoogte van het eigen vermogen wordt duidelijk zichtbaar.

Eveneens kan met behulp van de rekenregels aangetoond worden dat ook de consumptiequote (c) een belangrijke invloed heeft op de vorming van eigen vermogen. In tabel 4.4 zijn berekeningen gemaakt voor de eerste drie jaren van het dienstverband. Hieruit blijkt dat als de bedrijfsopvolger meer van zijn ontvangen netto-loon consumptief besteedt, de besparingen aanzienlijk dalen. In drie jaar tijd is het verschil in besparingen bij een c van 0,3 en 0,5 bijna f 9.000,- gulden.

Na tien jaar heeft de opvolger bij een consumptiequote van 0,7 slechts een totaalbedrag van f 58.000,- gespaard. Een dalende quote doet de besparingen sterk toenemen, namelijk: f 40.000,- extra besparingen bij een c van een half tot f 80.000,- bij een c van 0,3. Doordat de gerealiseerde besparingen gedurende de resterende periode in loondienst als een rente opleverende tegoedschrijving in het bedrijf blijven, heeft een lagere consumptiequote een nog grotere invloed op de hoogte van het eigen vermogen van de bedrijfsopvolger.

Tabel 4.4 Besparingen door de bedrijfsopvolger gedurende de eerste drie jaren en na tien jaar in loondienst op het voorbeeldbedrijf bij een aantal verschillende consumptiequotas (in gulden)

	Consumptiequote				
	0,30	0,40	0,50	0,60	0,70
Overige consumptieve bestedingen:					
Co1	3.830	5.110	6.390	7.660	8.940
Co2	4.430	5.900	7.375	8.850	10.320
Co3	5.050	6.730	8.415	10.100	11.780
Besparingen:					
S1	8.940	7.660	6.390	5.110	3.830
S2	10.320	8.850	7.375	5.900	4.430
S3	11.780	10.100	8.415	6.730	5.050
S1 + S2 + S3	31.040	26.610	22.180	17.740	13.310
S1 t/m S10	136.300	116.800	97.300	77.900	58.400

Terugkerend naar de gemaakte veronderstelling van $c = 0,4$, blijkt dat de bedrijfsopvolger op het moment van overname over een bedrag aan eigen vermogen beschikt van 18% van de te betalen overnameprijs (f 934.000,-). Er resteert een tekort van f 764.000,-. Dit tekort zal met vreemd vermogen moeten worden gefinancierd. Hierbij zijn verschillende mogelijkheden aanwezig. In eerste instantie moet worden onderzocht hoeveel vreemd vermogen financierbaar is. Dit gebeurt via het bepalen van de leencapaciteit van het over te nemen bedrijf na de bedrijfsovername.

4.5 Het bepalen van de financiële ruimte op het over te nemen bedrijf

4.5.1 De leencapaciteit van een bedrijf

Het is belangrijk om te weten hoeveel vreemd vermogen een bedrijf op verantwoorde wijze kan aantrekken. Om dit te bepalen kan gebruik gemaakt worden van het kengetal leencapaciteit. De leencapaciteit van een bedrijf is het bedrag aan vreemd vermogen, dat het bedrijf op basis van zijn financiële resultaten en zijn financiële structuur extra zou kunnen opnemen, zonder dat de liquiditeit van het bedrijf in gevaar komt.

Voor de bepaling van de leencapaciteit heeft Donaldson een methode ontwikkeld. Deze methode (Donaldson, 1961) is gebaseerd op een schatting van de toekomstige kasstroom van een bedrijf.

De methode van Donaldson is voor het schatten van de toekomstige kasstroom van individuele land- en tuinbouwbedrijven moeilijk uitvoerbaar. Er is daarom gezocht naar een methode die praktisch haalbaar is (De Groot et al., 1986). Bij deze methode is de gemiddelde kasstroom over de afgelopen jaren als basis genomen voor de schatting van de toekomstige kasstroom. Daarbij is verondersteld dat de gemiddelde kasstroom van de laatste jaren ook in de toekomst zal ontstaan wanneer er geen structurele veranderingen op het bedrijf plaats hebben. Zodra er echter sprake is van een structuurverandering van het bedrijf, bijvoorbeeld door uitbreiding of wijziging van de produktie, zal door middel van een begroting een benadering van de te verwachten kasstroom moeten worden gemaakt. Bij het bepalen van de leencapaciteit staat dus de jaarlijkse kasstroom van een onderneming centraal. De kasstroom wordt voor land- en tuinbouwbedrijven gedefinieerd als het verschil tussen de bedrijfsontvangsten en de betaalde kosten (exclusief de betaalde rente) in een boekjaar, vermeerderd met het inkomen van buiten het bedrijf en verminderd met de gezinsuitgaven en de betaalde belastingen en premies voor volkverzekeringen. De kasstroom bestaat uit de middelen die overblijven uit de ontvangsten nadat de uitgaven voor gezin en bedrijf zijn gedaan (de besparingen, inclusief de betaalde rente) plus de uit de afschrijvingen op de aanwezige duurzame produktiemiddelen vrijkomende middelen.

Uit de kasstroom moeten jaarlijks de financieringslasten over het vreemd vermogen betaald worden. Deze financieringslasten bestaan uit rentebetalingen over en het aflossen van bestaande leningen. De omvang van deze financieringslasten is afhankelijk van de omvang van de bestaande leningen en het rentepercentage. Omdat de rentabiliteit, in procenten van het geïnvesteerd vermogen, op een groot deel van de agrarische bedrijven lager is dan het te betalen rentepercentage over opgenomen leningen is financiering met vreemd vermogen aan grenzen gebonden. Deze grenzen liggen daar waar de beschikbaar komende financieringsmiddelen, de kasstroom, tekort schieten om de financieringslasten over het vreemd vermogen te dragen. Deze grens wordt bepaald door de vrije kasstroom en financieringslasten over het aanwezige vreemd vermogen. Het is van belang dat de vrije kasstroom een structureel karakter bezit. Dit betekent dat de hoogte van de vrije kasstroom ook in de toekomstige jaren moet zijn te verwachten. In die jaren moeten immers de financieringslasten over nieuw aan te trekken vreemd vermogen worden gedragen. Afhankelijk van de representativiteit van de huidige en in het verleden behaalde bedrijfsuitkomsten voor de toekomst, kan de vrije kasstroom op basis van bepaald jaar of op basis van een gemiddelde over meerdere voorafgaande jaren worden berekend. Afhankelijk van toekomstige ontwikkelingen kan men de opbrengstprijzen en bedrijfskosten laten variëren, om een zo goed mogelijke schatting te maken van de te verwachten kasstroom opgesteld worden: stijgende milieukosten, veranderd EG-prijnsbeleid, andere melkprijs, etc.

Hoe groot de ruimte is om extra vreemd vermogen aan te trekken, is mede afhankelijk van het toekomstige rente- en aflossingspercentage over het aan te trekken vreemd vermogen. In het volgende voorbeeld worden de begrippen kasstroom, vrije kasstroom en leencapaciteit van een bedrijf verduidelijkt.

Veronderstel dat op bedrijf A geldt:		
afschrijvingen	+	f 35.000,-
besparingen *)	+	f 40.000,-
betaalde rente over aanwezig vreemd vermogen *)	+	f 25.000,-

<i>kasstroom van het bedrijf</i>		<i>f 100.000,-</i>
minus:		
betaalde rente over aanwezig vreemd vermogen	-	f 25.000,-
aflossingen over langlopende leningen	-	f 35.000,-

<i>vrije kasstroom van het bedrijf</i>		<i>f 40.000,-</i>
-----		

*) In de door LEI-DLO berekende besparingen is de betaalde rente als aftrekpost meegenomen: hiervoor moet worden gecorrigeerd.

Als een toekomstig rentepercentage van acht en een aflossingspercentage van tien (aflossingstermijn is tien jaar) over mogelijk nieuw aan te trekken vreemd vermogen wordt verondersteld, betekent dit een jaarlijkse betalingsverplichting van 18% over dit nieuw te lenen bedrag. Onder deze financieringsvoorwaarden kan er een bedrag X (de leencapaciteit van het bedrijf) geleend worden van: $(1/(\text{rente- en aflossingspercentage})) \times \text{vrije kasstroom}$. Op bedrijf A is de leencapaciteit:

$$1/(0,08 + 0,10) \times f 40.000,- = 5,56 \times f 40.000,- = f 222.400,-$$

Indien een ander toekomstige rente- en/of aflossingspercentage wordt gehanteerd zal de leencapaciteit van het bedrijf veranderen. De aflossingstermijn is onder andere afhankelijk van de financiële beoordeling door de kredietgever en het produktiemiddel waarvoor de lening wordt gebruikt (de levensduur). Voor een bedrijfsgebouw zal een langere afschrijvingstermijn (bijvoorbeeld 25 jaar) aangehouden worden dan voor een tractor (bijvoorbeeld tien jaar). Het jaarlijkse aflossingspercentage zal bij een lening voor een bedrijfsgebouw dan ook lager liggen dan bij een lening voor een tractor. De looptijd van een te verstrekken financiering zal zoveel mogelijk afgestemd worden op: het doel van de investering, de rentabiliteitsverwachting en de betalingscapaciteit (LEI/RABO, 1987). In tabel 4.5 wordt de invloed van de gehanteerde percentages op de leencapaciteit weergegeven.

Voor de berekening van de maximale hoogte van het vreemde vermogen voor over te nemen bedrijven is in dit onderzoek uitgegaan van de eenmalige leencapaciteit, dat wil zeggen dat de leencapaciteit berekend is op de eerstejaarslasten (rente en af-

Tabel 4.5 Invloed van de rente- en aflossingspercentages op de grootte van de leencapaciteit bij een vrije kasstroom van f 40.000,-

Rente- percentage	Aflossings- percentage	Totale betalings- verplichtingsperc.	Eenmalige leencapaci- teit
6	6,5	12,5	f 320.000,-
8	6,5	14,5	f 276.000,-
8	10	18	f 222.000,-
10	10	20	f 200.000,-
10	12,5	22,5	f 178.000,-
12,5	12,5	25	f 160.000,-

lossing) van het aan te trekken vreemd vermogen. Door zowel rente als aflossing over het aanvangsbedrag van de lening te berekenen, wordt er geen rekening gehouden met het feit dat door middel van aflossingen de rentelasten in de komende jaren geleidelijk minder zullen worden. Door uit te gaan van de eenmalige leencapaciteit ontstaat er jaarlijks door dalende rentelasten nieuwe ruimte voor het financieren van investeringen met nieuwe leningen. Voor het bepalen van de leencapaciteit bij een bedrijfsovername is dit dan ook een veilige methode. De bedrijfsopvolger kan bij een veronderstelde structurele kasstroom na een gedane aflossing het vreemd vermogen weer aanvullen tot de hoogte van de berekende eenmalige leencapaciteit. Hij kan immers betalingsverplichtingen dragen tot een niveau van de structureel aanwezige kasstroom. De maximaal te dragen hoogte van het vreemd vermogen kan wijzigen als gevolg van structurele veranderingen in de kasstroom. Zo kunnen bijvoorbeeld de opbrengsten en/of kosten van een bedrijf structureel veranderen als gevolg van markt- en/of beleidsveranderingen. Ook veranderingen in de financieringsvoorwaarden zijn van invloed op de hoogte van de leencapaciteit.

Bij het opstellen van het financieringsplan voor een bedrijfsovername wordt de hoogte van de eenmalige leencapaciteit bepaald aan de hand van de structureel te verwachten kasstroom. De bedrijfsopvolger kan berekenen hoeveel vreemd vermogen hij, naast zijn eigen vermogen, kan opnemen voor het financieren van het investeringsplan. In de volgende jaren kan via de behaalde vrije kasstroom van het bedrijf bekeken worden of er ruimte is om extra vreemd vermogen aan te trekken. Dit is alleen het geval als de kasstroom groter is dan de financieringslasten, zodat er een positieve vrije kasstroom op het bedrijf aanwezig is. Indien de vrije kasstroom negatief is, betekent dit dat de financieringslasten over het aanwezige vreemde vermogen in het bedrijf te hoog zijn in relatie tot de werkelijk behaalde bedrijfsresultaten. In zo'n situatie zal een deel van de financieringslasten

uit andere bronnen dan de kasstroom, zoals de aanwezige liquide middelen, moeten worden betaald. In een dergelijke situatie bestaat er geen ruimte om extra vreemd vermogen aan te trekken.

De hoogte van de eenmalige leencapaciteit kan worden beperkt door eventuele eisen van de kredietverstrekker ten aanzien van de solvabiliteit en zekerheidsstelling (de hoogte van de onderpandswaarde en de verstrekkingsnormen). De grens van de toegestane solvabiliteit wordt sterk bepaald door de individuele omstandigheden van een bedrijf. Hierbij kan gedacht worden aan het bedrijfstype, de kwaliteiten van een ondernemer, de aanwezigheid van achterstandsinvesterings, enzovoort). De minimale solvabiliteitseisen van de kredietverstrekker kunnen weergegeven worden door het solvabiliteitspercentage van het over te nemen bedrijf na de bedrijfsovername te bepalen. Dit is het eigen vermogen (EV) in procenten van het totaal vermogen (TV). Hierbij zal voor de waardering van de activa meestal uitgegaan worden van de executiewaarde (de opbrengst bij gedwongen verkoop (zie LEI/RABO, 1987)). Deze waarde van de totale activa (TVex) is kleiner dan de waarde van het totaal vermogen (TV) zoals die uit de bedrijfseconomische balans (tabel 2.2) blijkt.

De zekerheidsstelling (onderpand) die de bank voor een financiering vraagt, is er voor om het risico van de bank zo beperkt mogelijk te houden. De banken moeten de middelen van cliënten zo goed en veilig mogelijk uitzetten. Eveneens moeten banken aan de solvabiliteitseisen van de Nederlandsche Bank voldoen. Zekerheden kunnen enerzijds ingedeeld worden naar de waarde die er aan toegekend wordt (volwaardig en onvolwaardig) en anderzijds in persoonlijke (borgstelling) en zakelijke (hypotheek, pandrecht) zekerheid. Met behulp van verstrekkingsnormen wordt aangegeven hoeveel op een bepaalde zekerheidsstelling kan worden verstrekt (zie LEI/RABO, 1987). Wanneer de onderpandswaarde tekort schiet, kan een beroep gedaan worden op het Borgstellingsfonds voor aanvullende zekerheidsstelling (zie paragraaf 4.8 en Mulder en Venema, 1993).

Het maximaal aan te trekken bedrag aan vreemd vermogen (LC_{max}) kan beperkt worden door: de leencapaciteit van een bedrijf (LC_e), de minimale solvabiliteitseis (sm) en de onderpandswaarde van de activa (OW) (zie Mulder en Venema 1993). Wanneer de onderpandswaarde voldoende is en minimale solvabiliteitseis bedraagt $x\%$, dan kunnen de twee volgende situaties zich voordoen:

1. $LC_e > ((1-x) \times TV_{ex})$, zodat $LC_{max} = (1-x) \times TV_{ex}$
2. $LC_e < ((1-x) \times TV_{ex})$, zodat $LC_{max} = LC_e$.

Voor de bepaling van de maximale leencapaciteit van landbouwbedrijven met veel eigen grond, zal de leencapaciteit zelden beperkt worden door de solvabiliteitseisen van de kredietverstrekkers (ongeveer rond de 30% voor de grondgebonden melkveebedrijven), maar zal eerder de kasstroom de beperkende factor zijn.

Variabelen:

- t = jaar t in loondienst
sm = minimale solvabiliteitseis
rb = te betalen rentepercentage
a = jaarlijks aflossingspercentage
at = aflossingstermijn
AFL(t) = jaarlijks bedrag aan aflossingen
AFS(t) = jaarlijks bedrag aan afschrijvingen
Rbl(t) = betaalde rente (jaar t) op langlopende leningen
Rbk(t) = betaalde rente (jaar t) op kortlopende leningen
Rb(t) = totaal betaalde rente in jaar t
- S(t) = besparingen
ST(t) = besparingen + betaalde rente
BV(t) = totale jaarlijkse betalingsverplichtingen over
vreemd vermogen
KS(t) = kasstroom in jaar t
KSs(t) = structurele kasstroom in jaar t
VKS(t) = werkelijke vrije kasstroom in jaar t
VKSs(t) = vrije kasstroom in jaar t o.b.v. een structurele
kasstroom
LCe = (eenmalige) leencapaciteit van een agrarisch
bedrijf
LCow = leencapaciteit beperkt door zekerheidsstelling
LCsm = leencapaciteit beperkt door solvabiliteitseisen
LCmax = maximale leencapaciteit van een agrarisch bedrijf
- TV(t) = totaal vermogen op basis van vervangingswaarde
TVex(t) = totaal vermogen op basis van executiewaarde
EV(t) = eigen vermogen op basis van vervangingswaarde
EVex(t) = eigen vermogen op basis van executiewaarde
VV(t) = vreemd vermogen
OW = onderpandswaarde

Rekenregels:

- Rb(t) = Rbl(t) + Rbk(t) (33)
ST(t) = S(t) + Rb(t) (34)
KS(t) = ST(t) + AFS(t) (35)
BV(t) = AFL(t) + Rb(t) (36)
VKS(t) = KS(t) - BV(t) (37)
LCe = VKSs x (1/ (rb+a)) (38)
LCmax = LCe of LCow of LCsm (38a)

Figuur 4.3 Variabelen en rekenregels voor het bepalen van de financiële ruimte op een agrarisch bedrijf

Voor het bepalen van de financiële ruimte op een over te nemen bedrijf kunnen in het rekenmodel verschillende variabelen worden gedefinieerd en rekenregels opgesteld.

De in figuur 4.3 weergegeven variabelen en rekenregels kunnen in de volgende paragraaf gebruikt worden voor het bepalen van de financiële ruimte van het over te nemen bedrijf na de bedrijfsovername. De bedrijfsopvolger moet na de overname over het benodigde vreemd vermogen financieringslasten betalen. In de volgende paragraaf zal getracht worden voor het voorbeeldbedrijf in de jaren na de bedrijfsovername een toekomstige kasstroom te schatten die een structureel karakter draagt.

4.5.2 De financiële ruimte van het gemiddelde grotere weidebedrijf

De kasstroom van het gemiddelde grotere weidebedrijf bestaat uit de besparingen (inclusief de betaalde rente) en de afschrijvingen. De kasstroom wordt dus niet beïnvloed door de betaalde rente, die afhankelijk is van de vermogensstructuur. De besparingen, zoals die door het LEI-boekhoudnet worden gepresenteerd, worden wel door de hoogte van de betaalde rente beïnvloed. In dit onderzoek is dan ook een variabele gedefinieerd, (ST(t)) waarbij de betaalde rente nog niet uit de besparingen is gehaald (zie figuur 4.3). De kasstroom van een bedrijf is dus:

$$KS(t) = AFS(t) + S(t) + Rb(t) = AFS(t) + ST(t) \quad (35)$$

Voor het vaststellen van de financiële ruimte van een bedrijf is het van belang de kasstroom voor de komende jaren, wanneer de opvolger het bedrijf voor zichzelf runt, goed te begroten. Gedurende deze jaren zal hij geconfronteerd worden met hoge betalingsverplichtingen.

De resultatenrekening (en het overzicht van het inkomensvormings- en besteding) op het voorbeeldbedrijf van vóór de overname moet worden aangepast om de toekomstige structurele kasstroom na overname te ramen 1).

In eerste instantie zal de financiële ruimte op het gemiddelde grotere weidebedrijf uit het LEI-boekhoudnet berekend worden. Hierbij zijn de gemiddelde bedrijfsresultaten uit de periode 1983 t/m 1987 als basis genomen voor het schatten van de structurele vrije kasstroom.

Op basis van bedrijfsresultaten gedurende de periode 1983/84 t/m 1987/88 en de aanwezige financiële structuur zou de ondernemer op het gemiddelde grotere weidebedrijf eenmalig nog ruim anderhalve ton extra vreemd vermogen kunnen opnemen. Dit tegen veronderstelde jaarlijkse financieringslasten van 18%.

---

1) In de praktijk kunnen de fiscale resultatenrekeningen van het over te nemen bedrijf worden gebruikt voor het schatten van de toekomstige structurele kasstroom.

Tabel 4.6 De kasstroom, de financieringslasten en de vrije kasstroom voor het gemiddelde grotere weidebedrijf in de periode 1983/84 t/m 1987/88 (in guldens per jaar)

	Variabele(n)	Bedrag
Besparingen	S(t)	24.900
Betaalde rente (+)	Rb(t)	29.300
	-----	-----
Besparingen + betaalde rente	ST(t)	54.200
Afschrijvingen (+)	AFS(t)	32.000
	-----	-----
Kasstroom	KS(t)	86.200
Aflossingen (-)	AFL(t)	27.100
Betaalde rente (-)	Rb(t)	29.300
	-----	-----
Vrije kasstroom	VKS(t)	29.800
x (1/(0,08 + 0,10))	x (1/(rb + a))	5,56

Leencapaciteit	LCe	165.700

4.5.3 De financiële ruimte op het voorbeeldbedrijf voor overname

Omdat verondersteld is dat op het voorbeeldbedrijf de zoon in loondienst bij zijn vader werkt, zal de opbouw van het gezinsinkomen uit bedrijf en de kasstroom gedurende de periode 1983/84 t/m 1987/88 er anders uitzien dan op het gemiddelde grotere weidebedrijf. Het gemiddelde bedrijf bevat immers de gemiddelde cijfers van bijna 300 steekproefbedrijven, die ruim 22.000 grotere weidebedrijven in Nederland vertegenwoordigen.

Globale aanpassingen kunnen worden gemaakt voor het behaalde netto-bedrijfsresultaat, het berekende en betaalde loon voor gezinsarbeid, de verrichte gezinsbestedingen en de betaalde belastingen en premies volksverzekeringen. Omdat het veel problemen geeft de bedrijfseconomische cijfers van het gemiddelde grotere weidebedrijf te corrigeren naar een nieuwe situatie, denk aan het ontbreken van fiscale gegevens, zijn globale aanpassingen aan de hand van verschillende veronderstellingen geraamd. De gemaakte aanpassingen werken door in de besparingen en de behaalde kasstroom. In bijlage 3 worden de verschillende aanpassingen verantwoord. De invloed op de inkomensvorming en -besteding is te zien in tabel 4.7.

De lagere besparingen van de vader op het voorbeeldbedrijf hebben een beperkte invloed op de financiële structuur van het bedrijf. De besparingen van de vader zijn gedurende de periode 1983/84 t/m 1987/88 jaarlijks f 14.900,- lager. In totaal is dit over vijf jaar een bedrag van f 74.500,-. Doordat verondersteld wordt dat de meewerkende zoon zijn besparingen van f 13.300,-

Tabel 4.7 Overzicht van de inkomensvorming en -besteding op het gemiddelde grotere weidebedrijf over de periode 1983/84 t/m 1987/88 en de situatie op het voorbeeldbedrijf voor de bedrijfsovername met de opvolger in loondienst (in gulden per jaar)

	Gemidd. grotere weidebedrijf	Voorbeeldbedrijf- vóór overname
NETTO-BEDRIJFSRESULTAAT	-36.200	-19.700
Berekend loon ondernemer(s)	(+) 76.800	53.000
ARBEIDSOPBRENGST PER BEDRIJF	40.600	33.300
Niet-uitbetaalde vergoeding		
over bedrijfsvermogen	(+) 15.900 *)	15.900 *)
ONDERNEMERSINKOMEN	56.500	49.200
Berekend loon gezinsleden	(+) 33.200	53.000
GEZINSINKOMEN uit bedrijf	89.700	102.200
Gezinsinkomen buiten bedrijf	(+) 12.700	12.700
TOTAAL GEZINSINKOMEN	102.400	114.900
Betaalde belastingen/premies	(-) 20.600	10.400
BESTEEDBAAR INKOMEN	81.800	104.500
Totaal gezinsbestedingen	(-) 56.900	94.500
BESPARINGEN op het bedrijf	24.900	10.000

*) Inclusief incidentele bedrijfsopbrengsten.

(tabel 4.2) in het bedrijf achter laat, kan gesteld worden dat het door de vader geleende vermogen van familie met f 66.500,- stijgt gedurende de periode 1983/84 t/m 1987/88. Er wordt verondersteld dat de vader gedurende deze periode f 66.500,- minder van de bank leent. De zoon krijgt over zijn uitgeleend vermogen de geldende marktrente in de vorm van een tegoedschrijving. Hierover kan hij, evenals de in het bedrijf gebleven besparingen, op het moment van overname beschikken. Op deze wijze kan het gevormde eigen vermogen van de zoon groeien. De totale rentelasten blijven voor het bedrijf gelijk. Een voordeel is dat nu meer betaalde rente in de familie blijft en niet wegvloeit uit het bedrijf richting kredietinstelling. De vader, die de ondernemer is, mag echter zelf beslissen hoe hij de familielening gebruikt.

De zoon op het voorbeeldbedrijf krijgt eerst het loon van zijn vader uitbetaald. Dit is van belang voor de inhoud van de dienstbetrekking: de zoon is werknemer en valt onder de werknemersverzekeringen. Indien het verdiende loon niet eerst wordt uitbetaald maar direct in de vorm van een tegoedschrijving wordt gegoten, bestaat het gevaar dat de zoon niet langer onder de werknemersverzekeringen valt (zie ook paragraaf 4.3).

Het verschil in de resultatenrekening tussen het voorbeeldbedrijf en het gemiddelde grotere weidebedrijf heeft tot gevolg dat de liquide middelen, die gezien kunnen worden als sluitpost, op het voorbeeldbedrijf eveneens verschillen van die op het gemiddelde grotere weidebedrijf. In totaal zijn de liquiditeiten eind april 1988 op het voorbeeldbedrijf f 20.000,- lager dan de liquiditeiten op de balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf (zie bijlage 3).

De besparingen hebben eveneens invloed op de aanwezige financiële ruimte. Als verondersteld wordt dat de vader de besparingen van zijn zoon niet gebruikt voor het verruimen van zijn financiële ruimte, bedraagt de eenmalige leencapaciteit op het voorbeeldbedrijf f 82.800,- (tabel 4.8).

Tabel 4.8 De kasstroom, financieringslasten en vrije kasstroom van het voorbeeldbedrijf in de periode 1983/84 t/m 1987/88 (in gulden per jaar)

	Variabele(n)	Bedrag
Besparingen ondernemer	S(t)	10.000
Betaalde rente (+)	Rb(t)	29.300
	ST(t)	39.300
Afschrijvingen (+)	AFS(t)	32.000
Kasstroom	KS(t)	71.300
Aflossingen (-)	AFL(t)	27.100
Betaalde rente (-)	Rb(t)	29.300
Vrije kasstroom	VKS(t)	14.900
x (1/ (0,08 + 0,10))	x (1/(rb + ap))	x 5,56
Eenmalige leencapaciteit	L _{Ce}	82.800

De kredietwaardigheid van de vader is goed. Hij beschikt over een hoge solvabiliteit van 73%, waarbij de activa zijn gevalueerd op vervangingswaarde. Indien de vader voor het financieren van extra investeringen dit bedrag van een bank wil lenen, zal hij bij voldoende onderpand hierover kunnen beschikken.

4.5.4 De financiële ruimte op het voorbeeldbedrijf na overname

Nadat het bedrijf door de zoon is overgenomen gaat de situatie er anders uitzien. Verschillen ontstaan onder andere in:

1. De financiële structuur: de zoon zal minder eigen vermogen hebben dan de uittreedende vader, zodat de solvabiliteit van het bedrijf lager is.

2. De gezinsstructuur: het gezin van de zoon zal in het algemeen kleiner en jonger zijn dan het ouderlijk gezin, hetgeen andere gezinsbestedingen met zich meebrengt.
3. Ondernemingsbeleid: de zoon heeft deels andere doelstellingen dan de vader. Zo zal hij waarschijnlijk een andere risico geneigdheid bezitten en heeft hij nieuwe inzichten opgedaan via studie en werkervaring buitenshuis, enzovoort.

Na de bedrijfsovername moeten dan ook op de gemiddelde kasstroom in de jaren 1983/84 t/m 1987/88 een aantal aanpassingen worden gemaakt. Eveneens moet hierbij rekening worden gehouden met toekomstige verwachtingen ten aanzien van marktontwikkelingen en overheidsbeleid, zoals milieumaatregelen. De aanpassingen zijn gemaakt in bijlage 4 en zijn samengevat in tabel 4.9.

Tabel 4.9 *Overzicht van de inkomensvorming- en besteding op het voorbeeldbedrijf over de periode 1983/84 t/m 1987/88 en de situatie na de bedrijfsovername (in gulden)*

	Vóór overname	Na overname
NETTO-BEDRIJFSRESULTAAT	-19.700	-39.500
Berekend loon ondernemer(s)	(+) 53.000	78.000
ARBEIDSOPBRENGST PER BEDRIJF	33.300	38.500
Niet-uitbetaalde vergoeding over bedrijfsvermogen	(+) 15.900	(pm) 15.900
ONDERNEMERSINKOMEN	49.200	54.400
Berekend loon gezinsleden	(+) 53.000	34.800
GEZINSINKOMEN uit bedrijf	102.200	89.200
Gezinsinkomen buiten bedrijf	(+) 12.700	4.000
TOTAAL GEZINSINKOMEN	114.900	93.200
Betaalde belastingen/premies	(-) 10.400	14.800
BESTEEDBAAR INKOMEN	104.500	78.400
Totaal gezinsbestedingen	(-) 94.500	43.800
BESPARINGEN op het bedrijf	10.000 *)	34.600

*) Exclusief de besparingen van de opvolger in loondienst van f 13.300,-.

De aanpassingen en de daarbij gemaakte veronderstellingen zijn nodig om de toekomstige structurele kasstroom van de bedrijfsopvolger in de jaren na de overname te kunnen ramen. De besparingen op het voorbeeldbedrijf bedragen gedurende de eerste jaren na de overname ongeveer f 35.000,-. Dit is bijna f 11.000,- meer dan vóór de overname het geval was.

In tabel 4.9 is voor het bepalen van de structurele kasstroom na overname en daarmee de maximale leencapaciteit de niet-uitbetaalde vergoeding voor het bedrijfsvermogen gelijk verondersteld aan de situatie vóór de overname. Dit houdt in:

dezelfde rente- en eigenaarslasten. Nadat het financieringsplan echter is vastgelegd zal na overname de niet-uitbetaalde vergoeding voor het bedrijfsvermogen verschillen met de situatie vóór de overname. De opvolger financiert immers een veel groter deel van het bedrijf met vreemd vermogen dan zijn vader.

Voor het bepalen van de financiële ruimte van de bedrijfsopvolger gaat het echter om het bepalen van de kasstroom, oftewel de besparingen (inclusief de betaalde rente) en de afschrijvingen op het bedrijf. De hoogte van de rentelasten blijft daarbij buiten beschouwing.

Voor de schatting van de structurele kasstroom van de bedrijfsopvolger wordt uitgegaan van de kasstroom van het overgenomen ouderlijk bedrijf. Hiervoor kan als basis dienen de gemiddelde kasstroom van de jaren die aan de bedrijfsovername voorafgingen, bijvoorbeeld de vijf laatste boekjaren. In hoeverre de gemiddelde cijfers over deze vijf jaar moeten worden aangepast, is afhankelijk van de toekomstverwachtingen voor het bedrijf. De gemiddelde kasstroom op het voorbeeldbedrijf over de boekjaren 1983/84 t/m 1987/88 bedroeg f 71.300,-. Hogere besparingen (tabel 4.9) en hogere afschrijvingen hebben tot gevolg dat na overname de structurele kasstroom begroot wordt op gemiddeld ruim een ton per jaar.

Tabel 4.10 De structurele kasstroom op het voorbeeldbedrijf in de jaren na de bedrijfsovername (in gulden)

	Variabele(n)	Voorbeeldbedrijf na overname
Besparingen	S(t)	34.600
Betaalde rente (+)	Rb(t)	(pm) 29.300
Besparingen + betaalde rente	ST(t)	63.900
Afschrijvingen (+)	AFS(t)	42.000
Kasstroom	KS(t)	105.900 x 5,56
Eenmalige leencapaciteit	LCe	589.000

Als de rente- en aflossingsverplichtingen op geleend vermogen gemiddeld zo'n 18% bedragen, betekent dit dat de opvolger eenmalig een bedrag van f 589.000,- kan lenen om de financiering van de bedrijfsovername rond te maken. Er is de komende jaren een structureel bedrag van f 105.900,- per jaar aanwezig om rente- en aflossingsverplichtingen te voldoen.

In het algemeen kan vreemd vermogen onder verschillende voorwaarden worden opgenomen. Zo vereist een lening van familie normaal minder betalingsverplichtingen dan een lening van een bank. In de volgende paragrafen wordt stap voor stap nagegaan over hoeveel vreemd vermogen de opvolger maximaal kan beschikken voor financiering van de bedrijfsovername.

4.6 Het lenen van familie

De "uittredende" vader ontvangt de overnameprijs van de opvolgende zoon. Het totale bedrag zullen de ouders niet direct nodig hebben. De zoon zou een deel van dit bedrag kunnen gebruiken ter financiering van de bedrijfsovername. Dit gebeurt veelal tegen "zachte" voorwaarden. Dit houdt in dat er een laag rentepercentage wordt aangehouden en dat er in veel gevallen in de eerste jaren na de overname niet hoeft te worden afgelost. Met name gedurende de eerste jaren zijn de financieringslasten voor de opvolger het hoogst. Doordat hij jaarlijks aflost aan de verschaffers van vreemd vermogen zullen de totale financieringslasten in de volgende jaren dalen. Het gebruik maken van familie leningen komt de liquiditeitspositie van het bedrijf ten goede. Een ander voordeel bij familie leningen is, dat er weinig of geen zekerheid hoeft te worden gesteld. In feite dragen familie leningen het karakter van risicodragend krediet. Een nadeel van een familie lening kan zijn dat, bijvoorbeeld bij overlijden van de ouders, de lening ineens moet worden afgelost. Het is daarom belangrijk dat een familie lening zakelijk wordt opgesteld. Hierbij moeten een redelijke opzegtermijn en bepalingen omtrent aflossingstermijnen worden vastgelegd. Dit kan bijvoorbeeld via een schriftelijke overeenkomst.

Het is belangrijk inzicht te krijgen in de grootte van het bedrag dat de ouders in het bedrijf van hun zoon kunnen laten zitten. In eerste instantie moet het eigen vermogen van de ouders na de overname bepaald worden. In tweede instantie zal gekeken moeten worden welk bedrag de ouders nodig hebben om op een voor hen gewend peil verder te leven. In tabel 4.11 is het eindvermogen van de ouders na de bedrijfsovername berekend.

De uittredende vader moet bij de bedrijfsoverdracht met de fiscus afrekenen over de gerealiseerde stille reserves, tenzij er wordt doorgeschoven naar de opvolgende zoon. De stille reserves bestaan uit het verschil tussen door de fiscus geaccepteerde overnameprijs en de fiscale boekwaarde op de balans van de uittredende vader.

Bij de eindafrekening voor de inkomstenbelasting moeten alle zaken worden gesteld op de werkelijke waarde, dit is de waarde in het economische verkeer (Kluwer/VLB, 1991). In de landbouw zijn specifieke waarderingsproblemen waar de fiscus rekening mee houdt. De fiscus accepteert voor gebruiksvee veelal de waarde die geldt voor de vermogensbelasting, voor machines en

Tabel 4.11 Het bepalen van het eigen vermogen van de ouders na overname van het voorbeeldbedrijf (in gulden)

<hr/>	
Middelen:	
- Overnameprijs produktiemiddelen	884.000,-
- Overnameprijs woongedeelte boerderij (+)	50.000,-
	<hr/>
Totale overnameprijs	934.000,-
- Liquiditeiten *1) van de vader (+)	105.000,-
- Langlopende vorderingen vader (+)	29.000,-
- Overige bezittingen (waaronder auto) (+)	32.000,-
	<hr/>
Totaal middelen ouders	1.100.000,-
Minus aflossingen over:	
- Het lang vreemd vermogen	421.000,-
- Het kort vreemd vermogen	21.000,-
	<hr/>
Eindvermogen van de ouders na overname	658.000,-
<hr/>	

*) Liquide middelen (inclusief vorderingen en effecten).

werktuigen vaak de boekwaarde, voor grond en gebouwen in eigendom en erfpacht de verpachte waarde. Indien partijen vanwege onzakelijke redenen een lagere waarde aanhouden dient voor de inkomstenbelasting toch gerekend te worden met de waarde in vrij opleverbare staat. Bij het vaststellen van de overnameprijs zal daarom ook rekening gehouden moeten worden met de fiscale claim op de stakingswinst van de vader. Zo heeft schenking bij bedrijfsovername niet alleen tot gevolg dat de zoon schenkingsrecht moet betalen, maar ook dat de vader meer inkomstenbelasting moet betalen over een hogere stakingswinst.

Bij bedrijfsovername bestaat echter ook de mogelijkheid om te kiezen voor het doorschuiven van de fiscale claim. Dit is een uitzondering op de hoofdregel dat bij overdracht van de onderneming voor de inkomstenbelasting moet worden afgerekend. De voortzetter krijgt dan alle overgenomen bestanddelen op zijn balans voor de boekwaarde die deze op de balans van de overdrager hadden. Los hiervan staat de overdrachtprijs. Eén en ander kan bij de opvolger leiden tot een negatief fiscaal ondernemingsvermogen (Kluwer/VLB, 1991). Om van de doorschuifregeling gebruik te maken moet aan de volgende voorwaarden worden voldaan:

- de doorschuiver moet 55 jaar of ouder zijn;
- indien de doorschuiver jonger dan 55 jaar is, moet hij voor 45% of meer arbeidsongeschikt zijn;
- het moet een overname van de gehele onderneming of een zelfstandig gedeelte van de onderneming zijn.

Wanneer een bedrijfsovername moeilijk te financieren is, is het doorschuiven een middel om de leenmogelijkheid van de over-

dragende vader aan zijn opvolgende zoon te vergroten. Op het voorbeeldbedrijf is verondersteld dat de uittreedende vader geen gebruik maakt van de fiscale doorschuifmogelijkheid (behalve voor het pachtersvoordeel, zie verder), zodat hij moet afrekenen over de gerealiseerde stille reserves. De vastgestelde overdrachtprijzen bij de overname van het voorbeeldbedrijf uit hoofdstuk 3 zijn voor de fiscus acceptabel, zodat deze prijzen eveneens uitgangspunt zijn voor de vaststelling van de stille reserves.

Er kan ook nog een stille reserve aanwezig zijn op de eigendomsgrond van de vader in de vorm van een pachtersvoordeel. Dit is het geval wanneer de vader zijn eigendomsgrond pachtte voordat hij deze grond kocht. Het pachtersvoordeel bestaat uit het verschil tussen de vrij opleverbare waarde van de grond en de betaalde waarde in verpachte staat. Een afrekening van de vader met de fiscus kan de financierbaarheid van de bedrijfs-overname bemoeilijken als het om hoge belastingaanslagen gaat. Hierdoor wordt de mogelijkheid om geld aan de overnemende zoon te lenen beperkt. Om dit te voorkomen geeft de fiscus de mogelijkheid om de afrekening van het pachtersvoordeel uit te stellen. Dit kan door het pachtersvoordeel door te schuiven naar de overnemende zoon. De belastingclaim komt dan bij de zoon te liggen. De fiscale regeling staat ook toe een eenmaal doorgeschoven pachtersvoordeel bij een volgende bedrijfsovername in familie-sfeer nogmaals door te schuiven (Kluwer/VLB, 1991). Zodra de bedrijfsopvolger de grond waarop een pachtersvoordeel rust in eigendom verkrijgt, dient hij deze landbouwgrond tegen de waarde in onverpachte staat te activeren, terwijl het pachtersvoordeel als een passiefpost mag worden opgenomen 1).

Op het voorbeeldbedrijf wordt er van uitgegaan dat er een pachtersvoordeel op de eigendomsgrond van de vader rust. Het betreft 5 ha aangekochte grond die voorheen door de vader werd gepacht. De aankoopprijs was f 20.000,- per hectare. De vrije agrarische waarde op het moment van aankoop is op f 30.000,- verondersteld. Er wordt van uitgegaan dat de vader het pachtersvoordeel van f 50.000,- (5 x f 10.000,-) doorschuift naar de zoon, zodat hij hierover niet hoeft af te rekenen met de fiscus.

Er wordt verondersteld dat de vader verder geen gebruik maakt van een fiscale doorschuifmogelijkheid, zodat hij moet afrekenen over de gerealiseerde stille reserves. De stille reserves zijn het verschil tussen de te betalen overnameprijs en de fiscale boekwaarde op de balans van de vader.

-
- 1) Om te voorkomen dat de bedrijfsopvolger met een doorgeschoven pachtersvoordeel voor de vermogensaftrek in een nadelijker situatie terecht zou komen dan iemand die niet heeft doorgeschoven, mag vermogensaftrek worden verleend over het bedrag van de grond dat gelijk is aan de waarde van het gepassiveerde pachtersvoordeel.

Tabel 4.12 De gerealiseerde stille reserves na de overname van het voorbeeldbedrijf (in gulden)

Produktie- middel	Overnameprijs prod.middelen	Boekwaarde fiscale balans	Stille reserves
Melkquotum	30.000	30.000	0
Grond	400.000	205.000	vrijgesteld *)
Gebouwen	175.000	113.000	62.000
Dode inventaris	127.000	127.000	0
Veestapel	125.000	160.000	0
Voorraden produktie- middelen	27.000	20.000	7.000
Totaal	884.000	655.000	69.000

*) Gerealiseerde stille reserve op grond is niet per definitie vrijgesteld. Als er pachtersvoordeel op zit, is de stille reserve wel belast, doch is weer vrijgesteld als de zoon het pachtersvoordeel overneemt.

Over de gerealiseerde stille reserves moet inkomstenbelasting betaald worden. Er is vanaf 1 januari 1990 een stakingsvrijstelling mogelijk van f 45.000,-, zodat afgerekend moet worden over een bedrag van f 24.000,-.

Indien wordt aangenomen dat de ouders over de belaste winst het stakingstarief van 45% betalen, 1) moeten ze f 10.800,- aan de fiscus afdragen. Er is verondersteld dat er geen desinvesteringbetalingen gedaan hoeven te worden voor ontvangen WIR-premie 2). Het resterende vermogen van de ouders (zie tabel 4.13) kan niet in zijn geheel aangewend worden voor de financiering van de bedrijfsovername door de zoon. Ten eerste wordt er verondersteld dat de vader een fiscale oudedagsreserve (FOR) ter waarde van f 90.000,- tijdens zijn ondernemerschap heeft gevormd. De FOR is een oudedagsvoorziening voor zelfstandige ondernemers. Vanaf 1973 kan de ondernemer elk jaar belastingheffing over een deel van de behaalde winst uitstellen door te

- 1) Het stakingstarief kan in bepaalde gevallen nadeliger zijn dan het gewone tarief.
- 2) Voor investeringen waarvoor WIR-premie ontvangen is en die niet langer dan acht jaar geleden zijn, moet bij bedrijfs-overname een desinvesteringbetaling plaatshebben. De desinvesteringpremie wordt berekend over de overnameprijs, tenzij de aankoopprijs hoger was. Het percentage voor de berekening van de desinvesteringbetaling is hetzelfde als het percentage dat in het verleden als investeringsbijdrage gold.

Tabel 4.13 Het bepalen van het beschikbare bedrag van de ouders voor de financiering van de overname van het voorbeeldbedrijf (in guldens)

Eigen vermogen ouders na overname		658.000,-
Verminderd met:		
- Gerealiseerde stille reserves	69.000,-	
Vrijstelling	45.000,-	

Belastbaar bedrag	24.000,-	
Bijzonder tarief I.B.	x 0,45	

Te betalen belasting	10.800,-	(-) 10.800,-

Vermogen ouders na belasting		647.200,-
- Verminderd met FOR		(-) 90.000,-

Vrij beschikbaar vermogen		557.200,-
- Verminderd met aankoop huis		(-) 200.000,-
- Verminderd met reserve liquide middelen		(-) 50.000,-
- Verminderd met niet liquide bezittingen, waarvan:		
- langlopende vorderingen		(-) 29.000,-
- overige bezittingen		(-) 32.000,-

Maximaal beschikbaar als familiekening		246.200,-
-----		

storten op deze FOR 1) (Tuinte, 1990). De totale gevormde waarde aan FOR wordt extra-comptabel bijgehouden. Dit houdt in, dat dit bedrag niet uit de boekhouding blijkt. In feite geeft de FOR de omvang van het bedrijfsvermogen weer, waar nog een fiscale claim op rust. Er wordt verondersteld dat de gevormde FOR omgezet wordt in een lijfrente 2). Een lijfrente is een aanspraak op een of meer, al dan niet ingegane, vaste en gelijkmatige periodieke uitkeringen, waarvan het bedrag is vastgesteld bij het tot stand komen van die aanspraak en welke eindigen bij iemands overlijden (zie ook Snoek, 1981). Jaarlijks ontvangt de vader na zijn ondernemerschap een bedrag in de vorm van een lijfrente-uitkering, die in dat jaar belast is met inkomstenbelasting. De gevormde FOR ter waarde van f 90.000,- (tussen 1973 en 1988 is

- 1) De ondernemer kan elk jaar beslissen wel of geen donatie in de gevormde FOR te doen. Dit zal grotendeels afhankelijk zijn van de gevormde fiscale winst. In het geval hij stort, is dit maximaal voor een bedrag van f 18.508,- (Elsevier, 1993).
- 2) Het alternatief is de FOR ineens af te rekenen met de fiscus (tegen stakingstarief).

jaarlijks gemiddeld f 6.000,- gestort) op het moment van uittreden van de vader kan dus niet gebruikt worden voor de financiering van de overname door de zoon. Per geval zal berekend moeten worden of het verstandiger is om wel of niet direct af te rekenen over de FOR.

Ten tweede is verondersteld dat de zoon het woongedeelte van de boerderij overneemt, zodat de ouders op zoek moeten naar een andere woning. Om de woonomstandigheden enigszins op hetzelfde niveau te handhaven, is hier een bedrag van f 200.000,- (inclusief inrichting) voor uitgetrokken.

Ten derde mag verondersteld worden dat de ouders een bepaald bedrag aan liquide middelen achter de hand willen houden voor onvoorziene of andere uitgaven (bijvoorbeeld nieuwe auto of een vakantie). In dit voorbeeld wordt hiervoor een bedrag van f 50.000,- uitgetrokken. Dit bedrag zullen de ouders in eerste instantie op de bank zetten.

Ten vierde is een deel van het eindvermogen van de ouders na de overname niet beschikbaar in liquide vorm. Het gaat hierbij om de langlopende vorderingen van de vader en de overige bezittingen (zie tabel 4.11). Deze twee posten bedragen in totaal f 61.000,-.

Rekening houdend met de vier hierboven beschreven beperkingen kunnen de ouders maximaal een bedrag van f 246.000,- ter beschikking stellen aan hun zoon voor het gedeeltelijk financieren van de overname (tabel 4.13).

Een ander aspect dat speelt is de vraag of de ouders na hun pensionering over voldoende jaarlijkse inkomsten beschikken om op een redelijk niveau verder te leven. Naast de AOW-uitkering van beide ouders, heeft de vader de beschikking over jaarlijkse lijfrente-uitkeringen via de omzetting van de opgebouwde FOR ter waarde van f 90.000,- in een lijfrente. Stel dat de vader een jaarlijkse lijfrente-uitkering zal ontvangen van ongeveer f 9.000,- tot aan zijn overlijden.

Mogelijkerwijs beschikt de vader eveneens over een koopsompolis. Een koopsompolis is een levensverzekering waarbij in plaats van een periodieke premie een eenmalige koopsom wordt betaald. Er wordt met een levensverzekeringsmaatschappij een einddatum afgesproken, waarop een bedrag wordt uitgekeerd. Hiermee kan dan bijvoorbeeld een lijfrente worden gekocht. De jaarlijkse lijfrente-uitkering is een aardige aanvulling op het pensioen. Er wordt aangenomen dat de vader tijdens zijn ondernemerschap in totaal voor f 40.000,- aan koopsompolissen heeft gestort. Ter vergelijking, de grotere weidebedrijven uit het LEI-boekhoudnet hebben in de periode 1983/84 t/m 1987/88 gemiddeld f 2.000,- per jaar aan premies levensverzekeringen betaald (zie Overgaauw 1989). Bij het beëindigen van het ondernemerschap van de vader is de waarde van deze koopsompolissen aangegroeid. Er wordt verondersteld dat de waarde van de koopsompolissen op dat moment

f 80.000,- bedraagt en dat de toekomstige jaarlijkse uitkering f 8.000,- is.

De lijfrente-uitkeringen aan de vader en de AOW-uitkeringen aan vader en moeder geven een bedrag aan jaarlijkse inkomsten van circa f 40.000,-. Daarnaast ontvangen de ouders jaarlijks rente over de lening aan hun zoon. Als verondersteld wordt dat de ouders jaarlijks verzekerd zijn van voldoende inkomsten, kan het in tabel 4.13 berekende bedrag van f 246.000,- volledig uitgeleend worden aan de bedrijfsopvolger. Bij een verondersteld

Tabel 4.14 Het bepalen van jaarlijkse inkomsten van de ouders in de jaren na overname van het voorbeeldbedrijf (in gulden)

AOW-uitkeringen:	
- Vader	12.000
- Moeder	12.000
Lijfrente-uitkeringen vader:	
- Via de gekochte koopsompolissen	8.000
- Via de opgebouwde FOR	9.000
Rente-ontvangsten:	
- Lening aan zoon	14.800
- Spaargeld bank	1.750

Totaal aan jaarlijkse inkomsten ouders	57.550
Te betalen belasting vader *)	(-) 7.500
Te betalen belasting moeder *)	(-) 1.380

Netto-inkomen ouders	48.670

---

*) De te betalen belastingen zijn geschat, waarbij rekening is gehouden met belastingvrije som, leeftijd (vanaf 65 jaar geldt t/m een belastbare som van f 42.966,- een tarief van 18,8 (Elsevier, 1991)), mogelijke aftrekposten (buitengewone lasten), de rentevrijstelling en het huurwaardeforfait.

rentepercentage op een familielening van 6% 1) geeft dit een jaarlijks bedrag aan rente- ontvangsten van f 14.800,-. Eveneens ontvangen de ouders rente over het geld dat op de bank staat. Als wordt aangenomen dat de komende jaren op de bank gemiddeld f 25.000,- uitgezet staat tegen gemiddeld 7% rente, ontvangen de ouders jaarlijks f 1.750,- aan rente.

In totaal hebben de ouders jaarlijks de beschikking over een bruto bedrag van ruim f 57.000,- (tabel 4.14). Hierover moet echter nog wel inkomstenbelasting worden betaald.

-
- 1) Indien het rentepercentage over familieleningen lager dan op zes vastgesteld wordt, zou de fiscus het als een schenking kunnen beschouwen.

In de volgende jaren zal minder rente over de familielening worden ontvangen, omdat de zoon er op aflost. De ouders kunnen echter de ontvangen aflossingen uitzetten op de bank tegen een bepaalde rente, zodat de inkomsten op peil blijven. De aflossingen kunnen bijvoorbeeld ook gebruikt worden voor een jaarlijkse schenking aan de kinderen.

4.7 Het lenen van kredietinstellingen

In het algemeen zal de financiering van de bedrijfsovername met eigen vermogen van de opvolger en met het opnemen van een familielening niet voldoende zijn. Als er nog steeds sprake is van een financieringstekort (FINT), moet de opvolger een beroep doen op kredietverlenende instanties. Indien er een financieringsoverschot (FINO) aanwezig is, zou de familielening vermindert kunnen worden. De volgende rekenregels gelden:

$$TOP - EV(t=n) - FALE = FINT \text{ als } TOP > (EV(t=n) + FALE) \quad (39a)$$

$$TOP - EV(t=n) - FALE = FINO \text{ als } TOP < (EV(t=n) + FALE) \quad (39b)$$

Tabel 4.15 Het bepalen van het benodigd vreemd vermogen via kredietinstellingen voor de financiering van een deel van de bedrijfsovername van het voorbeeldbedrijf (in guldens)

	Variabele(n)	Bedrag
Overnameprijs	TOP	934.000,-
Gefinancierd met:		
- Eigen vermogen opvolger	EV (t=10)	170.000,-
- Familieleningen	FALE	246.000,-
Financieringstekort	FINT	518.000,-

Er is bij de overname van het voorbeeldbedrijf nog een financieringstekort aanwezig van f 518.000,- (tabel 4.15). Voor het financieren van dit tekort zal geleend moeten worden bij kredietinstellingen, in het algemeen banken. Dit zal aanzienlijke financieringslasten met zich meebrengen.

In paragraaf 4.5.2 is bepaald dat de jaarlijkse structurele kasstroom van het voorbeeldbedrijf na bedrijfsovername f 105.900,- bedraagt. Dit bedrag kan de opvolger jaarlijks gebruiken voor het betalen van financieringslasten over geleend vreemd vermogen. Er mag aangenomen worden dat hij ten eerste gebruik zal gaan maken van de maximaal beschikbare familielening. Dit bedrag kan hij immers lenen tegen "zachte" financieringsvoorwaarden. In dit voorbeeld is verondersteld dat de zoon jaar-

lijks 6% rente over het geleende bedrag zal betalen. De lening moet in 25 jaar worden afgelost via een lineair aflossingssysteem. Dit betekent een jaarlijkse aflossing van 4% van het geleende bedrag. De totale financieringslast over de familielening bedraagt in het eerste jaar na overname f 24.600,- (zie tabel 4.16). Voor alle duidelijkheid zij vermeldt dat er van uitgegaan wordt dat de ouders ook daadwerkelijk het totaal beschikbare bedrag willen afstaan. Als een bedrijfsopvolger de financiering gemakkelijk rond kan krijgen, kunnen ouders ook minder uitlenen dan het maximaal mogelijke bedrag.

Als de bedrijfsopvolger gebruik maakt van de maximaal beschikbare familielening, resteert er in de komende jaren nog een structurele ruimte van f 81.300,-. Dit bedrag is de structurele kasstroom na familielening (KSsf) en kan gebruikt worden om de financieringslasten over het aan te trekken vreemd vermogen van kredietinstellingen te betalen.

Tabel 4.16 Resterende kasstroom na familielening op het voorbeeldbedrijf na overname (in guldens)

Structurele kasstroom na overname	KSs(t)	105.900,-
Rente over familielening (-)		14.800,-
Aflossing over familielening (-)		9.800,-
<hr/>		
Structurele kasstroom na familielening	KSsf(t)	81.300,-

In het algemeen kijken kredietinstellingen naar de volgende factoren bij het verstrekken van leningen (gebaseerd op LEI/RABO, 1987):

1. De bedrijfsopvolger als persoon, waarbij gelet wordt op:
  - a. het ondernemerschap (doelstellingen, management);
  - b. het vakmanschap;
  - c. de betrouwbaarheid (moraliteit).
 De beoordeling door de bank is gebaseerd op verwachtingen en op reeds in het verleden opgedane ervaringen.
2. De resultaten op het bedrijf.

Voor een beoordeling van de bedrijfsresultaten wordt veelal gekeken naar de mogelijkheid tot het kunnen voldoen aan rente- en aflossingsverplichtingen over te lenen vreemd vermogen. De (toekomstige) vrije kasstroom moet structureel positief zijn.
3. De financiële positie na de bedrijfsovername (zie paragraaf 4.5.1)

Bij het bepalen van de financiële positie van een bedrijf wordt er gekeken naar de verhouding tussen het eigen vermogen en het totaal vermogen (solvabiliteit), en naar de liquiditeitsontwikkeling op het bedrijf. De solvabiliteit is van belang voor het opvangen van onvoorziene bedrijfsrisi-

co's door de ondernemer. Veelal wordt (mede afhankelijk van bedrijfstype) een eis van 30% eigen vermogen als een minimum gezien. Indien de solvabiliteit laag is, zullen strengere eisen ten aanzien van de bedrijfsresultaten en de kasstroom worden verlangd. Voor een beoordeling van de solvabiliteit door banken wordt meestal uitgegaan van de liquidatiebalans. Hierbij vindt een taxatie plaats op basis van de directe verkoopwaarde (executiewaarde). Bij het financieren van een bedrijfsovername is veelal de onderhandse verkoopwaarde het uitgangspunt voor het bepalen van de solvabiliteit na overname (LEI/RABO, 1987).

4. *Flexibiliteit van het ondernemersgezin*

Tegenvallende bedrijfsresultaten kunnen deels buiten het bedrijf worden opgevangen. Mede daarom is het belangrijk tevens te kijken naar alternatieve inkomstenbronnen voor de opvolger en zijn partner, waarbij genoten opleidingen en persoonlijke flexibiliteit van belang zijn.

Meestal zal de kredietinstelling bij het beoordelen van een aanvraag door een bedrijfsopvolger uitgaan van totaalfinanciering. Dit wil zeggen dat de financieringsbehoefte van het over te nemen bedrijf in zijn totaliteit wordt bekeken. Hierbij zullen dan die financieringsvormen en -voorwaarden worden gekozen die het beste bij de bedrijfssituatie passen. Bij de keuze van de financieringsvormen ligt het accent sterk op de volwaardigheid en de duurzaamheid van de te stellen zekerheden en in tegenstelling tot objectfinanciering is er bij totaalfinanciering een minder sterke band tussen de te stellen zekerheden en het financieringsdoel (LEI/RABO, 1987). Meestal worden er hypothecaire leningen verstrekt. Hierbij zijn de grond en de gebouwen de belangrijkste basis voor zekerheidsstelling aan de kredietgever. Voorwaarde is natuurlijk wel dat de opvolger eigenaar is van deze goederen.

Een voordeel voor de bedrijfsopvolger, de kredietnemer, is dat bij totaalfinanciering de rente- en aflossingsverplichtingen zoveel mogelijk op de bedrijfssituatie worden afgestemd en getracht wordt deze lasten zo laag mogelijk te houden (zie paragraaf 4.8.2).

Indien de bedrijfsopvolger in aanmerking komt voor een langlopende lening van een bank is de grootte van het te lenen bedrag afhankelijk van de gestelde financieringsvoorwaarden. Wat voor rentepercentage moet de bedrijfsopvolger betalen? Is dit een vast rentepercentage over een langere termijn? Of wordt een systeem van min of meer variabele rente toegepast? Wanneer moet er voor het eerst worden afgelost? Reeds in het eerste jaar, of bestaat er de mogelijkheid aflossingen de eerste jaren in zijn geheel of gedeeltelijk uit te stellen?

Op het moment van overname zal de vermogensbehoefte van de bedrijfsopvolger het hoogst zijn. De overnameprijs moet dan aan de uittrekkende vader betaald worden. Bij de veronderstelling van

een jaarlijks zelfde rentepercentage en een lineair aflossings-systeem zullen de financieringslasten over vreemd vermogen van kredietinstellingen in het eerste jaar het hoogst zijn. Tabel 4.17 laat zien hoeveel de opvolger op het voorbeeldbedrijf met een kasstroom na opname familielening ter waarde van f 81.300,- eenmalig onder verschillende financieringsvoorwaarden nog zou kunnen lenen.

Tabel 4.17 De eenmalige leencapaciteit bij een kasstroom na aftrek van de lasten over de familielening, van f 81.300,- bij een aantal rente- en aflossingspercentages over de op te nemen langlopende lening van de kredietinstelling (in gulden)

Aflossings- duur	Aflossings- percentage	Rente- percentage	Tot.financ. lasten perc.	Eenmalige leencapa- citeit
12	8,5	8	16,5	493.000
12	8,5	9	17,5	465.000
12	8,5	10	18,5	439.000
15	6,7	8	14,7	553.000
15	6,7	9	15,7	518.000
15	6,7	10	16,7	487.000
20	5	8	13	625.000
20	5	9	14	581.000
20	5	10	15	542.000
25	4	8	12	678.000
25	4	9	13	625.000
25	4	10	14	581.000

Zoals uit tabel 4.15 naar voren kwam, is er na het gebruik van de beschikbare familielening nog een financieringstekort van f 518.000,-. Afhankelijk van door de bank gehanteerde financieringsvoorwaarden zal dat voor de bedrijfsopvolger van het voorbeeldbedrijf wel of geen problemen opleveren. Uitgaande van een gemiddelde aflossingsduur van vijftien jaar en een rentepercentage van acht, zou de opvolger een eenmalig bedrag van f 553.000,- kunnen lenen. Tenminste, indien hij aan de overige door de bank te stellen voorwaarden voldoet. Als er van de in de basissituatie veronderstelde voorwaarden wordt uitgegaan, zoals de in hoofdstuk 3 berekende overnameprijzen, is financiering van de overname van het voorbeeldbedrijf dus haalbaar. Over het op te nemen bedrag aan langlopende leningen van een kredietinstelling ter waarde van f 518.000,- moet de opvolger in het eerste

jaar na de overname ruim f 76.000,- aan rente en aflossing betalen.

In het algemeen verlopen op een weidebedrijf de ontvangsten en de uitgaven vrij geleidelijk en is er gemiddeld over een jaar niet of nauwelijks krediet in rekening-courant nodig. Onder een krediet in rekening-courant wordt verstaan een kredietopening in de boeken van de bank tot een vastgesteld bedrag waarover de debiteur naar behoefte giraal of contant kan beschikken (LEI/RABO, 1987). De hoogte van een krediet is onder andere afhankelijk van het seizoenmatige karakter van de te betalen kosten en van ontvangsten van verkochte produkten. Het krediet wordt gebruikt voor kortstondige vermogensbehoeften. De hoogte van het tarief voor dit krediet is gebaseerd op de geldmarkttarieven. Op de geldmarkt wordt geld aangeboden en gevraagd met een beschikbare looptijd van een dag tot ongeveer twee jaar (LEI/RABO, 1987). In een situatie van een normale rentestructuur liggen de tarieven op de kapitaalmarkt, leningen met een looptijd langer dan twee jaar, boven de tarieven op de geldmarkt. Er wordt een geldmarkt-tarief van 7% verondersteld.

Met name gedurende de eerste jaren na een overname kan de behoefte aan krediet in rekening-courant aanwezig zijn, wanneer men veelal beschikt over een beperkt bedrag aan liquide middelen. Er wordt aangenomen dat de opvolger op het voorbeeldbedrijf gedurende de eerste twee jaar na het moment van overname een krediet in rekening-courant van gemiddeld f 35.000,- nodig heeft, zodat de rentelasten hierover f 2.450,- (7% van f 35.000,-) per jaar bedragen. Vanaf het derde jaar wordt verondersteld dat de jaarlijkse rentelasten over opgenomen krediet in rekening-courant structureel f 800,- bedragen (zie bijlage 4).

In tabel 4.18 is berekend dat, na het voldoen aan de betalingsverplichtingen over de langlopende leningen, er in het jaar na overname nog een resterende kasstroom is van f 5.200,-. Dit bedrag is in het jaar na overname voldoende om de financieringslasten over het opgenomen krediet in rekening-courant te dragen. Het bedrag dat resteert, na het voldoen van alle rente- en aflossingsverplichtingen over kort en lang vreemd vermogen, is de zogenaamde vrije kasstroom. De vrije kasstroom zou op het voorbeeldbedrijf f 2.750,- bedragen. Dit is de resterende kasstroom van f 5.200,- (tabel 4.18) vermindert met de rentelast over het krediet van f 2.450,-.

Bij een structureel te behalen kasstroom en dalende financieringslasten (omdat ze op basis van eerstejaarslasten zijn bepaald) als gevolg van aflossingen, zal de vrije kasstroom ceteris paribus gaan stijgen. Als gevolg van een toenemende vrije kasstroom ontstaat na een aantal jaren weer financiële ruimte om te investeren. Deze investeringen kunnen gefinancierd worden of met nieuwe op te nemen leningen, er is immers ruimte om nieuwe financieringslasten te dragen, of met eigen middelen (die deze resterende vrije kasstroom vormen).

Tabel 4.18 De structurele kasstroom, de financieringslasten over de langlopende leningen op basis van eerstejaarslasten en de resterende kasstroom na overname op het voorbeeldbedrijf (in guldens)

Variabelen:		Bedrag
Structurele kasstroom:	KSt(t)	105.900,-
Verminderd met:		
- Rente over familielening		14.800,-
- Aflossing over familielening		9.800,-
Structurele kasstroom na familielening	KStf(t)	81.300,-
Verminderd met:		
- Rente over langlopende lening van bank		41.400,-
- Aflossing over langlopende lening van bank	34.700,-	
Resterende kasstroom		5.200,-

In werkelijkheid worden ook enerzijds aflossingen gepleegd op bestaande leningen en anderzijds nieuwe leningen en/of kredieten opgenomen. Daarnaast fluctueert de werkelijk behaalde kasstroom jaarlijks en is daardoor niet gelijk aan de structureel bepaalde kasstroom. Hierdoor draagt de vrije kasstroom geen structureel karakter en verschilt van jaar op jaar.

4.8 Overheidssteun voor jonge bedrijfsopvolgers

4.8.1 De vestigingspremie

De financiering van de overname kan voor de bedrijfsopvolger vergemakkelijkt worden door het verkrijgen van subsidies. Tot en met 1991 ging het hierbij voornamelijk om de vestigings- of installatiepremie. Deze subsidiemogelijkheid is in oktober 1985 ingevoerd en kon worden verkregen in het geval een startende ondernemer het bedrijf van zijn ouders of van derden gaat overnemen. De subsidie bestond uit een eenmalig bedrag van maximaal f 37.500,-. Dit is 12,5% van het bedrag aan familie- en bankleningen (met een looptijd van tenminste vijf jaar en een maximum van f 300.000,-) die zijn aangegaan voor de financiering van de vestigingskosten van het bedrijf. De subsidie-aanvrager moest een natuurlijk persoon zijn (zie MvLNV, 1992). Andere belangrijke voorwaarden staan vermeld in bijlage 5, waarin tevens voor het voorbeeldbedrijf is berekend wat de invloed van de premie op de financiering van de overname zou zijn geweest.

4.8.2 Het borgstellingsfonds

Het Borgstellingsfonds stelt zich borg voor de betaling van rente en aflossing op door kredietinstellingen aan land- en tuinbouwers te verstrekken geldleningen. Dit geldt, indien de ondernemer (kredietvrager) niet over voldoende zakelijke zekerheden beschikt (Mulder en Venema, 1993). Een belangrijke voorwaarde is dat uit een begroting blijkt dat er besparingen resulteren en dat de liquiditeitsontwikkeling zodanig is, dat bij schommelingen van het inkomen de continuïteit van het bedrijf niet in gevaar komt (MvLNV, 1992). De looptijd van de verstrekte leningen wordt veelal door de kredietgever vastgelegd in overleg met het Borgstellingsfonds, afhankelijk van de aard van het bedrijf en de investering.

De bedrijfsopvolger op het voorbeeldbedrijf heeft na de overname op basis van de fiscale balans een solvabiliteit van 17% (zie paragraaf 4.9). Op basis van de bedrijfseconomische balans zal de solvabiliteit een stuk hoger zijn. Er wordt aangenomen dat de opvolger de kredietgever voldoende hypothecaire zekerheid biedt.

4.8.3 Besluit structuurverbetering landbouwbedrijven

Het Besluit structuurverbetering landbouwbedrijven is een regeling van de Stichting Ontwikkelings- en saneringsfonds voor de landbouw. Het is een regeling voor het uitvoeren van een bedrijfsverbeteringsplan. Deze regeling biedt aanvragers die op het moment van de aanvraag nog geen 35 zijn en bovendien nog geen vijf jaar als zelfstandige werkzaam zijn de mogelijkheid in aanmerking te komen voor een toeslag van 25% op de in deze regeling genoemde bijdragen (zie voor de voorwaarden van de regeling, MvLNV, 1992).

4.8.4 Complementaire regeling

Een andere regeling die voor bedrijfsopvolgers van belang is, is de complementaire regeling voor investeringen in landbouwbedrijven. Hierbij gaat het om investeringen ter verbetering van het milieu of ter verbetering van de arbeidsomstandigheden of ter verbetering van de kwaliteit van de produktie (MvLNV, 1992). De toeslagen liggen tussen de 15 en 25%. Deze regeling kent geen toeslag voor jonge ondernemers.

4.9 De fiscale beginbalans van het voorbeeldbedrijf na overname

Nadat het investeringsplan- en het financieringsplan zijn goedgekeurd, kan de fiscale beginbalans van het bedrijf na de overname opgesteld worden (tabel 4.19). Hierbij wordt uitgegaan van historische kostprijs, oftewel de door de opvolger betaalde prijzen. De liquide middelen bedragen f 35.000,-. Dit bedrag is opgenomen als krediet in rekening-courant.

Tabel 4.19 De geschatte fiscale beginbalans van het voorbeeldbedrijf na het moment van overname per 1-5-1988 (in gulden)

ACTIVA		
A. Vaste activa		
1. Immateriële vaste activa		30.000
- Aangekocht melkquotum	30.000	
- Aanwezig melkquotum	0	
- Aanwezig mestquotum	0	
2. Materiële vaste activa		927.000
- Grond in eigendom *1)	450.000	
- Bedrijfsgebouwen	175.000	
Woonhuis/woongedeelte	50.000	
- Installaties/machines/inventaris	127.000	
- Plantopstanden	0	
- Levende have (veestapel)	125.000	
- Overige materiële vaste activa	0	
3. Financiële vaste activa		0
- Deelnemingen in agrarische coöperaties	0	
- Leningen u/g	0	
B. Vlottende activa		
1. Voorraden		27.000
- Veldinventaris		
- Veevoer		
- Grond - en hulpstoffen	27.000	
2. Vorderingen		0
3. Effecten		0
4. Liquide middelen		35.000
- Spaarrekeningen	0	
- Rekening-courant banken	0	
- Kas	35.000	
Balanstotaal		1.019.000
PASSIVA		
A. Eigen vermogen		170.000
B. Egalisatierekening investeringspremies		0
C. Voorzieningen		0
D. Pachtersvoordeel *)		50.000
E. Langlopende schulden		764.000
- Banken en financieringsmijnen	518.000	
- Institutionele beleggingen	0	
- Overheid	0	
- Familie	246.000	
- Particulieren en overige	0	
F. Kortlopende schulden		35.000
- Rekening-courant banken	35.000	
- Overige	0	
Balanstotaal		1.019.000
-----		

*) Een deel van de grond (5 ha, zie bijlage 1 en paragraaf 4.6) heeft de vader gekocht tegen een verpachte waarde van f 20.000,-. Op deze grond heeft de vader een pachters-voordeel van in totaal f 50.000,-. De opvolger neemt het pachtersvoordeel van zijn vader over en zal er in de toekomst, wanneer hij bij verkoop van deze grond het pachtersvoordeel realiseert, over moeten afrekenen met de fiscus. Deze grond zal hij voor f 150.000,- op de fiscale beginbalans moeten opnemen. Het pachtersvoordeel van f 50.000,- moet worden gepassiveerd.

5. DE GELEIDELIJKE BEDRIJFSOVERNAME

5.1 Inleiding

In de laatste jaren is er een verschuiving opgetreden van de overname ineens naar een geleidelijke bedrijfsovername, waarbij de uittreder (vader) en de toekomstige bedrijfsopvolger (zoon) in een samenwerkingsverband een aantal jaren als gelijkwaardige ondernemers samenwerken. De reden hiervoor kan persoonlijk zijn. Zo kan het voor de vader te vroeg zijn om zich geheel uit het bedrijf terug te trekken. De belangrijkste reden om een maatschap aan te gaan is meestal de grotere mogelijkheid voor de opvolger om in de periode vóór de bedrijfsovername vermogen te vormen, waardoor de financiering van de overname kan worden vergemakkelijkt. Tijdens de maatschapsperiode deelt de opvolger als mede-ondernemer in de winst, geniet hij van de belastingfaciliteiten en kan hij meedelen in de vermogensgroei van het bedrijf. Ook de mogelijkheid om de rechtszekerheid van de opvolger juridisch vast te leggen speelt een belangrijke rol bij het aangaan van een samenwerkingsverband (Van den Hoek en Spierings, 1992). Daarnaast is eventuele bedrijfsvergroting met meerdere ondernemers eenvoudiger door te voeren. Een ander voordeel voor de toekomstige opvolger is dat hij bij de financieel-economische gang van zaken betrokken is, zodat de overgang naar het zelfstandig ondernemerschap geleidelijk verloopt.

In dit hoofdstuk worden in eerste instantie de mogelijke vormen van een geleidelijke bedrijfsovername behandeld. Hierna wordt gekozen voor een geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf via een maatschap, waarbij zowel het investerings- als financieringsplan uitgebreid worden behandeld. Bij het financieringsplan komt mogelijke overheidssteun voor de bedrijfsopvolger in dit hoofdstuk niet aan de orde. Zie hiervoor bijlage 6.

5.2 Mogelijke vormen van geleidelijke bedrijfsovername

Er zijn een aantal mogelijkheden om in samenwerkingsverband te werken. In het kort zal een omschrijving gegeven worden van de maatschap, de vennootschap onder firma, de commanditaire vennootschap en de B.V. Het meest geëigende samenwerkingsverband voor bedrijfsovername in de landbouw is de maatschap. Daarom zal de maatschap als uitgangspunt genomen worden voor de uitwerking van de geleidelijke bedrijfsovername in paragraaf 5.3.

De maatschap

Een maatschap is "een overeenkomst tussen twee of meer personen die zich verbinden iets in gemeenschap te brengen met het

oogmerk het daaruit ontstane voordeel met elkaar te delen". Bij een maatschap zijn de aanwezige maten voor gelijke delen aansprakelijk.

De inbreng in de maatschap kan van alles zijn, bijvoorbeeld onroerende zaken, zoals grond en gebouwen, of te verrichten arbeid. Men is nagenoeg vrij de inbreng en de winstverdeling tussen de maten zelf te bepalen. Bij deze rechtsvorm kan dus rekening worden gehouden met de persoonlijke omstandigheden. Dit biedt de mogelijkheid om naar de definitieve bedrijfsvername toe te groeien in een tempo dat men zelf uitkiest. In geval van onzekerheden kan men zich nog de nodige rechten voorbehouden (Hoefmans et al., 1989).

De vennootschap onder firma

Een vennootschap onder firma, kortweg firma genoemd, is een maatschap tot uitoefening van een bedrijf onder een gemeenschappelijke naam. Er moet dus sprake zijn van een bedrijf en een gemeenschappelijke naam. De vennoten in een firma zijn hoofdelijk aansprakelijk. De hoofdelijke aansprakelijkheid geldt niet indien een van de vennoten onbevoegd handelt, dat wil zeggen indien een verbintenis wordt aangegaan waarvoor volgens het opgestelde firmacontract toestemming van alle vennoten vereist is. Het firmacontract is gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel.

De firma kent een afgescheiden vermogen. Het vennootschappelijk vermogen staat los van de persoonlijke vermogens van de firmanten.

De commanditaire vennootschap

Een commanditaire vennootschap (cv) is een variant op de maatschap of de vennootschap onder firma. Het is een vennootschap tussen een of meer beherende vennoten en een of meer commanditaire of ook wel stille vennoten genoemd. De stille vennoten brengen alleen kapitaal in, maar oefenen geen beheersrechten uit. De aansprakelijkheid van een commanditaire vennoot beperkt zich dan ook tot zijn kapitaal inbreng, mits hij zich van elke vorm van beheer onthoudt. In een commanditaire vennootschap zijn minimaal een commanditaire vennoot (financier) en een beherende vennoot aanwezig.

In fiscaal opzicht behoudt de vennoot de ondernemersstatus, zolang hij gerechtigd blijft tot een aandeel in de stille reserves. Alle vennoten in een commanditaire vennootschap vallen onder de inkomstenbelasting.

Deze rechtsvorm kan soms attractief zijn. Bijvoorbeeld wanneer de uittredende ouders de verkregen overnameprijs in het bedrijf van de opvolger laten zitten. Het bedrag wordt aan de zoon uitgeleend. Het kapitaal van de ouders kan dan in de vorm van een commanditaire vennootschap ingebracht worden waardoor voorkomen wordt dat fiscaal moet worden afgerekend. De volledige overname door de zoon kan uitgesteld worden tot het overlijden

van de commanditaire vennoot (vader). Pas dan hoeft te worden afgerekend over de stille reserves en wel tegen het overlijdens-tarief van 20%.

De besloten vennootschap

De besloten vennootschap (B.V.) is een rechtspersoon. Andere rechtspersonen zijn: de vereniging, de coöperatieve vereniging, de naamloze vennootschap en de stichting. Voor bedrijfsvoering en opvolging in de landbouw komt van de genoemde rechtspersonen voornamelijk de B.V. in aanmerking. Bij uitoefening van een bedrijf in de vorm van een besloten vennootschap geldt de B.V. juridisch als ondernemer. De B.V. is dus aansprakelijk voor de schulden op naam van de B.V.

Bij een bedrijfsovername zijn er twee mogelijkheden:

- een overname via een bestaande B.V., waarbij op twee manieren aan de opvolger kan worden overgedragen: (1) de B.V. draagt het gehele bedrijf aan de zoon over (echter onaantrekkelijk vanuit fiscaal oogpunt); (2) de overname vindt plaats via verkoop van aandelen van de B.V. aan de zoon;
- een overname door oprichting van een nieuwe B.V.

Gezien het geringe aantal B.V.'s in de landbouw zal deze vorm in dit onderzoek niet worden behandeld. Eerder onderzoek naar de rol van B.V.'s bij bedrijfsovernames is verricht door Snoek, 1981 (zie paragraaf 1.2).

5.3 Geleidelijke bedrijfsovername via een maatschap

5.3.1 Inleiding

In een maatschap wordt door vader en zoon samengewerkt op basis van gelijkwaardigheid. Gezamenlijk heeft men beslissingsbevoegdheid en wordt het bedrijfsrisico gedragen. Via het aangaan van een maatschapsverband in de periode vóór de bedrijfsovername kan de bedrijfsopvolger bewust naar het moment van de werkelijke overname toewerken. Een voordeel van een maatschap tegenover een directe bedrijfsovername is, dat de opvolger niet ineens de volledige financieringslasten van de overname hoeft te dragen.

Bij het aangaan van een maatschap moeten afspraken worden gemaakt over de inbreng van de activa in de maatschap, de verdeling van de winst, de rechtszekerheid van de opvolger en overige afspraken. De inbreng van de activa en de verdeling van de winst komen in de volgende paragrafen aan de orde. De rechtszekerheid van de opvolger kan op verschillende manieren in de overeenkomst worden geregeld. De volgende regelingen zijn bij het opstellen van een overeenkomst van belang:

- het voortzettingsbeding: dit is het recht om het bedrijf voort te zetten bij uittreden of overlijden van de mede-vennoot;

- het verblijvingsbeding (zie paragraaf 5.3.2.2);
- het overnamebeding (zie paragraaf 5.3.2.2);
- het recht van koop en/of pacht: de blijvende vennoot heeft het eerste recht het bedrijf te kopen of te pachten.

Andere afspraken die belangrijk zijn om vast te leggen in de overeenkomst zijn onder meer de meerwaardeclausule en het toetredingsbeding voor de weduwe bij het overlijden van de mede-vennoot. De meerwaardeclausule voorkomt dat de opvolger het bedrijf na overname met een grote winst verkoopt en deze winst zelf houdt.

De gemaakte afspraken kunnen het beste schriftelijk in een maatschapscontract worden vastgelegd. Op deze wijze kunnen onduidelijkheden worden voorkomen. Voor een uitgebreid overzicht van aandachtspunten als hulpmiddel bij het opstellen en beoordelen van zo'n contract (zie NAJK, 1988).

De samenwerking in maatschapsverband brengt met zich mee dat het investerings- en het financieringsplan er anders uit zullen zien dan bij een overname ineens. In de volgende paragrafen zullen achtereenvolgens het investeringsplan (paragraaf 5.3.2), de vermogensvorming tijdens de maatschap (paragraaf 5.4) en het financieringsplan (paragraaf 5.5) aan de orde komen.

5.3.2 Het investeringsplan

5.3.2.1 Inleiding

Een investeringsplan bestaat uit de prijzen die betaald moeten worden voor de over te nemen produktiemiddelen (zie hoofdstuk 3). Bij overname via een maatschap behoeft de overname niet in een keer gefinancierd te worden. Het bedrijf wordt, ruimschoots voordat het door de zoon wordt overgenomen, in zijn geheel of gedeeltelijk ingebracht in een maatschap. Afhankelijk van de wijze van inbreng is de toekomstige bedrijfsopvolger al dan niet mede-eigenaar. Voor zover hij mede-eigenaar is en wanneer de goederen zijn ingebracht in de vorm van economisch belang (paragraaf 5.3.2.2), deelt hij mee in eventuele vermogenswinsten- en verliezen die tijdens het maatschapsverband ontstaan.

Voor het afrekenen met de fiscus is het van belang of er verschillen bestaan tussen de fiscale boekwaarde op het moment van overname en de vastgestelde overnameprijs. De fiscale balans van de maatschap is dus van groot belang. Evenals bij de bedrijfsovername ineens zal de fiscale balans van het voorbeeldbedrijf geschat worden.

5.3.2.2 De verschillende wijzen van inbreng en waardering van activa

Alvorens in te gaan op de berekening van vermogenswinsten- of verliezen zullen de mogelijke wijzen van vermogensinbreng in

de maatschap in het kort behandeld worden. De inbreng van de eigendomsobjecten in een maatschap bestaat uit twee soorten goederen, namelijk de onroerende zaken (grond en bedrijfsgebouwen) en de roerende zaken (overige bedrijfsactiva). De roerende zaken worden in de praktijk meestal in eigendom ingebracht. De onroerende zaken kunnen op de volgende wijzen worden ingebracht:

In eigendom

De vader en de zoon worden gezamenlijk eigenaar door middel van een akte van inbreng door de notaris. De waardeveranderingen vanaf het moment van inbreng zijn voor rekening van beide partijen. Alle zaken waarbij het juridische eigendom is ingebracht, kunnen bij uittreden of overlijden van een partij verblijven aan de voortzettende partij. Hiervoor kon tot 1 januari 1992 het verblijvingsbeding in het contract worden opgenomen. Tegenwoordig moet aan het overnamerecht op andere wijze juridisch vorm worden gegeven.

Inbreng van gebruik en genot

De vader blijft eigenaar van de onroerende zaken en stelt het gebruik van deze zaken ter beschikking van de maatschap. Hij verhuurt als het ware het bedrijf aan de maatschap. Waardeveranderingen van de onroerende zaken blijven voor de vader. Om er voor te zorgen dat de zaken in gebruik en genot bij uittreden of overlijden van de vader kunnen worden overgenomen door de voortzettende partij moet het overnamebeding worden opgenomen.

Inbreng van het economische belang

Dit is een tussenvorm van de twee eerder genoemde mogelijkheden. De vader blijft eigenaar en stelt het gebruik en genot ter beschikking van de maatschap. Veranderingen in de waarde van de onroerende zaken komen voor rekening van alle partijen. In het contract moet wel een overnamebeding worden opgenomen. Als de vader komt te overlijden, is de opvolger overigens afhankelijk van de mede-erfgenamen. Fiscaal worden inbreng in eigendom en inbreng van het economisch belang op dezelfde wijze behandeld.

Behalve de wijze van inbreng, zijn de mogelijkheden voor de waardering van de in te brengen activa van belang. In het algemeen heeft inbreng van bedrijfsactiva in een maatschap tegen een van de volgende waarden plaats: fiscale boekwaarde, werkelijke waarde of een combinatie van 1 en 2.

Inbreng tegen fiscale boekwaarde

De activa worden tegen de fiscale boekwaarde, zoals die voorkomt op de fiscale balans van de vader, ingebracht in de

maatschap. De aanwezige stille reserves worden dan niet zichtbaar, zodat de vader niet hoeft af te rekenen met de fiscus. Wel worden de aanwezige stille reserves voorbehouden aan de vader. Om het bedrag aan stille reserves te bepalen moeten op het moment van inbreng in de maatschap de activa getaxeed worden. De stille reserves worden belast bij de feitelijke realisatie. Dit kan ook bij inruil zijn. Voor zover de voorbehouden stille reserves nog aanwezig zijn bij het ontbinden van de maatschap, het moment dat de zoon het bedrijf alleen gaat runnen, moet de vader hierover afrekenen met de fiscus tegen het bijzondere tarief van de inkomstenbelasting. Hierbij gelden tevens een aantal stakingsfaciliteiten. Een voordeel van het niet afrekenen op het moment van inbreng in de maatschap is dat vader de beschikking heeft over meer liquide middelen. Een nadeel is dat er gedurende het maatschapsverband afgeschreven wordt over de lagere fiscale boekwaarde.

Inbreng tegen de werkelijke waarde

Bij inbreng tegen de werkelijke waarde moet de vader afrekenen over alle aanwezige stille reserves. Voor zijn eigen aandeel tegen het normale progressieve tarief van de inkomstenbelasting en voor het aandeel dat de zoon krijgt tegen het bijzondere tarief. Ook in dit geval gelden de stakingsfaciliteiten. Gezien de fiscale nadelen voor de vader, met name voor zijn eigen aandeel, zal deze wijze van inbreng in de praktijk minder voorkomen. Een voordeel is echter wel dat in de maatschap op de door de vader ingebrachte activa afgeschreven mag worden tegen de werkelijke waarde, zoals die op de fiscale openingsbalans van de maatschap staat.

Een combinatie van de fiscale- en werkelijke waarde

Er kan gekozen worden voor inbreng van het aandeel van de vader tegen de fiscale boekwaarde en inbreng van het aandeel van de zoon tegen de werkelijke waarde. De vader hoeft dan alleen af te rekenen met de fiscus over het aandeel dat de zoon krijgt en wel tegen het bijzondere tarief. Het aandeel van de vader blijft dan tegen de fiscale boekwaarde op de openingsbalans van de maatschap staan. Bij de ontbinding van de maatschap moet de vader afrekenen over de stille reserves die dan zichtbaar worden. Omdat de vader op dat moment het bedrijf staakt, kan hij ook over zijn eigen aandeel tegen het bijzondere, meestal lagere, tarief afrekenen.

Het is ook mogelijk om een deel van de activa, meestal de onroerende zaken, tegen fiscale boekwaarde in te brengen. De overige activa, de roerende zaken, worden dan tegen de werkelijke waarde ingebracht.

Gezien de fiscale consequenties van de verschillende wijzen van inbreng zullen in de praktijk de activa meestal tegen fisca-

le boekwaarde worden ingebracht. Ook wordt wel gekozen voor inbreng van activa van de vader tegen fiscale boekwaarde en activa van de zoon tegen de werkelijke of taxatiewaarde. In het voorbeeld, gebaseerd op het gemiddelde grotere weidebedrijf, wordt verondersteld dat de vader alle activa tegen fiscale boekwaarde inbrengt.

5.3.3 De uitgangssituatie bij een geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf via een maatschap

Het gemiddelde grotere weidebedrijf zal evenals in de hoofdstukken 3 en 4 dienen als voorbeeldbedrijf. De cijfers zullen op een zodanige wijze worden aangepast dat er een situatie van een maatschap ontstaat.

Er wordt van uitgegaan dat de maatschap aanvangt in het begin van het boekjaar 1978/79, tien jaar voor de definitieve overdracht. Dit is analoog aan de situatie bij de bedrijfsovername ineens met de zoon in loondienst. De bedrijfsopvolger is bij aanvang van de maatschap negentien jaar. Het maatschapsverband zal dus tien jaar duren. Er wordt verondersteld dat de vader bij aanvang van de maatschap 56 jaar is, zodat hij aan het eind van het maatschapsverband AOW-gerechtigd zal zijn.

De vader zal alle activa inbrengen en financieren. Veelal zijn deze activa gefinancierd met eigen vermogen van de vader en met door vader geleend vreemd vermogen van kredietinstellingen en/of familie. De zoon brengt geen activa in de maatschap, zodat alleen de vader een vergoeding zal ontvangen voor het ter beschikking stellen van bedrijfsactiva.

De vader brengt de onroerende zaken in eigendom in de maatschap. Op deze wijze deelt de zoon mee in de waardevermeerdering van de onroerende zaken tijdens het maatschapsverband. Voorts wordt verondersteld dat de roerende zaken fiscaal eveneens in eigendom worden ingebracht. Deze aannahme komt fiscaal overeen met inbreng van economisch belang.

Het kan ook dat bij het aangaan van de maatschap de vader de goederen eerst in gebruik en genot inbrengt en pas in een later stadium in eigendom of in economisch belang. Dit betekent dat in de eerste jaren van het maatschapsverband de waardevermeerderingen van de ingebrachte goederen geheel aan de vader toevallen en dat de vader een vergoeding krijgt voor de inbreng van de goederen.

Het gedeelte van de ingebrachte goederen dat wordt overgedragen aan de zoon, tenzij uitdrukkelijk anders geregeld, is afhankelijk van de gemaakte winstverdeling. De winstverdeling is ook van belang voor de toekomstige waardeveranderingen (HmvL, 1990). Het komt vaak voor dat het winstaandeel van de zoon in de loop van het maatschapsverband geleidelijk wordt vergroot. Bijvoorbeeld van 30% bij aanvang van de maatschap tot 70% in de laatste jaren van de maatschap. In het voorbeeld van het gemiddelde grotere weidebedrijf is de winstverdeling afhankelijk ge-

steld van ieders aandeel in de ingebrachte produktiefactoren arbeid en kapitaal (paragraaf 5.4.2). Het aandeel van de ingebrachte goederen dat wordt overgedragen wordt op 50% gesteld.

Vanaf het moment van inbreng van de activa in de maatschap deelt de zoon voor zijn aandeel mee in de waardeveranderingen van de activa, omdat verondersteld is dat alle activa in eigendom zijn ingebracht. Om te weten hoe groot de waardeveranderingen zijn tijdens de duur van het maatschapsverband, moet de waarde van de ingebrachte goederen op het moment van inbreng getaxeerd worden. Dit is de zogenaamde taxatiewaarde bij het begin van de maatschap. Op deze wijze worden tevens de aanwezige stille reserves van de verschillende activa uit het bedrijf van de vader, vóór het aangaan van de maatschap, bepaald. De stille reserve van een activum is het verschil tussen de fiscale boekwaarde en de werkelijke- of taxatiewaarde.

Afhankelijk van de wijze van inbreng van vaders activa in de maatschap, zal er over de aanwezige stille reserves moeten worden afgerekend. Bij een inbreng van vaders activa in de maatschap tegen een hogere waarde dan de fiscale boekwaarde wordt een deel of de gehele stille reserve zichtbaar en moet er met de fiscus worden afgerekend. Bij de overweging tegen welke waarde zal worden ingebracht speelt het fiscale aspect een belangrijke rol. Ook hier speelt hetzelfde waarderingsprobleem als in hoofdstuk 3 bij de bedrijfsovernamen. Alleen gebeurt het in dit geval tien jaar eerder.

In de volgende paragraaf zal de fiscale balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf per 30 april 1978 opgesteld worden. Deze balans dient als basis voor het opstellen van de startbalans van de maatschap.

5.3.4 Fiscale eindbalans van gemiddelde grotere weidebedrijf vóór de oprichting van de maatschap

In deze paragraaf wordt de fiscale balans (tabel 5.1) van het gemiddelde grotere weidebedrijf opgesteld voordat de maatschap wordt opgericht. Omdat in het LEI-boekhoudnet alleen de bedrijfseconomische balans aanwezig is, zijn in bijlage 6 (zie ook bijlage 1) de waarden van de verschillende balansonderdelen op basis van de bedrijfseconomische boekhouding geschat. In de praktijk zal de fiscale balans van landbouwbedrijven aanwezig zijn.

Tabel 5.1 De fiscale balans van het gemiddelde grotere weide-bedrijf per 30 april 1978 vóór het aangaan van de maatschap (in gulden)

ACTIVA

A. Vaste activa

1. Immateriële vaste activa		0
. Aangekocht melkquotum	0	
. Overig melkquotum	0	
. Aanwezig mestquotum	0	
2. Materiële vaste activa		458.000
. Grond in eigendom	105.000	
. Bedrijfsgebouwen	123.000	
Woonhuis/woongedeelte	28.000	
. Installaties/machines/werktuigen	52.000	
. Plantopstanden	0	
. Levende have (veestapel)	130.000	
. Overige materiële vaste activa	20.000	
3. Financiële vaste activa		12.000
. Deelnemingen in agrarische coöperaties	8.000	
. Leningen u/g	4.000	

B. Vlottende activa

1. Voorraden		10.000
- Veldinventaris		
- Veevoer		10.000
- Grond - en hulpstoffen		
2. Vorderingen		16.000
3. Effecten		1.000
4. Liquide middelen		39.000
- Spaarrekeningen	25.000	
- Rekening-courant banken	12.000	
- Kas	2.000	

Balanstotaal 536.000

PASSIVA

A. Eigen vermogen		348.000
B. Egalisatierekening investeringspremies		0
C. Voorzieningen		0
D. Langlopende schulden		169.000
- Banken en financieringsmijen	121.000	
- Institutionele beleggers	0	
- Overheid	11.000	
- Familie	35.000	
- Particulieren en overige	2.000	
E. Kortlopende schulden		19.000
- Rekening-courant banken	7.000	
- Overige	12.000	
Balanstotaal		536.000

5.3.5 De voorbehouden stille reserves bij inbreng van activa in maatschap

Bij het oprichten van een maatschap op het voorbeeldbedrijf wordt ervan uitgegaan dat de activa in eigendom worden ingebracht tegen de fiscale waarde. Zoals eerder vermeldt, brengt alleen de vader activa in. Het aandeel van de zoon in de ingebrachte activa is gesteld op 50%. Dit betekent dat de vader en de zoon ieder voor de helft eigenaar worden van de ingebrachte goederen en beide voor 50 procent delen in de waardeveranderingen van de aanwezige activa gedurende het maatschapsverband. De op het moment van inbreng aanwezige stille reserves blijven aan de vader voorbehouden. In hoeverre deze stille reserves op de verschillende bedrijfsactiva gerealiseerd of zichtbaar worden, hangt af van de werkelijke waarde van deze activa op het moment van ontbinding van de maatschap. Dit is tevens het moment dat de zoon het bedrijf volledig gaat overnemen. Op dat moment moet de vader over de door hem gerealiseerde stille reserves, afhankelijk van de overnameprijs, met de fiscus afrekenen.

Er zal tweemaal een taxatie van de werkelijke waarde van de activa moeten plaatshebben: ten eerste op het moment van inbreng in de maatschap, waarbij de stille reserves die aan de vader zijn voorbehouden worden vastgesteld, ten tweede op het moment van de bedrijfsovername voor het vaststellen van de aanwezige stille reserves en de door de zoon te betalen overnameprijs.

Voor de vaststelling van de werkelijke waarde op het moment van inbreng van de activa van de vader op het voorbeeldbedrijf zal de bedrijfseconomische balanswaarde van de verschillende activa als uitgangspunt worden genomen. Hieronder wordt per produktiemiddel een taxatiewaarde vastgesteld, die af kan wijken van de bedrijfseconomische waarde.

De grond in eigendom

Voor de taxatie van de grondwaarde zal de verpachte waarde als uitgangspunt worden genomen, omdat deze waarde in het kader van de bedrijfsovername als richtprijs geldt. Dit kan de prijs zijn die de Grondkamer hanteert bij verkoop van gepacht land aan de pachter. Stel deze verpachte waarde in 1978 op f 15.000,- per hectare grasland. De werkelijke waarde van de ingebrachte grond is dan vijftien maal f 15.000,- = f 225.000,-.

De bedrijfsgebouwen

De bedrijfseconomische waarde van de bedrijfsgebouwen op het voorbeeldbedrijf bedroeg in 1978 f 141.000,-. Er wordt aangenomen dat dit ook de werkelijke waarde van de bedrijfsgebouwen is.

De machines, werktuigen en installaties

Hoewel de bedrijfseconomische waarde van de machines, werktuigen en installaties in 1978 f 70.000,- is, wordt de werkelijke waarde getaxeerd op f 52.000,-. Dit is gelijk aan de fiscale waarde in 1978.

De veestapel

De bedrijfseconomische waarde van de veestapel op het voorbeeldbedrijf is in 1978 f 158.000,-. Dit bedrag komt overeen met de marktwaarde, zodat de werkelijke waarde gesteld kan worden op f 158.000,-.

De voorraden

Hieronder vallen de veldinventaris en de voorraden produktiemiddelen, zoals zaai-zaad, kunstmest enzovoort. De bedrijfs-

Variabelen:

SRvG(i) *)**) = voorbehouden stille reserve op grond in eigendom
SRvBG(i) = voorbehouden stille reserve op bedrijfsgebouwen
SRvDI(i) = voorbehouden stille reserve op dode inventaris
SRvVST(i) = voorbehouden stille reserve op veestapel
SRvVPM(i) = voorbehouden stille reserve op voorraden
SRvT (i) = totale voorbehouden stille reserve op ingebrachte activa

Rekenregels:

Stille reserves = taxatie of werkelijke waarde - fiscale waarde

SRvG(i)	=	TPGt(i)	-	TPGf(i)
SRvBG(i)	=	PBGt(i)	-	PBGf(i)
SRvDI(i)	=	PDI t(i)	-	PDI f(i)
SRvVST(i)	=	PVSTt(i)	-	PVSTf(i)
SRvVPM(i)	=	PVPMt(i)	-	PVPMf(i)
SRvT (i)	=	SRvG(i) + SRvBG(i) + SRvDI(i) + SRvVST(i) + SRvVPM(i)		

Figuur 5.1 *De variabelen en rekenregels voor het vaststellen van de voorbehouden stille reserve per activum bij inbreng in maatschap*

*) (i) In naam van variabelen betekent: moment van inbreng;
**) Indien de stille reserve niet wordt voorbehouden, vervalt de "v" in de naam van de variabelen.

economische balans in 1978 geeft hiervoor een waarde aan van f 14.000,-. Dit wordt ook als de werkelijke waarde aangenomen.

Na vaststelling van de werkelijke waarde van de ingebrachte produktiemiddelen kunnen de stille reserves in de waarde van deze produktiemiddelen worden berekend. Er wordt aangenomen dat de totaal berekende stille reserve op het voorbeeldbedrijf aan de vader blijft voorbehouden. Voor het berekenen van de stille reserves kunnen de variabelen en rekenregels in figuur 5.1 worden gebruikt (zie ook bijlage 9).

Op het voorbeeldbedrijf blijkt dat er op het moment van het aangaan van de maatschap een bedrag aan stille reserves over de ingebrachte activa aanwezig is van f 170.000,- (zie tabel 5.2). Deze worden in het geheel aan de vader voorbehouden, zodat nog niet met de fiscus wordt afgerekend.

Tabel 5.2 Stille reserves aan de vader voorbehouden op het moment van inbreng in de maatschap (in gulden)

	Fiscale boek- waarde	Werkelijke waarde	Stille reserves
Grond	105.000	225.000	120.000
Bedrijfsgebouwen	123.000	141.000	18.000
Dode inventaris	52.000	52.000	0
Veestapel	130.000	158.000	28.000
Overige produktiemiddelen	10.000	14.000	4.000
Totaal	420.000	590.000	170.000

5.3.6 De beginbalans van de maatschap

In de opgerichte maatschap worden niet alle activa van de vader ingebracht. Op het voorbeeldbedrijf is verondersteld dat het woonhuis van de vader en een deel van zijn financiële activa, de uitgeleende gelden, buiten de maatschap blijven. De vorderingen, deelnemingen in agrarische coöperaties worden door de vader wel ingebracht. Op het voorbeeldbedrijf wordt eveneens verondersteld dat de liquide middelen, inclusief de in geld omgezette effecten, door de vader worden ingebracht. Een voordeel voor de maten is dat hierdoor het ondernemingsvermogen, van belang voor de hoogte van de fiscale vermogensaftrek, wordt verhoogd. Een nadeel is dat de vader zijn rentevrijstelling niet over het ondernemingsvermogen mag benutten, zodat dit een reden kan zijn de spaartegoeden buiten de maatschap te houden. In de praktijk zal veelal een deel van de liquide middelen worden ingebracht, zodat er gedurende de eerste periode een werkkapitaal aanwezig is. De vader heeft echter ten allen tijde de mogelijk-

heid in de loop van de maatschap een deel van zijn tegoeden op spaarrekeningen uit de maatschap te halen voor privé-doeleinden.

Er wordt van uitgegaan dat de vader de maatschap financiert met het reeds aanwezige lang en kort vreemd vermogen in het bedrijf en dat hij de rest met eigen vermogen financiert (zie tabel 5.3). De zoon brengt zijn vermogen van f 10.000,- (per 1 mei 1978) niet in de maatschap. Hij kan over de ontvangen renten van dit privé-vermogen de rentevrijstelling gebruiken.

Tabel 5.3 De fiscale openingsbalans van de maatschap op het voorbeeldbedrijf per 1 mei 1978 (in guldens)

<i>Activa:</i>		<i>Passiva:</i>	
Grond	105.000	Eigen vermogen vader	296.000
Bedrijfsgebouwen	123.000	Eigen vermogen zoon	0
Dode inventaris	52.000	Lang vreemd vermogen	169.000
Veestapel	130.000	Kort vreemd vermogen	19.000
Voorraden	10.000		
Liquide middelen	40.000		
Vorderingen	16.000		
Deeln. agrar.coöp.	8.000		
	-----		-----
	484.000		484.000
	-----		-----

5.3.7 De gevormde stille reserves tijdens het maatschapsverband

Tijdens de duur van de maatschap is er geïnvesteerd in het bedrijf. Op het voorbeeldbedrijf is 5 ha gepachte grond aangekocht (bijlage 1), is er geïnvesteerd in bedrijfsgebouwen (gedeeltelijk modernisering van aanwezige gebouwen) en zijn nieuwe machines, werktuigen en installaties gekocht. Daarnaast is de veestapel verder uitgebreid. De weerslag van deze investeringen is terug te vinden in de fiscale- en bedrijfseconomische maatschapsbalansen van 30 april 1988, het moment dat er een einde aan de maatschap komt en de zoon het bedrijf gaat overnemen.

Op de fiscale eindbalans van de maatschap staan de aanwezige activa tegen fiscale boekwaarde vermeld. Vader en zoon zijn ieder voor 50% eigenaar. De werkelijke waarde is de getaxeerde waarde, waartegen de zoon de produktiemiddelen overneemt. Het verschil tussen de werkelijke waarde en de fiscale boekwaarde is de aanwezige stille reserve. Uit de aanwezige stille reserves op het moment van overname worden eerst de voorbehouden stille reserves van de vader verrekend. Voor zover de aanwezige stille reserves de voorbehouden stille reserves overtreffen, worden deze gedeeld met de zoon. Beide maten zijn hierin voor 50% gerechtigd.

De vader moet over zijn aandeel in de gevormde stille reserves met de fiscus afrekenen. De zoon laat zijn aandeel in de

stille reserves tegen de fiscale boekwaarde op de balans staan en hoeft er niet over af te rekenen. Ze worden immers niet zichtbaar gemaakt. Over het deel van de voorbehouden stille reserves van de vader die op het moment van overname niet aanwezig zijn, hoeft de vader niet af te rekenen.

Voor het bepalen van de aanwezige stille reserves op het moment van overname moet de waarde van de over te nemen produktiemiddelen weer via taxatie worden vastgesteld. Voor het voorbeeldbedrijf zijn de werkelijke waarden, de fiscale boekwaarden en de stille reserves per 30 april 1988 in tabel 5.4 samengevat (zie ook paragraaf 5.3 en bijlage 1 en 6).

Tabel 5.4 De aanwezige stille reserves in de maatschap aan het einde van het maatschapsverband (in gulden)

Produktie- middel	Fiscale waarde	Overnameprijs	Stille reserves
Grond:			
- Aanwezig bij inbreng	105.000	300.000	195.000
- Door maatschap gekocht	100.000	100.000	0
Bedrijfsgebouwen	113.000	175.000	62.000
Dode inventaris	127.000	127.000	0
Veestapel	160.000	125.000	0
Vorraden	20.000	27.000	7.000
Aangekocht melkquotum	30.000	30.000	0
Totaal	655.000	884.000	264.000

In de volgende paragraaf wordt per produktiemiddel, uitgaande van de overeengekomen overnameprijs, het aandeel van de zoon in de tijdens het maatschapsverband gevormde stille reserves vastgesteld. Tevens kan op deze wijze het te betalen bedrag per over te nemen produktiemiddel worden bepaald. Eveneens kan het totale investeringsplan worden opgesteld.

5.3.8 Het te betalen bedrag per over te nemen produktiemiddel door zoon

Het bedrag dat de zoon voor de overgenomen produktiemiddelen op het voorbeeldbedrijf aan zijn ouders moet verrekenen, is afhankelijk van de volgende factoren: de te betalen overnameprijs (zie hoofdstuk 3), de aanwezige stille reserves aan het einde van de maatschap, de voorbehouden stille reserves van de vader en de verdeling tussen vader en zoon voor het bepalen van het bedrag aan stille reserves van de zoon. Het aandeel dat de zoon heeft in de tijdens de maatschap gevormde stille reserves kan verrekend worden met de te betalen overnameprijs. Voor het

te verrekenen bedrag voor de onderscheiden produktiemiddelen kunnen de variabelen en rekenregels uit bijlage 9 gebruikt worden.

De grond in eigendom

De overnameprijs van de grond is de getaxeerde waarde van de grond in verpachte staat. Er is vanuitgegaan dat de verpachte waarde f 20.000,- per hectare bedraagt. De totale overnameprijs van de over te nemen grond is:

$$\text{OPG}(e) = \text{Oe}(o) \times \text{PGx}, \text{ oftewel } 20 \times f 20.000,- = f 400.000,-$$

Op de overnameprijs kan de zoon zijn aandeel ($1-m=0,5$) in de tijdens het maatschapsverband gevormde stille reserve in mindering brengen. Het door de zoon te betalen bedrag is: $\text{OPG}(e) - \text{SRGz} = f 400.000,- - f 37.500 = f 362.500,-$ (tabel 5.5).

Tabel 5.5 Het bedrag aan stille reserves van de opvolger op de grond in eigendom op moment van over-name (in guldens) *)

	Variabele	Bedrag
Te betalen overnameprijs grond	OPG (e)	400.000,-
Fiscale boekwaarde	(-) PGf (o)	205.000,-
Aanwezige stille reserve	SRG (o)	195.000,-
Voorbehouden stille reserve vader	(-) SRvG (1)	120.000,-
Te delen stille reserves maatschap	SRG	75.000,-
Stille reserve zoon ((1-m)x SRG)	SRGz	37.500,-

*) Voor de tabellen 5.5 t/m 5.8 geldt (zie bijlage 9):

(1) = Moment van inbreng in maatschap;

(o) = Moment van ontbinding van maatschap.

Op 5 ha grond rust een pachtersvoordeel ter waarde van f 50.000,- (zie paragraaf 4.6). Hiervan is de helft van de vader en de helft van de zoon. De vader kan zijn aandeel in het pachtersvoordeel doorschuiven naar de zoon. Dit doorgeschoven pachtersvoordeel moet zichtbaar gemaakt worden op de fiscale openingsbalans van de zoon, zodat de grond dan voor f 425.000,- op de balans komt. Het doorgeschoven pachtersvoordeel moet gepasseerd worden op de balans.

De bedrijfsgebouwen

De overnameprijs voor de bedrijfsgebouwen is getaxeed op f 175.000,-. Dit bedrag komt overeen met de bedrijfseconomische waarde. De waarde van de aanwezige stille reserve op het moment

van de overname en het aandeel van de zoon daarin worden berekend in tabel 5.6.

De te verrekenen prijs met de vader over de bedrijfsgebouwen bedraagt:

$$\text{OPBG} - \text{SRBGz} = f 175.000,- - f 22.000,- = f 153.000,-.$$

Tabel 5.6 Het bedrag aan stille reserves op de aanwezige bedrijfsgebouwen van de bedrijfsopvolger op het moment van overname (in guldens)

	Variabele(n)	Bedrag
Te betalen overnameprijs	OPBG	175.000,-
Verminderd met fiscale boekwaarde	PBGf (o)	113.000,-
Aanwezige stille reserve moment overname	SRG (o)	62.000,-
Voorbehouden stille reserve vader	SRvBG (1)	18.000,-
Te delen stille reserve in maatschap	SRBG	44.000,-
Stille reserve zoon $((1-m) \times \text{SRBG})$	SRBGz	22.000,-

De dode inventaris

Op de machines, werktuigen en installaties is bij inbreng in de maatschap geen stille reserve voorbehouden aan de vader. De waarde bij inbreng is gelijkgesteld aan de fiscale boekwaarde in 1978. Bij ontbinding van de maatschap was de fiscale boekwaarde f 127.000,-. Op dat moment was dat ook de getaxeerde overnameprijs, zodat er gedurende het maatschapsverband geen stille reserve is gevormd. De zoon moet als overnameprijs f 127.000,- aan zijn vader betalen en kan geen stille reserves verrekenen. Er geldt: $\text{OPDI} - \text{SRDIz} = f 127.000,- - f 0,-$.

De veestapel

Bij ontbinding van de maatschap is de prijs van de totaal aanwezige veestapel op het voorbeeldbedrijf getaxeerd op f 192.000,-. Bij bedrijfsovername in familiesfeer accepteert de fiscus de waarde volgens de normen van de vermogensbelasting. Deze waarde ligt veelal aanzienlijk lager. Op het voorbeeldbedrijf is deze waarde naar schatting f 125.000,-. Doordat de overnameprijs beneden de fiscale boekwaarde van f 160.000,- ligt wordt er geen stille reserve gerealiseerd. Ook de voorbehouden stille reserve ter waarde van f 28.000,- bij inbreng in de maatschap is verdwenen. De zoon neemt de totale veestapel op het voorbeeldbedrijf over tegen f 125.000,-. De te verrekenen overnameprijs bedraagt: $\text{OPVS} - \text{SRVSTz} = f 125.000,- - f 0,-$ (tabel 5.7).

Tabel 5.7 Het bedrag aan stille reserves op de veestapel van de zoon op het moment van overname (in guldens)

	Variabele(n)	Bedrag
Te betalen overnameprijs	OPVST	125.000,-
Verminderd met fiscale boekwaarde	FVSTf (o)	160.000,-
Aanwezige stille reserve bij overname	SRVST (o)	0,-
Voorbehouden stille reserve vader	SRvVST(i)	28.000,-
Te delen stille reserve in maatschap	SRVST	0,-
Stille reserve zoon ((1-m x SRVST)	SRVSTz	0,-

Voorraden produktiemiddelen

De voorraden produktiemiddelen staan op de fiscale balans voor f 20.000,-. Het betreft op het voorbeeldbedrijf de veldinventaris en de voorraden veevoer. De getaxeerde waarde bedraagt op het moment van overname f 27.000,-. Dit zal ook de prijs zijn die de opvolger moet betalen. De stille reserve waarop de zoon recht heeft blijkt uit tabel 5.8.

De te verrekenen prijs voor de voorraden produktiemiddelen van de zoon aan de vader is: $OPVPM - SRVPMz = f 27.000,-$ minus $f 1.500,- = f 25.500,-$.

Tabel 5.8 Het bedrag aan stille reserves op de voorraden voor de zoon op het moment van overname (in guldens)

	Variabele(n)	Bedrag
Te betalen overnameprijs	OPVPM	27.000,-
Verminderd met fiscale boekwaarde	FVPMf (o)	20.000,-
Aanwezige stille reserve moment overname	SRVPM (o)	7.000,-
Voorbehouden stille reserve vader	SRvVPM (i)	4.000,-
Te delen stille reserve in maatschap SRVPM	SRVPM	3.000,-
Stille reserve zoon (1-m x SRVPM)	SRVPMz	1.500,-

Immateriële vaste activa

Op het moment van inbreng in de maatschap (1978) bestonden er nog geen produktierechten ten aanzien van de melkproduktie, de zogenaamde melkquota. Er wordt verondersteld dat de door de

overheid toegewezen produktierechten in de loop van het maatschapsverband om niet door de zoon worden overgenomen.

De aangekochte produktierechten, op het voorbeeldbedrijf alleen in de vorm van melkquota, staan voor f 30.000,- op de fiscale balans. Op de bedrijfseconomische balans is de waarde f 39.000,-. Dit als gevolg van verschillen in afschrijvingsstelsel. De zoon betaalt als overnameprijs de fiscale boekwaarde. In het algemeen zit de prijs van de melkquota in de prijs van de grond (zie paragraaf 4.8) bij een overname. Als de zoon voor het door de vader aangekocht melkquotum de fiscale waarde betaalt, kan niet gesteld worden dat de feitelijke aankoopprijs op niet-zakelijke motieven is gebaseerd. Hier tegen kan de fiscus geen bezwaar maken.

5.3.9 Het investeringsplan voor de opvolger op het voorbeeldbedrijf

Hoewel de zoon bij het aangaan van de maatschap mede-eigenaar van de door de vader ingebrachte produktiemiddelen is geworden, zorgt de vader voor de financiering. Dit doet hij met eigen en vreemd vermogen. Op het moment dat de vader zich terug-

Tabel 5.9 Investeringsplan bij overname van het voorbeeldbedrijf na een maatschapsverband tussen de uittredende vader en de opvolgende zoon per 1 mei 1988 (in guldens)

	Overnameprijs produktie- middelen	Stille reserves zoon *)	Nog te fi- nancieren door zoon
Grond	400.000	37.500	362.500
Bedrijfsgebouwen	175.000	22.000	153.000
Dode inventaris	127.000	0	127.000
Veestapel	125.000	0	125.000
Vorraden produktiemiddelen	27.000	1.500	25.500
Aangekochte melkquotum	30.000	0	30.000
Totaal	884.000	61.000	823.000

*) Om een afrekening over de stille reserves met de fiscus uit de weg te gaan, laat de zoon het eigen aandeel van de produktiemiddelen voor de fiscale waarde (overnameprijs minus stille reserves van de zoon) op de nieuwe balans, na de bedrijfsovername, staan.

trekt uit de maatschap, hetgeen op het voorbeeldbedrijf ontbinding van de maatschap betekent, moet de zoon het bedrijf alleen voortzetten. Op dat moment wordt de door de zoon te betalen overnameprijs per produktiemiddel bepaald. Het geheel van de te

betalen prijzen voor de over te nemen produktiemiddelen is het investeringsplan van de zoon.

De stille reserves van de zoon die ontstaan zijn tijdens het maatschapsverband kan hij verrekenen met de vastgestelde overnameprijs. De zoon heeft alleen recht op zijn aandeel in deze stille reserves (50%) voor zover ze de voorbehouden stille reserves van de vader overtreffen. In tabel 5.9 is een overzicht gegeven van het investeringsplan van het over te nemen voorbeeldbedrijf bij ontbinding van de maatschap. Het aandeel van de zoon in de aanwezige stille reserves is aangegeven, evenals de te financieren bedragen per soort van activa. Evenals bij de bedrijfsovername ineens zal ook het woongedeelte van de boerderij worden overgenomen. Hierbij is uitgegaan van een overnameprijs van f 50.000,- (zie paragraaf 3.2.6), zodat geldt:

$$TOP = TOP_{pm} + OPWB = f 884.000,- + f 50.000,- = f 934.000,-.$$

5.3.10 De af te rekenen stille reserves door de uittreedende vader

Op het moment van ontbinding van de maatschap beëindigt de vader zijn bedrijf. Wanneer de ontvangen prijs voor de produktiemiddelen hoger is dan de fiscale boekwaarde moet hij over dat verschil afrekenen met de fiscus. Dit houdt in dat de vader zijn deel in de stille reserves, die gevormd zijn tijdens het maatschapsverband, realiseert. Ook de bij inbreng van activa in de maatschap voorbehouden stille reserves worden gerealiseerd. Ook over dit bedrag moet met de fiscus afgerekend worden.

Tabel 5.10 *Het bedrag aan stille reserves waarover de vader bij ontbinding van de maatschap met de fiscus moet afrekenen (in guldens)*

Produktie- middelen	Tijdens maatschap gevormde stille reserves vader	Voorbehouden stille reser- ves vader	Af te rekenen met fiscus
Grond	37.500	120.000	vrijstelling
Bedrijfsgebouwen	22.000	18.000	40.000
Machines, werktuigen, install.	0	0	0
Veestapel	0	0	0
Voorraden produktiemidd.	1.500	4.000	5.500
Aangekochte melkquota	0	0	0
Totaal	61.000	142.000	45.500

In geval er op het moment van ontbinding van de maatschap geen stille reserves meer aanwezig zijn, vervallen uiteraard ook

de voorbehouden stille reserves. In tabel 5.10 wordt het totale bedrag aan stille reserves van de vader bepaald waarover hij met de fiscus moet afrekenen.

In totaal moet de uittreedende vader over een bedrag van f 45.500,- afrekenen met de fiscus. Er moet over dit bedrag inkomstenbelasting worden betaald. Hij kan gebruik maken van de stakingsvrijstelling, die f 45.000,- bedraagt. Er wordt verondersteld dat hij 45%, het tarief waarover mag worden afgerekend over de gerealiseerde stakingswinst, over het belastbare bedrag aan de fiscus afdraagt (f 225,-).

5.4 De vermogensvorming van de opvolger tijdens het maatschapsverband

5.4.1 Inleiding

In maatschapsverband zijn de mogelijkheden van vermogensvorming voor de toekomstige bedrijfsopvolger ruimer dan bij de bedrijfsovername ineens. In de eerste plaats kan de bedrijfsopvolger meedelen in de vermogenswinsten van de activa in eigendom. Deze mogelijkheid van vermogensvorming is in paragraaf 5.3.2 uitgebreid behandeld. In de tweede plaats kan er via besparingen vermogen worden gevormd. De omvang van de besparingen kan afwijken van de besparingen van de opvolger in het geval van een overname ineens (zie hoofdstuk 4). De grootte van de besparingen is immers afhankelijk van het aandeel van de zoon in de bedrijfswinst, de te betalen persoonlijke belastingen (afhankelijk van fiscale ondernemersfaciliteiten) en de hoogte van de privé-onttrekkingen. In de volgende paragrafen zal ingegaan worden op de berekening van het aandeel van vader en zoon in de maatschapswinst en de daaruit resulterende besparingen en kapitaalvorming.

5.4.2 De verdeling van de maatschapswinst

De winst die de maatschap behaalt, moet over de samenwerkende vennoten worden verdeeld. Hierover moeten afspraken worden gemaakt, die vervolgens worden vastgelegd. In de loop van het maatschapsverband kan de afgesproken winstverdeling worden aangepast als de omstandigheden zich wijzigen. Voor de toedeling van de winst is het gebruikelijk om uit te gaan van de productiefactoren die de vennoten inbrengen. Aan deze inbreng kan een beloning worden toegekend. De resterende winst c.q. het verlies wordt daarna over de maten verdeeld. De toegedeelde winst bestaat dan uit de volgende elementen:

- beloning voor de ingezette arbeid, bijvoorbeeld via CAO-normen;
- vergoeding voor ieders ingebrachte kapitaal volgens een door de maten te bepalen rente;

- vergoeding voor een eventueel ter beschikking gesteld onroerend goed, die dan veelal in de verlies- en winstrekening wordt opgenomen;
- verdeling van de behaalde restwinst c.q. verlies.

Beloning van de ingebrachte arbeid

De beloning van de ingebrachte arbeid is afhankelijk van het aantal uren dat de maten in de maatschap werken en van de beloningsvoet. Belangrijk is de aanwezige werkgelegenheid op het bedrijf. Als er voor de vader en de zoon geen volledige dagtaak op het bedrijf is, zal de zoon bijvoorbeeld voor een deel van zijn tijd elders werk kunnen gaan zoeken of een studie kunnen gaan volgen.

Op het voorbeeldbedrijf wordt ervan uitgegaan dat zowel de vader als de zoon volledig emlood op het bedrijf vinden. Er wordt verondersteld dat beide maten de gewerkte uren vergoed krijgt tegen het netto CAO-loon in de landbouw op basis van een 38-urige werkweek met vakantie (zie bijlage 3).

Vergoeding voor het ingebrachte kapitaal

De vergoeding komt toe aan degene die het vermogen via de activa inbrengt. Meestal zal alleen de vader activa inbrengen. Op het voorbeeldbedrijf wordt verondersteld dat de vader zowel de onroerende als de roerende goederen in eigendom inbrengt. De zoon brengt geen activa in de maatschap in. De zoon deelt wel mee in de waardevermeerderingen van de door de vader ingebrachte goederen. De vader financiert het ingebrachte vermogen en krijgt hiervoor een rentevergoeding. Het is veelal niet mogelijk om hiervoor een rentevergoeding te geven die overeenkomt met de geldende marktrente. Dit vooral gezien de lage rentabiliteit over het totaal geïnvesteerde vermogen op landbouwbedrijven (zie hoofdstuk 1). Een goed uitgangspunt zou de niet-uitbetaalde vergoeding voor geïnvesteerd vermogen op grotere weidebedrijven volgens de door het LEI-DLO gehanteerde normen kunnen zijn. Hierbij gaat het om een ingecalculerde vergoeding voor het geïnvesteerde vermogen in duurzame activa volgens deze normen, met als aftrekpost de betaalde rente over het reeds aanwezige vreemd vermogen. Voor het boekjaar 1977/78 bedraagt de niet-uitbetaalde vergoeding op de grotere weidebedrijven gemiddeld f 6.600,-. Gerelateerd aan het ingebrachte vermogen van de vader in duurzame activa in de maatschap van f 402.000,- betekent dit een rendement van 1,6%. Het ingebrachte vermogen is de getaxeerde waarde van de ingebrachte duurzame activa (f 590.000,-, zie tabel 5.2) minus het vreemd vermogen (f 188.000,-). In de jaren tachtig is het rendement van het eigen vermogen op de grotere weidebedrijven toegenomen. In 1987/88 was de niet-uitbetaalde vergoeding voor het eigen vermogen f 20.000,-. De overnameprijs van de duurzame activa was in 1988 f 884.000,-. Het uitstaande vreemd vermogen was f 442.000,-, zodat het eigen vermogen ook

f 442.000,- bedroeg. Het rendement van dit eigen vermogen was dan 4,5%.

Gezien de lage vergoeding voor het ingebrachte eigen vermogen is op het voorbeeldbedrijf gedurende de gehele maatschapsperiode een rentepercentage van 3,5% aangehouden. Dit percentage is ook van toepassing op de groei van het eigen vermogen door de jaarlijks niet-uitbetaalde vergoedingen, oftewel de zogenaamde besparingen. Op deze wijze groeit het vermogen van vader en ontstaat er ook eigen vermogen voor de zoon.

De ontwikkeling van de stille reserves op de produktiemiddelen blijft tijdens de duur van de maatschap onzichtbaar. De verdeling en verrekening van de stille reserves heeft plaats bij het opheffen van de maatschap.

Een vergoeding voor een ter beschikking gestelde onroerende zaak

Wanneer er door één van de maten een onroerende zaak ter beschikking is gesteld, bijvoorbeeld een aantal hectares cultuurgrond, zal hiervoor een vergoeding moeten worden gegeven. Dit kan door deze vergoeding in de verliezen winstrekening op te nemen, zodat hier bij een latere winstverdeling geen rekening mee hoeft te worden gehouden. Op het voorbeeldbedrijf is aangenomen dat er geen zaken ter beschikking zijn gesteld. De vader brengt alle activa in eigendom in.

De verdeling van de resterende winst

De berekende vergoeding voor de ingebrachte arbeid en het ingebrachte kapitaal zal meestal niet gelijk zijn aan de behaalde bedrijfswinst. Er kan winst overblijven, maar er kan ook onvoldoende winst behaald zijn voor de berekende aanspraken. Er moet dan ook vooraf afgesproken worden hoe de resterende winst of het resterende verlies verdeeld worden over de maten.

Op het voorbeeldbedrijf wordt aangenomen dat vader en zoon ieder voor de helft in de resterende winst of het resterende verlies delen.

5.4.3 De uitbetaalde vergoeding aan de vennoten op het voorbeeldbedrijf

Het behaalde inkomen van de maten zal voor een groot deel aangewend worden voor consumptieve bestedingen en het betalen van belastingen en premies volksverzekeringen. De besparingen die resteren (zie figuur 5.5) blijven in de maatschap zitten en worden toegevoegd aan het kapitaal van de maten. Gezien de noodzaak van het vormen van eigen vermogen voor financiering van toekomstige investeringen, is het realistisch de niet-benodigde gelden in de maatschap te laten zitten.

De privé-onttrekkingen uit de maatschap moeten afgestemd zijn op de consumptieve behoeften van de gezinnen van vader en zoon. Daarnaast moeten de maten geld aan de fiscus afdragen. Op

het voorbeeldbedrijf wordt voor het bepalen van de privé-onttrekkingen van de zoon uitgegaan van de berekeningen bij de overname ineens (paragraaf 4.4). Wel zal de zoon zelf een ziektekostenverzekering en een arbeidsongeschiktheidsverzekering moeten afsluiten. Voor de premie van beide verzekeringen is een schatting gemaakt. In tabel 5.11 zijn de totale privé-onttrekkingen van de opvolgende zoon weergegeven.

Tabel 5.11 De totale privé-onttrekkingen van de bedrijfsopvolger tijdens het maatschapsverband (in gulden)

Boekjaar	Kost en inwoning	Ziektekosten + arb.ongeschiktheidsverzekering	Overige consumptieve bestedingen	Totale onttrekkingen
1978/79	3.130	3.200	5.110	11.440
1979/80	3.250	3.400	5.900	12.550
1980/81	3.370	3.600	6.730	13.700
1981/82	3.530	4.000	7.510	15.040
1982/83	3.730	4.200	8.350	16.280
1983/84	4.020	4.300	8.550	16.870
1984/85	4.200	4.500	8.640	17.340
1985/86	4.390	4.700	8.960	18.050
1986/87	4.540	4.900	8.980	18.420
1987/88	4.580	5.000	9.130	18.710

Tabel 5.12 Privé-onttrekkingen van de uittredende vader en zijn gezin tijdens het maatschapsverband op het voorbeeldbedrijf (in gulden)

Boekjaar	Gezinsbestedingen gemiddelde grotere weidebedrijf	Privé-onttrekking zoon	Privé-onttrekking vader
1978/79	42.400	11.440	30.960
1979/80	47.000	12.550	34.450
1980/81	44.000	13.700	30.300
1981/82	50.500	15.040	35.460
1982/83	54.300	16.280	38.020
1983/84	53.200	16.870	36.330
1984/85	58.800	17.340	41.460
1985/86	59.600	18.050	41.550
1986/87	58.300	18.420	39.880
1987/88	66.700	18.710	47.990

Met behulp van de totale gezinsbestedingen (inclusief betaalde premies levensverzekering) van het gemiddelde grotere weidebedrijf gedurende de maatschapsjaren, wordt de privé-onttrekking van de vader berekend door de onttrekking van de zoon van dit bedrag af te trekken (tabel 5.12).

5.4.4 De winstverdeling tussen de vennoten op het voorbeeldbedrijf gedurende het maatschapsverband

De jaarlijkse winstverdeling over de beide vennoten is gebaseerd op de volgende drie elementen: de arbeidsinbreng van de vennoten, de kapitaalbreng van de vennoten en het aandeel van de vennoten in de overwinst. Ook voor de winstverdeling kunnen variabelen en rekenregels opgesteld worden (figuren 5.2 t/m 5.4)

De arbeidsinbreng van de vennoten

Voor de vergoeding van de arbeidsinbreng wordt ervan uitgegaan dat zowel de vader als de zoon volledig op het bedrijf werken. De toegerekende vergoeding voor de ingezette arbeid is afhankelijk van het aantal gewerkte uren en het netto CAO-loon per uur. Het aantal gewerkte uren op het gemiddelde grotere weidebedrijf bedroeg gedurende de laatste tien jaar gemiddeld 4.400 uur per jaar. Hierbij gaat het om de arbeid van de ondernemer en van de meewerkende gezinsleden. De laatste jaren viel er een lichte daling van het aantal gewerkte uren te constateren. Voor de berekening van de arbeidsvergoeding op het voorbeeldbedrijf wordt zowel voor vader als zoon van een 38-urige CAO per week uitgegaan (evenals in hoofdstuk 4). Het aantal gewerkte uren per jaar is dan exclusief vakantie 1967 uur en inclusief vakantie 2.236 uur. Zowel de vader als de zoon hebben dus een volledige werktak op het bedrijf.

Variabelen:	
GUv	= aantal gewerkte uren vader
GUz	= aantal gewerkte uren zoon
CAO(u)v	= het netto CAO-loon per uur voor vader
CAO(u)z	= het netto CAO-loon per uur voor zoon
CAO(w)v	= het netto CAO-loon per 38-urige werkweek voor vader
CAO(w)z	= het netto CAO-loon per 38-urige werkweek voor zoon
AVv	= arbeidsvergoeding vader
AVz	= arbeidsvergoeding zoon
Rekenregels:	
AVv	= GUv x CAO(u)v of 52 x CAO(w)v
AVz	= GUz x CAO(u)z of 52 x CAO(w)z

Figuur 5.2 De variabelen en rekenregels voor het bepalen van de arbeidsvergoeding voor de vennoten

De kapitaalbreng van de vennoten

De vergoeding uit de kapitaalbreng is afhankelijk van de kapitaalbreng van de vennoten. Op het voorbeeldbedrijf is verondersteld dat de vader aan het begin van de maatschap alle activa inbrengt. De zoon heeft dan nog geen kapitaal in de onderneming. In de loop van het maatschapsverband komt hier verandering in, doordat het winstaandeel niet wordt opgenomen maar ten dele in het bedrijf wordt gelaten. De rentevergoeding voor ieders kapitaalbreng in de maatschap is voor beide vennoten 3,5%.

Variabelen:

Kv = kapitaalbreng vader
Kz = kapitaalbreng zoon
rv = rente over kapitaalbreng vader
rz = rente over kapitaalbreng zoon
KVv = kapitaalvergoeding vader
KVz = kapitaalvergoeding zoon

Rekenregels:

KVv = Kv x rv
KVz = Kz x rz

Figuur 5.3 De variabelen en rekenregels voor het bepalen van de vergoeding voor het ingebrachte kapitaal in de maatschap

Het aandeel van de maten in de resterende winst

Om de resterende winst of -verlies te kunnen vaststellen, moet de totale bedrijfswinst per jaar van de maatschap bekend zijn. Voor het voorbeeldbedrijf is ervan uitgegaan dat de fis-

Variabelen:

WUB = winst uit bedrijf
RW = resterende winst uit bedrijf
RWv = resterende winst vader
RWz = resterende winst zoon
m = aandeel vader in resterende winst

Rekenregels:

RW = WUB - KVz - KVv - AVv - AVz
RW(v) = m x RW
RW(z) = (1-m) x RW

Figuur 5.4 De variabelen en rekenregels voor het verdelen van de resterende winst in de maatschap (in guldens)

cale bedrijfswinst gelijk is aan het gezinsinkomen uit bedrijf. De resterende winst bestaat uit de winst uit bedrijf verminderd met de totale berekende vergoeding van het ingebrachte kapitaal en de ingebrachte arbeid.

5.4.5 De te betalen belastingen door de beide vennoten

De fiscus belast niet de maatschap, maar de afzonderlijke vennoten. Dit betekent dat zowel de vader als de zoon een aanslag van de fiscus krijgt voor de inkomstenbelasting en de premies volksverzekeringen, vanaf 1990 in een gezamenlijke heffing. Voor de hoogte van de te betalen belasting is ook het verdiende inkomen van buiten de maatschap van belang. Er wordt verondersteld dat de vader en zijn echtgenote hetzelfde bedrag als op het gemiddelde grotere weidebedrijf aan neveninkomsten verdienen. De zoon heeft gedurende het maatschapsverband alleen rente-inkomsten over reeds aanwezig vermogen (ter waarde van f 10.000,-) en over de in 1983 en 1988 ontvangen schenkingen.

Voor het vaststellen van het bedrag aan te betalen belastingen door beide vennoten moet rekening gehouden worden met de privé-omstandigheden van en de fiscale faciliteiten voor beide ondernemers. De toekomstige bedrijfsopvolger kan in de maatschap eveneens gebruik maken van ondernemersfaciliteiten, zoals fiscale oudedagsreserve, zelfstandigenaftrek en vermogensaftrek. Bij het berekenen van de belastingen uit het inkomen van de beide vennoten is hiermee op een zo realistisch mogelijke manier rekening gehouden. Hoewel gegevens uit de bedrijfseconomische boekhouding van het gemiddelde grotere weidebedrijf een leidraad zijn geweest, met name voor het bepalen van de belastingen van de vader, blijven de uiteindelijke bedragen echter schattingen. Hetzelfde geldt ook voor de berekende belastingen in het geval de zoon in loondienst op het ouderlijk bedrijf werkt (bijlage 3). Een financiële vergelijking tussen de zoon in loondienst en de zoon in een maatschap is in dit onderzoek dan ook niet gerechtvaardigd. Doel is te laten zien hoe betrokken partijen aan een bedrijfsovername kunnen rekenen.

Voor het voorbeeldbedrijf is op basis van het totale inkomen per vennoot (zie bijlage 7) met behulp van veronderstellingen berekend hoeveel beide vennoten jaarlijks aan persoonlijke belastingen moeten betalen.

5.4.6 Het berekenen van de jaarlijkse besparingen

Voor zo ver het inkomen door de vennoten niet aan de maatschap wordt onttrokken, zijn dit besparingen die aan het maatschapskapitaal worden toegevoegd. De besparingen zijn voor de vader en de zoon niet gelijk als gevolg van inkomensverschillen en verschillen in de hoogte van betaalde persoonlijke belastingen en privé-onttrekkingen.

Voor ieder jaar van het maatschapsverband kunnen op basis van figuur 5.5 de besparingen per maat en daarmee de toevoeging

aan hun kapitaal worden bepaald. Hierbij wordt aangenomen dat de jaarlijkse maatschapswinst op het voorbeeldbedrijf overeenkomt met het gezinsinkomen uit bedrijf op het gemiddelde grotere weidebedrijf, zij het met enkele correcties. Deze correcties hebben betrekking op: minder gebruik van vreemde arbeid en efficiency-winst.

In bijlage 3 zijn de correcties berekend over de periode 1983/84 t/m 1987/88 voor de situatie waarbij de zoon in loondienst is. De in tabel 4.7 vermelde gezinsinkomens uit bedrijf worden eveneens aangehouden in het geval van de geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf. Het werk gebeurt in beide situaties door twee volledig beschikbare arbeidskrachten.

Tabel 5.13 De bedrijfswinst van de maatschap via aanpassingen op het gezinsinkomen uit bedrijf van het gemiddelde grotere weidebedrijf in de periode 1978/79 t/m 1987/88 (in guldens)

Boekjaar	Gezinsinkomen uit bedrijf gem. grotere weidebedrijf	Aanpassing	Bedrijfswinst maatschap
1978/79	76.700	9.500 *)	86.200
1979/80	60.400	10.000	70.400
1980/81	56.400	10.500	66.900
1981/82	79.600	11.000	90.600
1982/83	87.900	11.500	99.400
1983/84	83.000	11.500 **)	94.500
1984/85	78.600	12.000	90.600
1985/86	90.300	12.500	102.800
1986/87	89.500	13.000	102.500
1987/88	107.300	13.500	120.800

*) Gemiddelde jaarlijkse aanpassing gedurende periode 1978/79 t/m 1982/83 is f 10.500,-; **) gemiddelde jaarlijkse aanpassing gedurende periode 1983/84 t/m 1987/88 is f 12.500,- (tabel 4.10).

Voor de periode 1978/79 t/m 1982/83, de eerste vijf maatschapsjaren, zijn de aanpassingen op het gezinsinkomen uit bedrijf iets anders. Er wordt verondersteld dat de efficiency-winst en besparing op het werk door derden in totaal f 2.000,- minder bedraagt dan gemiddeld gedurende de periode 1983/84 t/m 1987/88. In tabel 5.13 wordt een vergelijking gemaakt tussen het gezinsinkomen uit bedrijf op het gemiddelde grotere weidebedrijf en de berekende maatschapswinst op het voorbeeldbedrijf.

Zoals reeds in hoofdstuk 1 vermeld, is de bedoeling van dit onderzoek te laten zien dat er verschillende wijzen zijn waarop de bedrijfsovername kan worden geregeld en wat de financiële gevolgen van deze verschillende wijzen van overname zijn. Het gaat er echter niet om met behulp van het voorbeeldbedrijf abso-

Jaar t	Vader	Zoon	Totaal
INKOMENSBESTANDELEN:			
A. Vergoeding voor ingebrachte produktiefactoren:			
- Kapitaal in jaar t			
- Kapitaal in jaar t-1	Kv(t-1)	Kz(t-1)	K(t-1)
- Niet opgenomen besparingen(+)	Sv(t-1)	Sz(t-1)	S(t-1)
	-----	-----	-----
	Kv(t)	Kz(t)	K(t)
Rentepercentage	(x) rv	rz	r
	-----	-----	-----
(a) Kapitaalvergoeding	KVv	KVz	KV
- Arbeid			
(b) Vergoeding (CAO-loon)	AVv	AVz	AV
- Vergoeding voor kapitaal en arbeid (a + b)	KVv + AVv	KVz + AVz	KV + AV
B. Resterende winst:			
- Winst uit bedrijf			WUB
- Minus totaal vergoeding Ingebrachte prod.factoren	(-)		KV + AV
	-----	-----	-----
Resterende winst maatschap			RW
Resterende winst maten (m = ..)	RWv	RWz	
INKOMENS EN BESPARINGEN VENNOTEN:			
Vergoeding voor kapitaal en arbeid (a + b)	KVv + AVv	KVz + AVz	KV + AV
Resterende winst	(+) RWv	RWz	RW
	-----	-----	-----
(GEZINS)INKOMEN UIT BEDRIJF	IUBv	IUBz	IUB
Vermeerderd met:			
(GEZINS)INKOMEN BUITEN BEDRIJF	(+) IBBv	IBBz	IBB
	-----	-----	-----
TOTAAL (GEZINS)INKOMEN	TIVv	TIZz	TITt
Te betalen belastingen (inclusief premies)	(-) BPv	BPz	BP
	-----	-----	-----
BESTEEDBAAR INKOMEN	BIVv	BIZz	BITt
Privé-onttrekkingen	(-) POv	POz	PO
	-----	-----	-----
BESPARINGEN (in jaar t)	Sv(t)	Sz(t)	S(t)

Figuur 5.5 *Inkomensopbouw, verdeling van de restwinst en de besparingen (= toename van het eigen vermogen) van vader en zoon gedurende het maatschapsverband (1/5/1978 t/m 1/5/1988) (in guldens)*

lute uitspraken te doen. Met behulp van rekenregels kan per situatie uitgerekend worden onder welke omstandigheden een maatschap voordeliger is dan het werken in loondienst voor de opvolger. Bij iedere bedrijfsovername in de landbouw spelen naast de financieel-economische factoren vele andere specifieke factoren een rol.

In figuur 5.5 wordt een overzicht gegeven van de variabelen die invloed hebben op de jaarlijkse besparingen van beide vennoten. Een deel van de in deze figuur gebruikte variabelen is reeds eerder gedefinieerd. Er wordt in eerste instantie getracht het inkomen uit het bedrijf per vennoot te bepalen. Hierbij wordt de winst uit bedrijf verdeeld over beide vennoten door een beloning te geven voor de ingebrachte produktiefactoren en het verdelen van de restwinst. Voor de beloning van de ingebrachte arbeid wordt van het netto CAO-loon uitgegaan.

In bijlage 7 zijn voor een aantal jaren van de maatschapsperiode de inkomens en de besparingen van zowel vader als zoon berekend. Het inkomen van de vader ligt beduidend hoger dan het inkomen voor de zoon. Dit komt met name door de beloning voor het ingebrachte kapitaal en het behalen van meer inkomen buiten het bedrijf. Dit laatste is inclusief het verdiende inkomen van de echtgenote. Doordat de vader meer aan de fiscus moet afdragen

Tabel 5.14 De niet-uitgekeerde besparingen van beide vennoten (vader en zoon) gedurende het maatschapsverband (in guldens)

Boekjaar	Besparingen		
	zoon	vader	totaal
1978/79	14.650	15.330	29.980
1979/80	9.250	7.730	16.980
1980/81	7.360	12.760	20.120
1981/82	13.820	15.520	29.340
1982/83	15.055	15.445	30.500
1983/84	13.945	15.765	29.710
1984/85	12.900	10.360	23.260
1985/86	16.640	14.510	31.150
1986/87	16.260	16.710	32.970
1987/88	22.150	14.210	36.360
totaal	142.030	138.340	280.370

en zijn bestedingen (inclusief voor de overige gezinsleden) op een hoger niveau liggen dan voor de zoon, verschillen de resterende besparingen over de gehele maatschapsperiode tussen beide vennoten weinig (tabel 5.14). De besparingen van zowel de vader

als de zoon blijven als een niet-uitbetaalde vergoeding in de maatschap achter.

Op het voorbeeldbedrijf is de toekomstige opvolger afhankelijk geworden van de jaarlijks behaalde bedrijfsresultaten, die de gerealiseerde besparingen grotendeels bepalen. De bedrijfsresultaten kunnen tussen boekjaren aanzienlijk schommelen. Hieraan kan tegemoetgekomen worden door het maken van afspraken in het maatschapscontract, zoals bijvoorbeeld de clausule dat de zoon niet mee deelt in een resterend verlies. Eveneens zou de verdeling in toenemende mate gericht kunnen zijn op het vormen van meer eigen vermogen voor de bedrijfsopvolger (zie hoofdstuk 6).

5.5 Het financieringsplan bij de bedrijfsovername in maatschapsverband

5.5.1 Inleiding

Bij financiering van de bedrijfsovername na samenwerking in maatschapsverband verkeert de opvolger in een andere situatie dan bij een financiering in het geval van een bedrijfsovername ineens. In de eerste plaats is meestal een deel van de activa mede-eigendom van de opvolger. Op het voorbeeldbedrijf is de opvolger voor de helft ($m = 0,5$) eigenaar van de activa uit de maatschap. Dit betekent dat een deel van de eventuele vermogenswinsten, de gevormde stille reserves gedurende het maatschapsverband, aan de opvolger toekomen. Voorts zijn de besparingen, het niet-opgenomen winstbestanddeel van de zoon, in het bedrijf gebleven en maken daardoor deel uit van het bedrijfsvermogen. Ook in het geval van overname van het voorbeeldbedrijf ineens (hoofdstuk 4), blijft een deel van het loon als een tegoedschrijving in het bedrijf, evenwel tegen een andere rentevergoeding.

Bij samenwerking in een maatschap zijn de besparingsmogelijkheden voor de opvolger veelal groter: onder andere het verkrijgen van een hogere beloning, het niet betalen van werknemersverzekeringen en het hebben van fiscale aftrekposten als mede-ondernemer. Daar staat tegenover dat de besparingen, oftewel het niet-uitgekeerde winstdeel, in het bedrijf achterblijven. Indien de afgesproken rentevergoeding lager is dan de actuele marktrente, is dit een nadeel voor de opvolger.

5.5.2 Eigen vermogen van de bedrijfsopvolger

Het eigen vermogen van de bedrijfsopvolger bestaat voornamelijk uit de niet-uitgekeerde vergoeding die in de maatschap is gebleven. Daarnaast kan de opvolger de beschikking hebben over vermogen dat niet in het bedrijf is vastgelegd, zoals reeds aanwezige spaargelden van vóór het aangaan van het maatschapsverband en ontvangen schenkingen enzovoort. Dit eigen vermogen kan

eveneens gebruikt worden voor de financiering van de bedrijfs-overname. Voorts bestaat het eigen vermogen van de opvolger uit een deel van de stille reserves die gedurende het maatschapsverband zijn ontstaan en uit financiële activa uit de maatschap die reeds op zijn naam staan. Kort samengevat bestaan de eigen financieringsmiddelen van de opvolger vóór het moment van overname uit:

- de som van de ingehouden jaarlijkse winstaandelen van de opvolger;
- het eigen vermogen buiten het bedrijf;
- een deel van de gevormde stille reserves tijdens het maatschapsverband;
- financiële activa uit de maatschap.

Situatie op het voorbeeldbedrijf

Op het voorbeeldbedrijf heeft de opvolger bij het aangaan van de maatschap in 1978 een eigen vermogen van f 10.000,- (zie bijlage 2). In 1983/84 krijgt hij een schenking van zijn ouders van f 6.000,- en in 1987/88 van zijn grootouders van f 1.000,-. In de situatie dat de zoon in loondienst werkt en geen ondernemer is, worden de netto rente-ontvangsten bij het privé-vermogen geteld. In het geval van een maatschapsverband, waarbij de zoon eveneens ondernemer is, worden de rente-ontvangsten over privé-vermogen in het LEI-boekhoudnet als inkomsten van buiten het bedrijf bij het totaal inkomen van de ondernemer geteld en worden dus meegenomen in het berekenen van de persoonlijke belastingen en de resterende bedrijfsbesparingen van de ondernemer. Deze resterende besparingen blijven als een niet-uitbetaalde vergoeding in de maatschap. Het privé-vermogen buiten de maatschap bedraagt in dit geval op het moment van overname dus f 17.000,-, terwijl de rente hierover reeds in de maatschap zit.

De stille reserves van de opvolger bedragen aan het einde van de maatschap f 61.000,- (tabel 5.9). De overige eigen middelen van de zoon zijn de financiële activa, die uit deelnemingen in agrarische coöperaties bestaan. Gedurende het maatschapsverband zijn de deelnemingen in agrarische coöperaties met f 14.000,- gegroeid. Het aandeel in deze groei is afhankelijk gesteld van de waarde van m, zodat vader en zoon ieder voor de helft eigenaar zijn. Er wordt verondersteld dat de zoon bij het beëindigen van de maatschap de deelnemingen van de coöperatie krijgt uitbetaald 1), zodat hij het bedrag kan gebruiken voor het financieren van de over te nemen activa.

Het totaal benodigd vermogen (TOP) voor het financieren van de overname van het voorbeeldbedrijf bedraagt f 934.000,-. De opvolger heeft een eigen vermogen gevormd van f 227.000,-, zodat er voor een bedrag van f 707.000,- moet worden geleend. Evenals in de situatie van een overname ineens wordt verondersteld dat

---

1) In de praktijk zal dit niet altijd het geval zijn.

Tabel 5.15 *Het bedrag aan eigen financieringsmiddelen van de bedrijfsopvolger bij ontbinding van de maatschap (moment van overname) op het voorbeeldbedrijf (in gulden)*

Onderdelen eigen vermogen	Variabele	Bedrag
Eigen vermogen in de maatschap	EVm(t = 10)	142.000,-
Stille reserves bedrijfsopvolger	SRz	61.000,-
Eigen vermogen buiten het bedrijf	EVb	17.000,-
Financiële activa in maatschap	FAM	7.000,-
Totaal eigen vermogen vóór de overname *)	TEV	227.000,-

*) Er geldt: $EVm(t) + SRz + EVb + FAM = TEV$ (40)

de opvolger in eerste instantie een beroep op beschikbaar vermogen van zijn familie zal doen.

5.5.3 Het lenen van de familie

Evenals bij een bedrijfsovername ineens, wordt door de opvolgende zoon een beroep gedaan op zijn familie. Het lenen tegen "zachte" financieringsvoorwaarden is voor de opvolger van groot belang. Gezien de lage rentabiliteit op een landbouwbedrijf is het lenen van vermogen van kredietinstellingen tegen marktvoorwaarden aan grenzen gebonden.

In eerste instantie moet berekend worden hoe groot de beschikbare familielening na overname maximaal zou kunnen zijn. Hierbij worden dezelfde veronderstellingen aangenomen als in het geval van een overname ineens (tabel 4.11). Doordat de zoon voor f 7.000,- eigenaar is geworden van deelnemingen in agrarische coöperaties, bedraagt het bedrag aan langlopende vorderingen van de vader nu f 22.000,-. Hierdoor daalt het eigen vermogen van de ouders na de overname. Doordat aangenomen is dat de langlopende vorderingen geen onderdeel vormen van de beschikbare familielening, heeft deze verlaging geen invloed (zie tabel 4.13). De door de zoon gevormde stille reserves hebben wel invloed. Bij de bedrijfsovername ineens komen alle stille reserves in zijn totaliteit aan de vader toe, zodat zowel het eigen vermogen van de ouders als de maximaal beschikbare familielening met het bedrag aan stille reserves van de zoon ter waarde van f 61.000,- dalen. Daarnaast beschikt de uittredende vader bij beëindiging van de maatschap over minder stakingswinst dan bij de overname ineens (paragraaf 4.6), zodat hij in vergelijking tot die situatie f 10.575,- minder aan de fiscus af draagt. De overige claims op het ouderlijk vermogen blijven hetzelfde (tabel 4.13). De hoogte van de maximaal beschikbare familielening bedraagt f 196.000,- (tabel 5.16).

Een belangrijke voorwaarde bij familieleningen is dat de overige kinderen akkoord gaan met de hoogte van de familielening

Tabel 5.16 Het bepalen van het beschikbare bedrag van de ouders voor het financieren van de overname van het voorbeeldbedrijf, in het geval van een geleidelijke overname via een maatschap (in guldens)

Eigen vermogen ouders na overname ineens (tabel 4.11)	658.000
Minus: daling langlopende vordering	7.000
stille reserves zoon	61.000
Eigen vermogen ouders na beëindiging maatschap	590.000
Minus: te betalen belasting	225
FOR	90.000
Vrij beschikbaar vermogen	499.775
Minus: aankoop huis	200.000
reserve liquide middelen	50.000
langlopende vorderingen	22.000
overige bezittingen	32.000
Maximaal beschikbare familielening	195.775

en de vastgestelde "zachte" financieringsvoorwaarden. Indien het volledig bedrag als lening ter beschikking wordt gesteld, is er een resterend financieringstekort van f 511.000,-. Dit bedrag zal van kredietinstellingen geleend moeten worden. Er geldt:

$$TOP - TEV - FALE = FINT \text{ (zie 39 a)}$$

$$f 934.000,- - f 227.000,- - f 196.000,- = f 511.000,-$$

5.5.4 Het lenen van kredietinstellingen

De financiële ruimte voor het opnemen van vreemd vermogen kan worden bepaald via de hoogte van de geschatte structurele kasstroom in de jaren na de overname. Deze kasstroom is bepaald in hoofdstuk 4. Dat vóór de overname een maatschap is gevormd, heeft voor het voorbeeldbedrijf geen wezenlijke invloed op de verwachte bedrijfsresultaten en kasstroom van het bedrijf in de komende jaren. Op het voorbeeldbedrijf geldt, bij dezelfde veronderstelde financieringsvoorwaarden als in hoofdstuk 4, in de jaren na de overname:

- vóórdat vreemd vermogen wordt aangetrokken geldt:

$$ST(t) + AFS(t) = KSs(t)$$

$$f 63.900,- + f 42.000,- = f 105.900,-$$

- nadat van de familie is geleend geldt:

$$KSs(t) - ((ap + rb) \times FALE) = KSsf(t)$$

$$f 105.900,- - ((0,04 + 0,06) \times f 196.000,-) = f 86.300,-$$

- de maximale leencapaciteit bij kredietinstellingen is:

$$KSsf(t) \times (1 / (ap + rb)) = L_{Cmac}$$

$$f 86.300,- \times (1 / (0,67 + 0,08)) = f 587.000,-$$

De kasstroom, na het voldoen van de betalingsverplichtingen over de familielening (KSsf), is groot genoeg om de rente- en aflossingsverplichtingen over een langlopende lening van f 587.000,- te kunnen dragen. De financiering van de bedrijfs-overname is dus haalbaar.

Evenals in hoofdstuk 4 wordt verondersteld dat de opvolger gedurende de eerste twee jaren na de overname gemiddeld een krediet in rekening-courant nodig heeft van f 35.000,-. In de praktijk zal het krediet in rekening-courant maandelijks verschillen. Na de overname begint de opvolger met een opgenomen krediet van f 35.000,-. Dit bedrag komt op de openingsbalans van zijn bedrijf. Op deze wijze heeft hij de beschikking over een startbedrag aan liquide middelen. Het rentetarief over het krediet in rekening-courant is gebaseerd op het geldmarkttarief. Er wordt een rentepercentage van zeven verondersteld, zodat de opvolger gedurende de eerste twee jaar gemiddeld f 2.450,- per jaar aan rentelasten over het opgenomen krediet betaald. Vanaf het derde jaar heeft de opvolger de beschikking over meer liquide middelen, zodat aangenomen wordt dat hij jaarlijks nog f 800,- aan rente over opgenomen krediet moet betalen. Het opgestelde financieringsplan voor overname van het voorbeeldbedrijf is haalbaar. Na het betalen van de financieringslasten over het lang vreemd vermogen resteert er een kasstroom van f 11.200,-, waarmee financieringslasten over krediet en kortlopende schulden kunnen worden betaald. Op het voorbeeldbedrijf hebben we alleen te maken met een rentelast van f 2.450,- over het opgenomen krediet in rekening-courant.

Het deel van de resterende kasstroom dat niet gebruikt wordt voor het betalen van financieringslasten over krediet en kortlopende schulden, is de zogenaamde vrije kasstroom. In het eerste jaar na overname is de vrije kasstroom (indien de werke-

Tabel 5.17 De structurele kasstroom en de hoogte van de financieringslasten in het jaar na de bedrijfs-overname (in guldens)

Variabelen		Bedrag
Structurele kasstroom:	KSs(t)	105.900
Verminderd met:		
- Rente over familielening		11.760
- Aflossing over familielening		7.840
Structurele kasstroom na familielening	KSsf(t)	86.300
Verminderd met:		
- Rente over langlopende lening bank		40.900
- Aflossing over langlopende lening bank		34.200
Resterende kasstroom		11.200

lijke kasstroom gelijk zou zijn aan de structureel vastgestelde kasstroom) dan f 8.450,- (= f 11.200,- - f 2.750,-).

Zoals reeds in hoofdstuk 4 behandeld, zal de vrije kasstroom in de praktijk van jaar op jaar schommelen. De vrije kasstroom kan gebruikt worden ter versterking van de liquiditeitspositie, waardoor neerwaartse schommelingen in de bedrijfsopbrengsten of bijvoorbeeld extra kosten als gevolg van een strengere milieuwetgeving kunnen worden opgevangen. De vrije kasstroom kan eveneens gebruikt worden voor het betalen van de financieringslasten over een extra op te nemen nieuwe langlopende lening ter financiering van wel of niet verplicht gestelde investeringen. Doordat uitgegaan is van dalende rentelasten in de komende jaren (als gevolg van aflossingen op de bestaande langlopende lening) en minder benodigd krediet in rekening-courant, zal de vrije kasstroom ceterus paribus in de volgende jaren gaan stijgen (zie hoofdstuk 6).

6. ALTERNATIEVE INVESTERINGS- EN/OF FINANCIERINGSPLANNEN

6.1 Inleiding

Wanneer blijkt dat de bedrijfsovername in eerste instantie niet haalbaar is doordat de financiering niet rond te krijgen is, moet er gezocht worden naar alternatieven (zie figuur 2.1). Hierbij kunnen verschillende wegen bewandeld worden om tot een oplossing te komen. Meestal zal er eerst gezocht worden naar een aanpassing van het financieringsplan. Wanneer op deze wijze geen oplossing wordt gevonden, kan er gezocht worden naar een aanpassing van het investeringsplan. Het niet op elkaar aansluiten van investerings- en het financieringsplan kan zowel bij een overname ineens als bij een geleidelijke overname voorkomen. Het ontwikkelde rekenmodel is een hulpmiddel om na te gaan hoe er een oplossing voor de financiering van een bedrijfsovername gevonden kan worden.

In dit hoofdstuk worden in paragraaf 6.2 en 6.3 enige voorbeelden van alternatieve financierings- en investeringsplannen gegeven bij de overname van het voorbeeldbedrijf ineens. Hierbij zij opgemerkt dat geen uitputtende behandeling van alle in de praktijk mogelijke alternatieven wordt gegeven. Het gaat er met name om een illustratie te geven van de aanwezige mogelijkheden tot het financieel doorrekenen van een overname. In paragraaf 6.4 wordt een alternatief financieringsplan (verandering in de winstverdeling tussen de maten) en een alternatief investeringsplan bij een geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf via een maatschap doorgerekend. Eveneens wordt in dit hoofdstuk ingegaan op het gebruik maken van de doorschuifregeling (paragraaf 6.5) en op de invloed van veranderingen in de toekomstige structurele kasstroom (paragraaf 6.6) op de financiering van de overname van het voorbeeldbedrijf. Ook hierbij is uitgegaan van de bedrijfsovername ineens.

6.2 Alternatieve financieringsplannen bij een overname van het voorbeeldbedrijf ineens

Wanneer de financieringsruimte tekort schiet, kunnen er alternatieve financieringsplannen worden opgesteld. Dit zijn varianten op het reeds opgestelde financieringsplan, waarbij onderdelen kunnen worden aangepast.

Hoewel het opgestelde financieringsplan voor overname van het voorbeeldbedrijf ineens (hoofdstuk 4) haalbaar is, worden in deze paragraaf de volgende alternatieven doorgerekend:

- op de familielening wordt gedurende de eerste jaren niet afgelost;
- de familielening wordt beperkt tot f 100.000,-;

- op de langlopende lening van de kredietinstelling wordt gedurende de eerste vijf jaren niet afgelost;
- de vastgestelde krediettermijn wordt verlengd;
- hogere besparingen voor de opvolger in de periode vóór de overname.

Op de familielening wordt gedurende de eerste jaren niet afgelost

Bij de financiering van de overname van het voorbeeldbedrijf is er van uitgegaan dat er jaarlijks 4% op de familielening wordt afgelost. In de praktijk komt het voor dat er gedurende de eerste jaren op de familielening niet wordt afgelost. Dit ter verlichting van de financiering van de bedrijfsaovername. Er moet daarbij een garantie gegeven worden dat het niet aflossen op de familielening voor een bepaald aantal jaren gegarandeerd is.

Bij de financiering van de overname van het voorbeeldbedrijf betekent het niet aflossen op de familielening gedurende de eerste vijftien jaar een daling van de jaarlijkse betalingsverplichtingen over de familielening van f 9.800,- (zie tabel 4.16). De kasstroom verminderd met de betalingsverplichtingen over de familielening (KSsf) wordt dan (f 105.900,- minus f 14.800,-) = f 91.100,-. Het resultaat is dat er meer geleend kan worden van kredietinstellingen. Wanneer het aan te trekken vermogen van kredietinstellingen tegen 8% wordt geleend en in vijftien jaar moet worden afgelost, betekent dit een verruiming van de maximale leencapaciteit met f 67.000,- (oftewel f 620.000,- minus f 553.000,-). Hierbij is er van uitgegaan dat de opvolger aan de overige door de bank te stellen voorwaarden betreffende kredietwaardigheid voldoet. Er geldt:

$$\begin{array}{llll}
 KS(t) & - & (ap + rb) \times FALE & = & KSsf(t) \\
 f\ 105.900,- & - & (0,- + 0,06) \times f\ 246.000,- & = & \\
 f\ 105.900,- & - & f\ 14.800,- & = & f\ 91.100,- \\
 \\
 KSsf(t) & \times & (1 / (ap + rb)) & = & LCmax \\
 f\ 91.100,- & \times & (1 / (0,067 + 0,08)) & = & \\
 f\ 91.100,- & \times & 6,8 & = & f\ 620.000,- \\
 \\
 LCmax & - & FINT & = & \\
 f\ 620.000,- & - & f\ 518.000,- & = & f\ 102.000,-
 \end{array}$$

Omdat het financieringstekort f 518.000,- bedraagt, kan de opvolger nog ruim een ton extra lenen van kredietinstellingen. Er is dus financiële ruimte om extra investeringen te plegen, bijvoorbeeld om uit te breiden.

Vermindering van de beschikbare familielening

In de praktijk blijkt de rol van familieleningen op landbouwbedrijven af te nemen (zie hoofdstuk 1). Er wordt aangenomen dat de terugtrekende ouders over meer reserve willen beschikken na de overname. Andere kinderen kunnen eveneens een beroep op het vermogen van hun ouders doen, zodat veelal niet het berekende maximale bedrag als familielening in het bedrijf gestopt zal worden. Stel dat op het voorbeeldbedrijf de ouders niet f 246.000,- maar "slechts" een bedrag van f 100.000,- beschikbaar stellen als familielening aan de bedrijfsopvolger. Er geldt dan:

TOP	-	EV(t = 10)	-	FALE	=	FINT
f 934.000,-	-	f 170.000,-	-	f 100.000,-	=	f 664.000,-
KS(t)	-	(ap + rb)	x	FALE	=	KSsf(t)4
f 105.900,-	-	(0,04 + 0,06)	x	f 100.000,-	=	f 95.900,-
KSr(t)	x	(1/ (ap + rb))			=	LCmax
f 95.900,-	x	(1/ (0,067 + 0,08))			=	
f 95.900,-	x	6,8			=	f 652.000,-
LCmax	-	FINT			=	
f 652.000,-	-	f 664.000,-			=	-f 12.000,-

In het geval de ouders een ton voor het financieren van de overname van het voorbeeldbedrijf beschikbaar stellen, ontstaat er een financieringstekort van f 12.000,-. Eveneens is er gedurende de eerste jaren geen financiële ruimte aanwezig om de jaarlijkse rentelasten over opgenomen krediet in rekening-courant te betalen. Doordat vanaf het tweede jaar de rentelasten verminderen als gevolg van aflossingen, ontstaat er nieuwe financiële ruimte. Mogelijke oplossingen ter verruiming van de financiële situatie van de opvolger gedurende de eerste jaren na de overname zijn:

- de ouders vragen gedurende de eerste jaren geen aflossing;
- de kredietinstelling verleent gedurende een of meerdere jaren na de overname uitstel van rentebetalingen over de langlopende lening;
- de opvolger en zijn vrouw gaan gedurende de eerste jaren meer inkomen buiten het bedrijf verdienen;
- in de eerste jaren na overname worden de gezinsbestedingen beperkt;
- de overnameprijs wordt door de betrokken partijen verlaagd.

Indien de echtgenote van de opvolger gedurende de eerste vijf jaar meer buitenshuis gaat werken en f 5.000,- bruto extra gaat verdienen, verandert de kasstroom. Er van uitgaande dat over de extra inkomsten 40% belasting moet worden betaald, stijgt de kasstroom met f 3.000,-. Indien daarnaast de gezinsbe-

stedingen gedurende de eerste vijf jaar jaarlijks f 3.000,- verminderd zouden worden, stijgt de kasstroom met nog eens f 3.000,-. De bedrijfsopvolger zou een lening met een looptijd van vijf jaar kunnen opnemen. Indien de rente over deze lening 8% is en er jaarlijks 20% op moet worden afgelost, geldt op basis van eerstejaarslasten een toename van de maximale leencapaciteit van ruim f 21.000,-:

$$\begin{aligned} \text{toename KSsf}(t) \times (1/ (ap + rb)) &= \text{toename LCmax} \\ f 6.000,- \times (1/ (0,20 + 0,08)) &= f 21.400,-. \end{aligned}$$

Voor het financieren van het tekort ter waarde van f 12.000,- moet de kasstroom voor het verkrijgen van een lening voor vijf jaar met f 3.360,- ($f 12.000,- / (1/0,28)$) stijgen. De resterende extra kasstroom van f 2.640,- is voldoende om gedurende de eerste twee jaren de veronderstelde lasten over het krediet in rekening-courant van f 2.450,- te financieren. Vanaf het tweede jaar dalen de rentelasten over de langlopende leningen als gevolg van gedane aflossingen, zodat er opnieuw financiële ruimte ontstaat.

Op langlopende lening van kredietinstelling eerste jaren niet aflossen

Er wordt verondersteld dat op een hypothecaire lening gedurende de eerste vijf jaar niet hoeft worden afgelost.

In eerste instantie moet berekend worden hoe hoog een hypothecaire lening in het geval van financiering van de overname van het voorbeeldbedrijf maximaal kan zijn.

Op het voorbeeldbedrijf is bij de overname ineens een langlopende banklening nodig van f 518.000,-. De zekerheid die geboden wordt door de aanwezige onroerende zaken, bedraagt maximaal zo'n 60 tot 70% (LEI/RABO, 1987) van de waarde van de grond in eigendom (f 400.000,-) en van de waarde van de bedrijfsgebouwen (f 175.000,-). In totaal bedraagt de waarde van de geboden zekerheid op het voorbeeldbedrijf, bij een percentage van 70%, dus f 400.000,-. Dit betekent dat er maximaal f 400.000,- geleend kan worden tegen hypothecaire zekerheid. Er wordt verondersteld dat op het voorbeeldbedrijf het maximaal mogelijke deel van de benodigde lening tegen hypothecaire zekerheid wordt verstrekt.

Als er gedurende de eerste vijf jaar niet op de hypothecaire lening hoeft te worden afgelost, betekent dit bij een (in het geval er direct wel moet worden afgelost) veronderstelde aflossingstermijn van vijftien jaar, een vermindering van de financieringslasten gedurende de eerste vijf jaar van f 26.800,- per jaar. Door deze vermindering van de financieringslasten wordt de vrije kasstroom in de vijf jaren na de overname verruimd. Op het voorbeeldbedrijf geldt:

$$\begin{aligned} \text{KS}(t) - (ap + rb) \text{FALE} &= \text{KSsf}(t) \\ f 105.900,- - (0,04 + 0,06) \times f 246.000,- &= f 81.3000,- \end{aligned}$$

De financieringslasten over de op te nemen lening onder hypothecaire zekerheid (BLEh) bedragen per jaar f 32.000,-, zodat er vervolgens nog een kasstroom resteert van f 49.300,-. Er geldt:

$$\text{BLE(h)} \times (\text{ap} + \text{rb}) = f 400.000 \times (0,- + 0,08) = f 32.000,-$$

$$\begin{aligned} \text{BLE(h)} + (\text{resterende kasstroom} \times (1/(\text{ap} + \text{rb}))) &= \text{LCmax} \\ f 400.000,- + f 49.300,- \times (1/(0,067 + 0,08)) &= \\ f 400.000,- + f 335.000,- &= f 735.000,- \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{LCmax-FINT} &= \\ f 735.000,- - f 518.000,- &= f 217.000,- \end{aligned}$$

Uit deze berekeningen blijkt dat de financieringsruimte wordt vergroot. Er moet bij het vaststellen van het uiteindelijke financieringsplan echter rekening gehouden worden dat vanaf het zesde jaar na overname naast rentelasten ook aflossingen op de hypothecaire lening moeten worden betaald. Het vereist dan ook een bepaalde discipline van de ondernemer om de tijdelijk verkregen financiële ruimte niet volledig aan te spreken. Een deel van de ruimte kan gebruikt worden om tegenvallende resultaten op te vangen, of de liquiditeitspositie te versterken of nieuwe investeringen te financieren. Stel, dat de ondernemer op het voorbeeldbedrijf gaat investeren in stalaanpassingen om de ammoniakreductie te beperken. Dit is een investering die niet direct opbrengstverhogend werkt. Er wordt verondersteld dat de maximaal mogelijke lening van f 735.000,- moet worden opgenomen.

Op het niet-hypothecaire deel van de langlopende lening (f 335.000,-) moet bij een aflossingstermijn van vijftien jaar f 22.300,- per jaar worden afgelost. Na vijf jaar is de banklening dus met f 112.000,- verminderd en behoeft er in het zesde jaar na de overname 8% van f 112.000,- minder aan rente betaald te worden. De rentelasten over deze lening zijn in het zesde jaar bijna f 9.000,- minder dan in het eerste jaar. Ook de familielening, waarop jaarlijks f 9.800,- wordt afgelost, is na vijf jaar met f 49.000,- afgenomen. In het zesde jaar hoeft dan ook bijna f 3.000,- minder aan rente aan de familie betaald te worden. In totaal dalen de rentelasten met bijna f 12.000,-. Tegenover deze vermindering staat een stijging van de financieringslasten ter waarde van f 26.700,-. In het zesde jaar moet op de hypothecaire lening van f 400.000,- immers worden afgelost (aflossingstermijn: vijftien jaar). De daling in de rentelasten kan de toename in de aflossingen niet geheel compenseren. Indien de opgebouwde reserve (de vrije kasstroom) gedurende de eerste vijf jaren na de overname niet is aangewend, kan deze gebruikt worden om de betalingsmoeilijkheden in de volgende jaren op te vangen.

Vanaf het negende jaar zijn de financieringslasten over de opgenomen leningen uit de jaarlijkse kasstroom te voldoen (zie tabel 6.1).

Tabel 6.1 Het verloop in de financieringslasten over de langlopende leningen op het voorbeeldbedrijf bij het opnemen van langlopende leningen bij een kredietinstelling te weten van f 735.000,- (in guldens) *)

Jaar na overname	Kas-stroom	Familie-lening (246.000)	Niet-hypoth. lening (335.000)	Hypoth. lening (400.000)	Krediet rekening courant	Vrije kas-stroom
1	105.900	24.600	49.100	32.000	0	200
2	105.900	24.000	47.300	32.000	0	2.600
3	105.900	23.400	45.500	32.000	0	5.000
4	105.900	22.800	43.700	32.000	+ 500	7.900
5	105.900	22.200	42.000	32.000	+ 500	10.200
6	105.900	21.600	40.200	58.700	+ 800	-13.800
7	105.900	21.000	38.400	56.600	+ 800	- 9.300
8	105.900	20.400	36.600	54.400	+1.000	- 4.500
9	105.900	19.800	34.800	52.300	+1.000	0
10	105.900	19.200	33.000	50.200	+1.000	+ 4.500
Gem.	105.900	21.900	41.060	43.220	+ 560	+ 280

*) Er wordt verondersteld dat bij het opnemen van een grotere langlopende lening het benodigd krediet in rekening-courant laag is en dat er vanaf het vierde jaar na overname gemiddeld jaarlijks rente wordt ontvangen over tegoeden in rekening-courant.

In de praktijk wordt, mede vanwege de gevaren, vrij weinig van de mogelijkheid tot uitstel van aflossingen gebruik gemaakt. Hetzelfde geldt voor de mogelijkheid de eerste jaren na de overname de te betalen rente te laten bijschrijven op de lening.

Andere financieringsvoorwaarden over de lening van de kredietinstelling

Meestal zal de aflossingstermijn van de opgenomen leningen van banken zodanig zijn vastgesteld dat zowel voor de bank als voor het desbetreffende bedrijf de financiering verantwoord is. De meeste bedrijfsfinancieringen zijn totaalfinancieringen, waarbij de financiering afgestemd is op de financieringsbehoefte van het gehele bedrijf. De krediettermijn wordt mede afgestemd op de zekerheden die het te financieren bedrijf biedt. Met name de bedrijven uit de grondgebonden sectoren bieden gemiddeld meer zekerheid. Op het voorbeeldbedrijf is uitgegaan van een aflossingstermijn van vijftien jaar. Een verlenging van de aflossingstermijn tot twintig jaar, bij een veronderstelde rente van 8%, geeft een verruiming van de eenmalige leencapaciteit van f 553.000,- naar f 625.000,- (tabel 4.17). Ook de hoogte van het rentepercentage is van invloed op de leencapaciteit van een be-

drijf: indien de rente van acht naar 10% stijgt en de aflossingsduur vijftien jaar blijft, daalt de leencapaciteit naar f 487.000,-. Bij een rentepercentage van tien zal de aflossingsduur minimaal 25 jaar moeten bedragen om een bedrag van f 625.000,- te kunnen lenen (tabel 4.17).

Het verhogen van de besparingen vóór de bedrijfsovername

Zoals uit de berekeningen in hoofdstuk 4 blijkt, dekt het eigen vermogen van de opvolger slechts een klein gedeelte van de te betalen overnameprijs. In het geval van het voorbeeldbedrijf is dit percentage slechts achttien. Er zijn een aantal mogelijkheden om de besparingen te verhogen, zoals:

- a. Een hogere beloning voor de arbeid in loondienst op ouderlijk bedrijf.
- b. Een lagere consumptiequote voor de opvolger in de periode vooraf.
- c. Meer neveninkomsten verdienen buiten het bedrijf.
- d. Een langere periode in loondienst vooraf.
- e. Het ontvangen van meer schenkingen van familie.

ad a. Hogere beloning in loondienst

Indien de toekomstige bedrijfsopvolger jaarlijks netto f 3.000,- meer dan het CAO-loon krijgt uitgekeerd van zijn vader (hij heeft bijvoorbeeld een goede opleiding en/of steekt meer tijd in het bedrijf dan de 38 uur per week) betekent dit na tien jaar een toename van het eigen vermogen van f 37.000,- (voor wijze van berekening zie bijlage 2). De opvolger beschikt dan over een bedrag van f 207.000,- aan eigen vermogen op het moment van de overname. Een toename van het eigen vermogen vertaalt zich in een lager financieringstekort (FINT), hetgeen tot gevolg heeft dat de benodigde lening van een kredietinstelling lager kan zijn. Wel moet er rekening worden gehouden met het feit dat de uitbetaalde loonkosten stijgen. Indien deze kosten niet worden gecompenseerd door hogere opbrengsten, zullen zowel het bedrijfsresultaat als de uiteindelijke besparingen van de vader dalen. Dit kan van invloed zijn op de financiële structuur van de onderneming (zie bijlage 3). Als verondersteld wordt dat een hogere beloning voor de zoon geen invloed heeft op de bedrijfsbesparingen van zijn vader, betekent dit een verlichting van de financiering van de overname. Er geldt:

$$\begin{aligned}
 \text{TOP} - \text{TEV} - \text{FALE} &= \text{FINT} \\
 f\ 934.000,- - f\ 207.000,- - f\ 246.000,- &= f\ 481.000,- \\
 ((ap + rb) \times \text{FALE} + (ap + rb) \times \text{BLE}) &= \text{BVP}(t) \\
 ((0,04 + 0,06) \times f\ 246.000,- + (0,067 + 0,08) &= f\ 95.300,- \\
 \times f\ 481.000,-) &
 \end{aligned}$$

Na de overname overtreft de kasstroom (f 105.900,-) de betalingsverplichtingen over het aanwezige lang vreemd vermogen met f 10.600,-. De rentelasten over het structureel krediet in rekening-courant bedragen f 800,-, zodat er een vrije kasstroom van f 9.800,- resteert. Deze structureel aanwezige vrije kasstroom kan gebruikt worden voor het aantrekken van een extra lening. Onder de veronderstelde financieringsvoorwaarden van 8% rente en een aflossingstermijn van tien jaar kan nog een bedrag van f 54.500,- worden geleend voor het financieren van bijvoorbeeld noodzakelijke milieu- of dierwelzijnsinvesteringen.

ad b. Lagere consumptiequote

Een lagere consumptiequote (c) dan de in dit onderzoek veronderstelde c van 0,40 heeft tot gevolg dat de besparingen stijgen. In tabel 4.6 is reeds voor de eerste drie jaar de invloed op de besparingen weergegeven. Een c van 0,30 geeft na tien jaar een toename van de besparingen met f 23.000,-. Hierbij is rekening gehouden met het betalen van inkomstenbelasting en het gebruik maken van de rentevrijstelling. De toename in de besparingen vertaalt zich in een eigen vermogen op het moment van overname van f 193.000,-. De belasting- en premiedruk gedurende de jaren in loondienst is expliciet op een percentage van 40% gehandhaafd. In de praktijk kan een toename in de rente-ontvangsten leiden tot een verandering van de gemiddelde belasting- en premiedruk.

ad c. Hogere neveninkomsten

Naast het werken op het ouderlijk bedrijf blijft er soms in bepaalde perioden tijd over om buitenshuis te werken. Indien de opvolger over een goede opleiding beschikt kan veelal een hogere beloning worden verkregen dan het CAO-loon voor de landbouw. De zoon zou bijvoorbeeld 32 uur op het bedrijf kunnen gaan werken, bijvoorbeeld via efficiënter werken of via het uitbreiden van het aantal gewerkte uren van de vader, en daarnaast tien uur per week buitenshuis. Hij krijgt dan 80% van het CAO-loon van zijn vader uitbetaald en verdient daarnaast geld buitenshuis. Indien de netto-beloning buitenshuis f 10,- per uur hoger ligt, betekent dit per jaar (inclusief vakantie) 520 uur maal f 10,- is f 5.200,- extra aan besparingen. Na tien jaar betekent dit een eigen vermogen op het moment van overname van f 235.000,-. Er is verondersteld dat, ondanks hogere inkomsten, de gemiddelde belasting- en premiedruk (evenals onder b) 40% is.

ad d. Een extra schenking van de familie

Een extra schenking, bijvoorbeeld op het moment van overname, heeft een positieve invloed op de hoogte van het eigen vermogen van de opvolger bij overname. Een nadeel is dat ook de andere kinderen de schenking (stel f 6.000,-) verkrijgen. Dit be-

tekent dat de beschikbare familielening van de ouders lager zal uitvallen. Indien er nog twee andere kinderen zijn, betekent dit een daling van het eigen vermogen van de ouders van f 18.000,-. Het is zelfs mogelijk dat ouders eenmalig een hoger bedrag aan hun kinderen schenken. Dit betekent een nog grotere onttrekking aan de maximaal beschikbare familielening voor de financiering van de bedrijfsovername.

Een mogelijkheid is de overige kinderen de schenking in een later stadium, een aantal jaren na de bedrijfsovername, te geven. De ouders moeten op dat moment wel over het beschikbare bedrag beschikken. Dit betekent in de praktijk dat de opvolger moet aflossen op de familielening of dat de hoogte van de beschikbare familielening wordt beperkt.

Indien de ouders bij overname van het voorbeeldbedrijf aan alle kinderen f 33.000,- schenken, betekent dit voor het financieringsplan van de opvolger dat zijn eigen vermogen stijgt (TEV = f 170.000,- + f 33.000,-) en dat de beschikbare familielening daalt (FALE = f 246.000,- - f 99.000,-). Het financieringstekort of -overschot bedraagt in dit geval:

$$\begin{aligned} FINT &= TOP - TEV - FALE \\ &= f 934.000,- - f 203.000,- - f 147.000,- = f 584.000,- \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} KS(t) - (ap + rb) \times FALE &= KSsf(t) \\ f 105.900,- - (0,04 + 0,06) \times f 147.000,- &= \\ f 105.900,- - (f 5.880,- + f 8.820,-) &= f 91.200,- \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} KSsf(t) \times (1 / (ap + rb)) &= LCmax \\ f 91.200,- \times (1 / (0,067 + 0,08)) &= \\ f 91.200,- \times 6,8 &= f 620.000,- \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} LCmax &- FINT &= \text{wel/niet haalbaar} \\ f 620.000,- &- f 584.000,- &= + f 36.000,- \end{aligned}$$

Zoals uit bovenstaande berekeningen blijkt is de financiering van de over te nemen produktiemiddelen haalbaar. Indien de bedrijfsopvolger een bedrag van f 584.000,- leent, wordt f 5.400,- niet besteed voor het betalen van rente- en aflossingsverplichtingen. Dit bedrag is voldoende om gedurende de eerste twee jaren de rentelasten over een benodigd krediet in rekening-courant van gemiddeld f 35.000,- te kunnen voldoen. Ondanks de eenmalige schenking is de financiering van de bedrijfs-overname in dit voorbeeld met twee overige kinderen nauwelijks vergemakkelijkt ten opzichte van de uitgangssituatie.

ad e. Verlenging duur periode in loondienst

Een verlenging van de duur van de periode in loondienst betekent dat een bedrijfsopvolger meer eigen vermogen kan vormen. Met name als een vader nog te jong is om reeds met pensioen te gaan, kan de periode in loondienst verlengd worden. Uit ta-

bel 4.5 blijkt dat als de opvolger op het voorbeeldbedrijf reeds na zes jaar werken in loondienst het bedrijf gaat overnemen, hij op het moment van overname over f 78.000,- (f 170.000,- - f 92.000,-) minder eigen vermogen beschikt. Bij een overname na een periode van veertien jaar in loondienst, de opvolger is dan 32, heeft hij op het moment van overname een eigen vermogen van f 324.000,- gevormd 1).

6.3 Alternatieve investeringsplannen bij een overname van het voorbeeldbedrijf ineens

Wanneer het niet mogelijk blijkt te zijn om met een gewijzigd financieringsplan de bedrijfsovername financieel rond te krijgen, zal er gezocht moeten worden naar een verandering van het opgestelde investeringsplan.

Hiervoor zijn verschillende alternatieven te bedenken. Ook zou het kunnen voorkomen dat er een vergoeding voor de productierechten betaald moet worden, zodat het investeringsplan er anders komt uit te zien. Voor het doorrekenen van de alternatieve investeringsplannen voor overname van het voorbeeldbedrijf ineens, kan het rekenmodel als hulpmiddel dienen. Als illustratie worden de volgende alternatieven 2) bekeken:

1. De grond in eigendom wordt geheel of gedeeltelijk van de ouders gepacht.
2. Er wordt een lagere overnameprijs voor de grond in eigendom betaald.
3. Er wordt een overnameprijs voor het niet-aangekochte melkquotum betaald.

ad 1. De grond in eigendom van de ouders (gedeeltelijk) pachten.

Bij de bedrijfsovername van een grondgebonden landbouwbedrijf, waarbij de grond in eigendom van de ouders is, speelt de overnameprijs van de grond een belangrijke rol. Vooral bij een overname ineens kan de financiering van de grond een knelpunt vormen. Een goed alternatief kan het tijdelijk pachten van de ouders zijn. De financieringslasten worden dan gedurende deze pachtperiode aanzienlijk verlaagd.

Op het voorbeeldbedrijf heeft de uittredende vader 20 ha grond in eigendom. In hoofdstuk 3 wordt deze grond tegen een prijs van f 20.000,- door de bedrijfsopvolger gekocht. Indien hij deze grond in eerste instantie zou gaan pachten, betekent dit een vermindering in de vermogensbehoefte op het moment van overname van f 400.000,-. Hier staat echter wel tegenover dat er

-
- 1) In dit onderzoek is afgezien van de rol van de inflatie op onder andere de toekomstige kasstroom en de overnameprijs.
  - 2) De Fagoed-constructie komt in paragraaf 6.7 aan de orde.

een jaarlijkse pacht aan de ouders moet worden betaald. Deze te betalen pacht wordt gesteld op $20 \times f 400,- = f 8.000,-$.

Eveneens zal er een hoger bedrag aan persoonlijke belastingen moeten worden betaald. Het belastbaar inkomen neemt toe door lagere rentebetalingen op de verminderde familielening. De betaalde rente is een aftrekpost voor het vaststellen van het belastbaar inkomen. De bedrijfskosten stijgen daarentegen weer doordat er meer pacht betaald wordt.

Er moet echter wel rekening worden gehouden met het feit dat de ouders na de overname minder eigen vermogen beschikbaar hebben voor het financieren van de overname. Als dezelfde eisen gelden als in tabel 4.13, houden de ouders geen geld over voor het beschikbaar stellen van een familielening ($f 246.000,-$ minus $f 400.000,-$) en komen zelf in financiële problemen. Het verpachten van het gehele areaal grond in eigendom is op het voorbeeld-bedrijf dan ook niet een reëel alternatief.

Er kan ook een gedeelte van de grond in eigendom aan de zoon worden verpacht 1). Stel dat 10 ha door de zoon wordt gekocht tegen $f 20.000,-$ per hectare en dat de overige 10 ha wordt gepacht tegen een jaarlijkse pacht prijs van $f 400,-$ per hectare. De beschikbare familielening daalt met $f 200.000,-$. De overnameprijs daalt eveneens met dit bedrag:

TOP	-	TEV	-	FALE	=	FINT
$f 734.000,-$	-	$f 170.000,-$	-	$f 46.000,-$	=	$f 518.000,-$

Indien 10 ha wordt gepacht, dalen de jaarlijkse rentelasten met een bedrag van $f 12.000,-$ (6% van $f 200.000,-$). Wel moet er $f 4.000,-$ aan pacht betaald worden, zodat de totale bedrijfskosten per saldo met $f 8.000,-$ verminderen. Het belastbaar bedrag stijgt evenwel met dit bedrag. Bij een verondersteld belastingtarief van 38,4%, betekent dit dat de persoonlijke belastingen met ruim $f 3.000,-$ stijgen.

Gedurende de pachtovereenkomst dalen de aflossingen ten opzicht van de uitgangssituatie met 4% van de daling in de familielening ($f 8.000,-$). De toekomstige jaarlijkse kasstroom na overname wordt met $f 7.000,-$ verkleind, waardoor de herrekende kasstroom $f 98.900,-$ bedraagt. Er resteert voor de opvolger, bij een rente over het langlopende krediet van $f 800,-$ en geen rentelasten op kort vreemd vermogen, jaarlijks een structureel aanwezige vrije kasstroom van $f 17.400,-$. Afhankelijk van de duur

-
- 1) Het verpachten van een deel van de grond aan de opvolger kan er toe leiden dat er over de overname van het melkquotum met de fiscus moet worden afgerekend. In dat geval zal pachten van grond voor een opvolger een minder aantrekkelijk alternatief zijn.

Tabel 6.2 De herrekende kasstroom, financieringslasten en resterende kasstroom op het voorbeeldbedrijf na overname, in het geval van het volledig kopen van de grond in eigendom en in het geval van het pachten van 10 ha van de grond in eigendom van de uittreedende vader (in guldens per jaar)

Financiële kengetallen:	Volledige koop van de grond	Pacht van 10 ha grond
Structurele kasstroom (tabel 4.21)	105.900	105.900
Extra te betalen pacht (-)	-	4.000
Extra belastingen (-)	-	3.000
Herrekende kasstroom	105.900	98.900
Financieringslasten familielening (-)	24.600	4.600
Kasstroom na familielening	81.300	94.300
Financieringslasten langlopende banklening (-)	76.100	76.100
Resterende kasstroom	5.200	18.200
Financieringslasten struct. krediet (-)	800	800
Vrije kasstroom *)	4.400	17.400

*) Er is verondersteld dat er geen kortlopende schulden aanwezig zijn.

van de pacht-overeenkomst zou de opvolger nog een additionele lening kunnen opnemen.

Indien echter geen investeringen op het bedrijf nodig zijn, kan hij het bedrag gebruiken ter versterking van zijn eigen vermogenspositie. Per saldo zal er dan jaarlijks f 13.000,- extra aan de eigen middelen kunnen worden toegevoegd. Nadat de pacht-overeenkomst is afgelopen, kan de aankoop van de van de ouders gepachte grond met meer eigen vermogen gefinancierd worden, waardoor de financiering vergemakkelijkt wordt. De opvolger kan er ook voor kiezen zijn pachtovereenkomst te verlengen.

ad 2. Een lagere overnameprijs voor de grond in eigendom van de ouders

Een andere methode om het investeringsplan (zie figuur 2.1) aan te passen is bekijken of de prijs van de over te nemen produktiemiddelen omlaag gebracht kan worden. Dit betekent een onderhandelingsproces tussen opvolger, ouders en de andere kinderen. Hoe ver wil men gaan bij het verlagen van de overnameprijs om de bedrijfsovername alsnog mogelijk te maken? Het moet natuurlijk wel zo zijn dat de mede-erfgenamen zich niet benadeeld gaan voelen. Het haalbaar maken van de bedrijfsovername heeft als voordeel dat de boerderij in de familie blijft. Hoeveel heb-

ben de broers en zusters daarvoor over? Ondanks de toegenomen zakelijkheid bij de bedrijfsopvolging is dit een aspect dat bij het vaststellen van de overnameprijs in ogenschouw genomen zou kunnen worden.

Bij het opstellen van een alternatief investeringsplan zal meestal eerst de prijs van het over te nemen onroerend goed, met name de prijs van de grond, nader worden gezien. Als uitgangspunt zou gekozen kunnen worden voor een zodanige overnameprijs van de grond dat een rendabele bedrijfsexploitatie mogelijk is. Dit staat wel bekend als de agrarische waarde van de grond (paragraaf 3.2.2.1). Hoewel tegenwoordig de waarde van de grond in verpachte staat als een objectieve richtprijs wordt aangehouden bij een bedrijfsovername (fiscus), kan in de praktijk een andere prijs realistischer zijn. Een nadeel van de agrarische waarde is het feit dat het discriminerend werkt tegen de meest rendabele bedrijven. Een opvolger op een bedrijf met een relatief lage kasstroom kan immers minder toekomstige financieringslasten dragen dan een opvolger op een bedrijf met een relatief hoge kasstroom. Dit betekent dat de opvolger op het minder rendabele bedrijf de grond voor een lagere prijs (agrarische waarde) zou kunnen overnemen dan de opvolger op het rendabeler bedrijf.

Een agrarische waarde beneden de waarde in verpachte staat is alleen verantwoord als het bedrijf voor de startende ondernemer ook daadwerkelijk voldoende continuïteitsmogelijkheden bevat. Ook naar de overige partijen toe is dit een verantwoorde uitgangspositie. Het bedrijf zal na overname over een voldoende structurele kasstroom moeten beschikken. Indien het inkomen uit bedrijf te laag is, zal er structureel voldoende inkomen van buiten het bedrijf moeten worden behaald.

Op het voorbeeldbedrijf bedraagt de waarde van grond in verpachte staat f 20.000,- per hectare. Er wordt nu verondersteld dat de structurele kasstroom op het voorbeeldbedrijf slechts f 75.000,- is. Financiering van de overname van het voorbeeldbedrijf is nu niet haalbaar. Er geldt:

TOP	- TEV	- FALE	= FINT
f 934.000,-	- f 170.000,-	- f 246.000,-	= f 518.000,-
KS(t)	- (ap + rb)	x FALE	= KSsf(t)
f 75.000,-	- (0,04 + 0,06)	x f 246.000,-	= f 50.400,-
KSsf(t)	x (1/ (ap + rb))		= LCmax
f 50.400,-	x (1/ (0,067 + 0,08))		=
f 50.400,-	x 6,8		= f 343.000,-
LCmax	- FINT		= wel/niet haalbaar
f 343.000,-	- f 518.000,-		= - f 175.000,-

Veronderstel dat via een onderhandelingsproces binnen de familie de overnameprijs omlaag gebracht wordt tot f 10.000,-

per hectare 1). De opvolger behoeft in deze situatie f 200.000,- minder te financieren (20 ha maal (f 20.000 minus f 10.000,-)). De beschikbare familielening kan maximaal met hetzelfde bedrag dalen. Indien dit wordt veronderstelt, zal de opvolger op het minder rendabele voorbeeldbedrijf de financiering van de overname niet rond krijgen. Er geldt:

$$\begin{array}{llll}
 \text{TOP} & - \text{TEV} - \text{FALE} & & = \text{FINT} \\
 \text{f } 734.000,- & - \text{f } 170.000,- & - \text{f } 46.000,- & = \text{f } 518.000,- \\
 \\
 \text{KS}(t) & - (ap + rb) \times \text{FALE} & & = \text{KSsf}(t) \\
 \text{f } 75.000,- & - (0,04 + 0,06) \times \text{f } 46.000,- & & = \text{f } 70.400,- \\
 \\
 \text{KSsf}(t) & \times (1/ (ap + rb)) & & = \text{LCmax} \\
 \text{f } 70.400,- & \times (1/ (0,067 + 0,08)) & & = \\
 \text{f } 70.400,- & \times 6,8 & & = \text{f } 479.000,- \\
 \\
 \text{LCmax} & - \text{FINT} & & = \text{wel/niet haalbaar} \\
 \text{f } 479.000,- & - \text{f } 518.000,- & & = -\text{f } 39.000,-
 \end{array}$$

Een alternatief financieringsplan is in zo'n situatie niet altijd mogelijk. De kredietinstelling zal in het geval van een bedrijf met matige perspectieven niet altijd geneigd zijn de financieringsvoorwaarden naar beneden aan te passen. Het is eveneens de vraag in hoeverre de overige familieleden de overnameprijs van het bedrijf verder willen aanpassen. De opvolger zal na moeten gaan in hoeverre de begrote kasstroom kan stijgen. Dit kan ondermeer via toenemende bedrijfsopbrengsten, lagere bedrijfskosten, meer neveninkomsten en dalende gezinsbestedingen.

De financiële verruiming die de verlaging van de overnameprijs tot gevolg heeft, heeft als nadeel dat er schenkingsrecht moet worden betaald. De overnameprijs van de grond ligt lager dan de waarde in verpachte staat of, indien uitgevoerd, een lagere minnelijke taxatiewaarde (paragraaf 3.2.1). Er wordt op het voorbeeldbedrijf uitgegaan van de waarde in verpachte staat, zodat geldt:

$$\begin{array}{llll}
 \text{Oe} & \times (\text{PGEv} - \text{PGEEx}) & & = \text{SB}(\text{Ge}) \\
 20 & \times (\text{f } 20.000,- & - \text{f } 10.000,-) & = \text{f } 200.000,-
 \end{array}$$

Over het schenkingsbedrag op onroerende goederen moet minstens 6% schenkingsrecht worden betaald. Dit geldt ook over de vrijgestelde bedragen (Kluwer, 1993: successiewet, artikel 24).

-
- 1) Een lagere overnameprijs kan voor de vader consequenties hebben voor de te betalen inkomstenbelasting over de stakingswinst (zie paragraaf 4.6). Als er om zakelijke redenen een lagere waarde voor de over te nemen produktiemiddelen wordt aangehouden rekent de fiscus voor de bepaling van de stakingswinst met de waarde in vrij opleverbare staat.

De opvolger moet over f 200.000,- aan schenking f 21.600,- aan schenkingsrecht betalen. Het benodigde vermogen in het eerste jaar na de overname stijgt eveneens met dit bedrag. Indien een minnelijke taxatiewaarde van f 14.000,- per hectare zou gelden, is het totale schenkingsbedrag over de grond f 80.000,-. Hierover zou de opvolger f 6.000,- aan de fiscus moeten afdragen.

ad 3. Een overnameprijs betalen voor het niet-aangekochte melkquotum

Op het voorbeeldbedrijf is er vanuitgegaan dat het eigen melkquotum (het niet aangekochte melkquotum) om niet van de vader wordt overgenomen. In hoofdstuk 4 en 5 bedroeg de overnameprijs van de immateriële activa f 30.000,-, oftewel de fiscale boekwaarde van de aangekochte melkquota. Er geldt:

$$\begin{aligned} OPIVA &= PMQaf + PMQEf + POQaf + POQEf \\ f\ 30.000,- &= f\ 30.000,- + f\ 0,- + f\ 0,- + f\ 0,- \end{aligned}$$

Wanneer voor het eigen melkquotum wel een prijs betaald moet worden, zal dat de overnameprijs aanzienlijk verhogen. Er wordt verondersteld dat de vader voor het eigen melkquotum een overnameprijs van f 1,- per kilogram vraagt. Dit betekent, bij een eigen melkquotum op het voorbeeldbedrijf van 380.000 kg melk, een verhoging van de overnameprijs met f 380.000,-.

Daar de melkquotering pas in 1984 is ingevoerd, maakt het voor de te betalen overnameprijs verschil uit of het bedrijf van de vader ineens wordt overgenomen of na een periode van samenwerking in maatschapsverband. In het geval van een overdracht ineens is het melkquotum eigendom van de vader, terwijl bij een samenwerkingsverband in een maatschap het melkquotum voor een deel van de vader en voor een deel van de zoon is.

Bij de overdracht ineens ontvangt de vader de totale overnameprijs van het eigen melkquotum en dit is voor de vader een gerealiseerde stille reserve, immers op de fiscale balans stond het eigen melkquotum voor f 0,- genoteerd. De uittrekkende vader moet over de gerealiseerde stille reserve met de fiscus afrekenen. Stel dat de vader 45% stakingstarief over deze stille reserve moet betalen. We zien twee tegengestelde effecten op de hoogte van de maximaal beschikbare familielening. Ten eerste een stijging van f 380.000,- als gevolg van een hogere overnameprijs voor de ouders, ten tweede een daling met f 171.000,- 1), het bedrag dat de ouders extra aan de fiscus moeten afdragen. De beschikbare familielening bedraagt in dit geval f 455.000,-. Bij

---

1) Er wordt verondersteld dat de werkelijke waarde eveneens f 1,- per kg melk bedraagt, zodat de vader over f 380.000,- moet afrekenen. In de praktijk worden de laatste jaren fors hogere bedragen per kg melkquotum betaald, hetgeen financiering van de overname aanzienlijk zal verzwaren.

het betalen van f 1,- per kilogram voor het niet-aangekochte of eigen melkquotum van de vader stijgt de overnameprijs tot een bedrag van f 1.314.000,- (f 934.000,- + f 380.000,-). Er geldt:

$$\begin{array}{rclcl} \text{TOP} & - & \text{TEV} & - & \text{FALE} & = & \text{FINT} \\ f\ 1.314.000,- & - & f\ 170.000,- & - & f\ 455.000,- & = & f\ 689.000,- \end{array}$$

Een bijkomend effect is dat de opvolger de betaalde prijs voor de melkquota na de overname op zijn balans kan zetten. Hierop mag hij afschrijven, hetgeen van invloed zal zijn op de hoogte van de persoonlijke belastingen. In de praktijk wordt nog steeds over een vrij korte periode fiscaal afgeschreven op aangekochte melkquota. In het LEI-boekhoudnet, gebaseerd op het bedrijfseconomische verslag, wordt een afschrijvingsperiode van veertien jaar aangehouden. Omdat het bij een overname om een groot bedrag gaat, is het van belang de hoogte van de jaarlijkse afschrijvingen deels af te laten hangen van de hoogte van de belastbare som c.q. de te betalen persoonlijke belastingen. De structureel bepaalde belastbare som bedraagt op het voorbeeldbedrijf f 35.500,- (bijlage 4). Indien voor een afschrijvingstermijn van twaalf jaar wordt gekozen, zal de belastbare som met f 31.600,- dalen (f 380.000,- gedeeld door twaalf). Over de resterende belastbare som van f 3.900,- moet ongeveer f 1.500,- aan belastingen aan de fiscus worden afgedragen. Indien gezinsbestedingen hetzelfde blijven, stijgen de besparingen en de kasstroom met f 12.100,- per jaar (dit is f 13.600,- minus f 1.500,-). De jaarlijkse structurele kasstroom op het voorbeeldbedrijf wordt dan f 118.000,-. Hierdoor stijgt de eenmalige leencapaciteit. Er geldt nu:

$$\begin{array}{rclcl} \text{KS}(t) & - & (\text{ap} + \text{rb}) & \times & \text{FALE} & = & \text{KSsf}(t) \\ f\ 118.000,- & - & (0,04 + 0,06) & \times & f\ 455.000,- & = & f\ 72.500,- \end{array}$$

$$\begin{array}{rclcl} \text{KSsf}(t) & \times & (1 / (\text{ap} + \text{rb})) & = & \text{LCmax} \\ f\ 72.500,- & \times & (1 / (0,067 + 0,08)) & = & \\ f\ 72.500,- & \times & 6,8 & = & f\ 493.000,- \end{array}$$

$$\begin{array}{rclcl} \text{LCmax} & - & \text{FINT} & = & \text{wel/niet haalbaar} \\ f\ 493.000,- & - & f\ 689.000,- & = & -f\ 196.000,- \end{array}$$

Er resteert een financieringstekort van bijna twee ton. Of het opgestelde financieringsplan moet worden aangepast of er zal een nieuw investeringsplan moeten worden gemaakt (een andere overnameprijs).

Er wordt voor het laatste wordt gekozen en er wordt door de familie een overnameprijs van f 0,50 per kilogram melkquotum bepaald. Veronderstel dat de fiscus deze waarde als de werkelijke waarde accepteert. De vader moet in dit geval over een extra bedrag aan stille reserves ter waarde van f 190.000,- afrekenen

met de fiscus 1), oftewel f 86.000,- bij een stakingstarief van 45%. De beschikbare familielening wordt nu f 350.000,- (f 246.000,- plus f 190.000,- minus f 86.000,-). Er geldt nu:

TOP	- TEV	- FALE	= FINT
f 1.124.000,-	- f 170.000,-	- f 350.000,-	= f 604.000,-
KS(t)	- (ap + rb) x FALE		= KSsf(t)
f 118.000,-	- (0,04 + 0,06) x f 350.000,-		= f 83.000,-
KSsf(t)	x (1/ (ap + rb))		= LCmax
f 83.000,-	x (1/ (0,067 + 0,08))		=
f 83.000,-	x 6,8		= f 564.000,-
LCmax	- FINT		= wel/niet haalbaar
f 564.000,-	- f 604.000,-		= -f 40.000,-

Na het opnemen van de maximale leencapaciteit resteert er een financieringstekort van f 40.000,-. Er wordt nu verondersteld dat de ouders besluiten dat de zoon niet hoeft af te lossen op de familielening en dat bij een eventuele erfenis de opgenomen lening verrekend zal worden met de overige erfgenamen. De overige kinderen moeten echter wel met dit voorstel instemmen. De rente over de familielening blijft 6%. Het opgestelde financieringsplan is nu toereikend om de overname volledig te kunnen financieren. Ook is er nog ruimte voor het betalen van de lasten over het opgenomen krediet. Er geldt nu:

KS(t)	- (ap + rb) x FALE	= KSsf(t)
f 118.000,-	- (0,00 + 0,06) x f 350.000,-	= f 97.000,-
KSsf(t)	x (1/ (ap + rb))	= LCmax
f 97.000,-	x (1/ (0,067 + 0,08)) (= 6,8)	= f 660.000,-
LCmax	- FINT	=
f 660.000,-	- f 604.000,-	= f 56.000,-

Een andere mogelijkheid is, gebruik te maken van de regeling die Rabobank Nederland met de stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw in het leven heeft geroepen (zie paragraaf 6.2). Gedurende de eerste vijf jaar hoeft op een langlopende lening onder hypothecaire zekerheid niet worden afgelost. De lening onder hypothecaire zekerheid bedraagt f 400.000,- (zie paragraaf 6.2). Hierbij is de waarde van het melkquotum, ondanks dat er bij de overname voor betaald moet worden, niet meegenomen bij het bepalen van de te bieden zekerheden (Mulder en Venema, 1993). Er geldt nu:

-
- 1) Indien de werkelijke waarde f 1,- per kg melk bedraagt, moet de vader over f 380.000,- met de fiscus afrekenen.

$$\begin{aligned}
 KS(t) & - (ap + rb) \times FALE & = KSsf(t) \\
 f\ 118.000,- & - (0,04 + 0,06) \times f\ 350.000,- & = f\ 83.000,- \\
 \\
 KSsf(t) & - BLE(h) \times (ap + rb) & = \text{bedrag } X \\
 f\ 83.000,- & - f\ 400.000,- \times (0,- + 0,08) & = f\ 51.000,- \\
 \\
 BLE(h) & + (\text{bedrag } X \times (1/(ap + rb))) & = LCmax \\
 f\ 400.000,- & + f\ 51.000,- \times (1/(0,067 + 0,08)) & = \\
 f\ 400.000,- & + f\ 347.000,- & = f\ 747.000,- \\
 \\
 LCmax & - FINT & = \\
 f\ 760.000,- & - f\ 604.000,- & = f\ 156.000,-
 \end{aligned}$$

Gedurende de eerste vijf jaren na de overname is het opgestelde financieringsplan haalbaar. De minimaal benodigde langlopende lening onder niet-hypothecaire zekerheid is f 216.000,- (oftewel f 360.000,- minus f 156.000,-) en wordt door de opvolger op het voorbeeldbedrijf opgenomen. Een deel van de kasstroom, in het eerste jaar een bedrag te weten van f 19.300,- is niet gebruikt voor het opnemen van een langlopende lening. De reeds eerder veronderstelde rentelasten over krediet in rekening-courant, er zijn geen rentelasten over kortlopende schulden, kunnen betaald worden (tabel 6.3). Na het vijfde jaar moet de opvolger aflossen op de langlopende lening onder hypothecaire zekerheid. De rentelasten over de niet-hypothecaire langlopende lening van de kredietinstelling zijn daarentegen aanzienlijk gedaald, zodat de kasstroom alleen in het zesde jaar na overname niet voldoende is om alle financieringslasten te betalen. Indien de opgebouwde reserves uit de vrije kasstromen uit voorgaande jaren gebruikt zijn om de liquiditeitspositie te versterken, zal dit geen problemen opleveren. Over een periode van tien jaar na de overname bedraagt, bij ongewijzigde omstandigheden, de gemiddelde vrije kasstroom f 19.700,- per jaar (tabel 6.3). Een deel van de vrije kasstromen zal in de praktijk gebruikt worden om weer nieuwe investeringen mee te financieren. Deze nieuwe investeringen (bijvoorbeeld een uitbreidingsinvestering, kunnen invloed hebben op de te behalen kasstroom.

Zoals uit de berekeningen blijkt, is een overname van het melkquotum tegen marktwaarde (ongeveer f 4,- per kilogram melkquotum) voor het gemiddelde grotere melkveebedrijf niet te financieren.

Een prijs van f 1,- per kilogram geeft reeds problemen. In de praktijk zal er een grote spreiding tussen bedrijven bestaan ten aanzien van de financierbaarheid van een overname. Zie ook paragraaf 6.4 bij een geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf.

Tabel 6.3 De kasstroom, het verloop in de financieringslasten*) en de vrije kasstroom (in guldens) op het voorbeeldbedrijf

Jaar na overname	Kas-stroom	Familie-lening**)	Niet-hypoth. lening	Hypoth. lening	Krediet rekening courant	Vrije kas-stroom
1	118.000	35.000	31.700	32.000	2.450	16.850
2	118.000	35.000	30.500	32.000	2.450	18.050
3	118.000	35.000	29.400	32.000	800	20.800
4	118.000	35.000	28.200	32.000	800	22.000
5	118.000	35.000	27.100	32.000	800	23.100
6	118.000	35.000	25.900	58.700	800	- 2.400
7	118.000	35.000	24.800	56.600	800	800
8	118.000	35.000	23.600	54.400	800	4.200
9	118.000	35.000	22.500	52.300	800	7.400
10	118.000	35.000	21.300	50.200	800	10.700
Gemiddeld	118.000	35.000	26.500	43.220	1.130	+ 12.150

*) Over een familielening van f 350.000,-, een hypothecaire langlopende lening van f 400.000,- en een niet-hypothecaire langlopende lening van f 216.000,-; **) Bij een eventuele vererving zullen de lasten over en de omvang van de familielening waarschijnlijk wijzigen.

6.4 Een alternatief financieringsplan en een alternatief investeringsplan bij een geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf via een maatschap

6.4.1 Een alternatief financieringsplan

In hoofdstuk 5 is in het maatschapscontract op het voorbeeldbedrijf bepaald dat zowel de vader als de zoon ieder voor de helft gerechtigd zijn in de bedrijfswinst, na aftrek van een reële beloning voor de ingezette arbeid en het ingebrachte kapitaal door beide vennoten. Deze benadering wordt de zogenaamde tweefasenbenadering genoemd (Tuinte et al., 1990).

Het kan gebeuren dat een verandering van de winstverdeling gedurende het maatschapsverband wenselijk is. Hierbij moet een onderscheid worden gemaakt tussen de jaarlijkse winstverdeling en de verdeling van de aanspraken op de gevormde stille reserves. Wijzigingen in het maatschapscontract ten aanzien van de jaarlijkse winstverdeling leveren fiscaal meestal geen problemen op. Wijzigingen in de aanspraken op de stille reserves kunnen alleen, zolang de fiscus het niet als een onzakelijke bevoordeling van een van de vennoten ziet.

Er wordt op het voorbeeldbedrijf verondersteld dat het winstaandeel van de zoon gedurende het maatschapsverband zal toenemen. Eveneens wordt verondersteld dat er geen reële beloning voor de ingebrachte produktiemiddelen van de bedrijfswinst

wordt afgetrokken. Gedurende de eerste vier jaar van het maatschapsverband is de verhouding tussen zoon en vader in de bedrijfswinst ieder 50%; de twee volgende jaren 60%: 40% en de resterende jaren van het maatschapsverband 70% voor de zoon en 30% voor de vader. In het maatschapscontract is daarnaast expliciet vermeld dat het aandeel van de maten in de stille reserves 50% blijft (zie bijlage 7 voor de berekeningen).

De verdeling van de jaarlijkse besparingen tussen de vader en de zoon staan in tabel 6.4. Aan het eind van het maatschapsverband beschikt de opvolgende zoon over ruim f 230.000,- aan eigen vermogen. Dit is beduidend meer dan in hoofdstuk 5. De vader daarentegen spaart veel minder, zodat de bedrijfsbesparingen per saldo lager zijn dan in de in hoofdstuk 5 behandelde situatie.

Tabel 6.4 De jaarlijkse besparingen van de vennoten op het voorbeeldbedrijf gedurende het maatschapsverband (in gulden)

Boekjaar	Vader	Zoon	Bedrijf
1978/79	9.100	19.700	28.800
1979/80	1.700	14.100	15.800
1980/81	6.800	12.000	18.800
1981/82	9.400	17.600	27.000
1982/83	3.100	23.100	26.200
1983/84	3.300	22.100	25.400
1984/85	- 8.400	27.200	18.800
1985/86	- 5.100	30.900	25.800
1986/87	- 2.800	30.500	27.700
1987/88	- 7.100	36.300	29.200
Totaal	10.000	233.500	243.500

Doordat de zoon nu hogere inkomens behaalt en de vader lagere, kan de veranderde winstverhouding tussen beide vennoten een aantal consequenties hebben, zoals:

- de vader zal een lagere fiscale oudedagsreserve opbouwen, terwijl de zoon de mogelijkheid heeft een hogere fiscale oudedagsreserve op te bouwen;
- indien het inkomen van de vader laag is, wordt er per saldo minder geprofiteerd van een aantal fiscale voordelen, zoals het benutten van de belastingvrije som van de vader die hoger is dan van de zoon (ook nadat de zoon getrouwd is, omdat zijn vrouw inkomsten uit arbeid verdiend);
- per saldo is gedurende de maatschapsperiode meer belastingen aan de fiscus betaald dan in vergelijking tot de situatie in hoofdstuk 5.

Doordat enerzijds de eigen vermogensontwikkeling van de zoon verbeterd is, maar anderzijds de beschikbare familielening negatief wordt beïnvloed, zal gerekend moeten worden om te zien of de overname ook daadwerkelijk is vergemakkelijkt. Dit is een vrij omvangrijke berekening, waar weer de nodige veronderstellingen moeten worden gemaakt. Stel globaal dat de vader als gevolg van minder besparingen en een lagere FOR, f 100.000,- minder beschikbaar aan de zoon kan stellen. Het totaal eigen vermogen van de zoon op het moment van overname is veranderd en bedraagt volgens rekenregel 40:

$$EVm(t) + SRz + EVb + FAm = TEV$$

$$f 233.000,- + f 61.000,- + f 17.000,- + f 7.000,- = f 318.000,-$$

Dit betekent dat de opvolger nog een bedrag van f 520.000,- van banken nodig heeft. Er geldt immers:

$$TOP - TEV - FALe = FINT$$

$$f 934.000,- - f 318.000,- - f 96.000,- = f 520.000,-$$

Dit bedrag is iets hoger dan in de geschetste situatie in hoofdstuk 5. De financieringslasten over het geleende bedrag van de familie zijn echter aanzienlijk lager dan in hoofdstuk 5, zodat de maximale leencapaciteit bij kredietinstellingen wordt vergroot. Er geldt:

$$KS(t) - (ap + rb) \times FALe = KSsf(t)$$

$$f 105.900,- - (0,04 + 0,06) \times f 96.000,- = f 96.300,-$$

$$KSsf(t) \times (1 / (ap + rb)) = LCmax$$

$$f 96.300,- \times (1 / (0,067 + 0,08)) = f 655.000,-$$

$$LCmax - FINT =$$

$$f 655.000,- - f 520.000,- = f 135.000,-$$

6.4.2 Een alternatief investeringsplan

Evenals in paragraaf 6.3 wordt door de opvolger een prijs betaald voor de gedurende het maatschapsverband niet-aangekochte melkquota, de zogenaamde eigen melkquota van het bedrijf. Bij een bedrijfsovername na een samenwerkingsverband (op het voorbeeldbedrijf via een maatschap), waarbij de activa in eigendom zijn ingebracht, is het melkquotum zowel eigendom van de vader als van de zoon. De zoon heeft recht op een deel van de stille reserves. De stille reserve op het eigen melkquotum (SRMQE) is gelijk aan de overnameprijs (OPMQE) minus de fiscale boekwaarde (PMQEf). Er geldt:

$$SRMQE = OPMQE - PMQEf = f 380.000,- - f 0,- = f 380.000,-$$

Het aandeel van de zoon in de stille reserves is $(1 - m)$ en van de vader m . Bij een m van 0,5 bedragen de stille reserves op het niet-aangekochte melkquotum, bij een door de fiscus erkende getaxeerde prijs van $f 1,-$ per kilogram melkquotum, van zowel vader (SRMQEv) als opvolgende zoon (SRMQEz) $f 190.000,-$. Vader moet over zijn stille reserve op het melkquotum afrekenen met de belastingdienst tegen het stakingstarief van 45%. De maximaal beschikbare familielening van de ouders aan de zoon neemt ten opzicht van hoofdstuk 5 per saldo met $f 104.500,-$ toe (oftewel $f 190.000,-$ minus $f 85.500,-$) en bedraagt nu $f 300.000,-$ ($f 196.000,-$ plus $f 104.000,-$).

Het investeringsplan voor de bedrijfsovername ziet er hetzelfde uit als bij de overname ineens. De overnameprijs (TOP) bedraagt $f 1.314.000,-$. Hierbij is verondersteld dat de stille reserves van de zoon onder zijn eigen vermogen (onderdeel van het financieringsplan) vallen en niet direct van de overnameprijs (investeringsplan) worden afgetrokken. De stille reserves van de zoon zijn van $f 61.000,-$ (tabel 5.15) gestegen naar een kwart miljoen gulden. Het totaal aan beschikbare eigen financieringsmiddelen van de zoon voor het financieren van de overname bedraagt nu:

$$\begin{array}{rcll} Evm(t=10) & + & SRz & + & EVb(t=10) & + & FAm & & = & TEV & (40) \\ f 142.000,- & + & f 251.000,- & + & f 17.000,- & + & f 7.000,- & = & f 417.000,- \end{array}$$

Nadat gebruik is gemaakt van de maximaal beschikbare familielening en de eigen financieringsmiddelen van de bedrijfsopvolger, resteert er nog een te financieren bedrag van $f 597.000,-$. Er geldt:

$$\begin{array}{rcll} TOP & - & TEV & - & FALE & = & FINT \\ f 1.314.000,- & - & f 417.000,- & - & f 300.000,- & = & f 597.000,- \end{array}$$

$$\begin{array}{rcll} KS(t) & - & (ap + rb) & \times & FALE & = & KSsf(t) \\ f 118.000,- & - & (0,04 + 0,06) & \times & f 300.000,- & = & f 88.000,- \end{array}$$

$$\begin{array}{rcll} KSsf(t) & \times & (1/ (ap + rb)) & = & LCmax \\ f 88.000,- & \times & (1/ (0,067 + 0,08)) & = & \\ f 88.000,- & \times & 6,8 & = & f 598.000,- \end{array}$$

$$\begin{array}{rcll} LCmax & - & FINT & = & \text{wel/niet haalbaar} \\ f 598.000,- & - & f 597.000,- & = & f 1.000,- \end{array}$$

De overname van het voorbeeldbedrijf is net financierbaar met langlopende leningen. Er is gedurende het eerste jaar echter geen ruimte om de rentelasten over het krediet in rekening-courant te betalen. Eveneens is er geen ruimte om tegenvallende resultaten op te vangen. Bij een veronderstelde prijs van $f 1,-$, per kilogram melkquotum sluit het financieringsplan beter bij het investeringsplan aan dan in het geval van de overname van het voorbeeldbedrijf ineens. Met name het eigen vermogen van de

zoon is door het meedelen in de stille reserves van het melkquotum aanzienlijk gestegen.

De financiering van de overname kan vergemakkelijkt worden door aanpassingen in het financieringsplan en/of investeringsplan. Bij een aanpassing in het investeringsplan, oftewel de overnameprijs, zal er overeenstemming moeten zijn tussen de betrokken partijen. Eveneens moet rekening worden gehouden met het betalen van inkomstenbelasting en schenkingsrecht aan de fiscus.

Er wordt verondersteld dat op de familielening slechts 2% per jaar moet worden afgelost en dat de overnameprijs van een kilogram melkquotum f 0,50 bedraagt. Indien verondersteld wordt dat de fiscus deze waarde als de werkelijke waarde beschouwd, bedraagt de stille reserve op het eigen melkquotum in totaal 380.000 kg x f 0,50 = f 190.000,-. Zowel de vader als de zoon beschikken bij een m van 0,5 over een stille reserve op het eigen melkquotum van f 95.000,-. De vader betaalt over dit bedrag het stakingstarief van 45%, zodat hij bijna f 43.000,- extra aan de fiscus moet afdragen. De beschikbare familielening bedraagt nu f 248.000,- (f 196.000,- plus f 95.000,- minus f 42.750,-). De stille reserves van de zoon stijgen van f 61.000,- naar een bedrag van f 156.000,-. Er geldt:

$$EVm(t=10) + SRz + EVb(t=10) + FAM = TEV$$

$$f 142.000,- + f 156.000,- + f 17.000,- + f 7.000,- = f 322.000,-$$

Nadat gebruik is gemaakt van de maximaal beschikbare familielening en de eigen financieringsmiddelen van de bedrijfsopvolger, resteert er nog een te financieren bedrag van f 554.000,-. Er geldt:

$$TOP - TEV - FALE = FINT$$

$$f 1.124.000,- - f 322.000,- - f 248.000,- = f 554.000,-$$

$$KS(t) - (ap + rb) \times FALE = KSsf(t)$$

$$f 118.000,- - (0,02 + 0,06) \times f 248.000,- =$$

$$f 118.000,- - f 19.800,- = f 98.200,-$$

$$KSsf(t) \times (1 / (ap + rb)) = LCmax$$

$$f 98.200,- \times (1 / (0,067 + 0,08)) =$$

$$f 98.200,- \times 6,8 = f 668.000,-$$

$$LCmax - FINT = \text{wel/niet haalbaar}$$

$$f 668.000,- - f 554.000,- = f 114.000,-$$

Als de opvolger een langlopende lening van f 554.000,- opneemt, wordt een deel van de kasstroom niet aangewend voor betalingsverplichtingen over langlopende leningen (het eerste jaar f 16.700,-). Dit bedrag is voldoende om gedurende het eerste jaar de veronderstelde rente over het opgenomen krediet in rekening-courant (f 2.450,-) te betalen. In volgende jaren zal bij een gelijkblijvende structurele kasstroom als gevolg van dalende

rentelasten en minder benodigd krediet meer financiële ruimte ontstaan. De liquiditeitspositie kan verder worden versterkt of nieuwe investeringen kunnen met eigen of vreemd vermogen gefinancierd worden.

Indien wordt verondersteld dat de fiscus uitgaat van f 1,- per kilogram melkquotum als reële overnameprijs, moet de opvolger na de overname schenkingsrecht aan de fiscus moet betalen over het geschonken bedrag bij de overname van het melkquotum (SB(MQ)). Het schenkingsbedrag bedraagt $380.000 \text{ kg} \times (f 1,- \text{ minus } f 0,50) = f 190.000,-$. Op basis van in Kluwer, 1993 vermelde tarieven moet de opvolger f 19.800,- aan de fiscus afdragen.

De opvolger zou voor het financieren van de overname eveneens gebruik kunnen maken van de regeling die Rabobank Nederland met de stichting Borgstellingsfonds voor de Landbouw in het leven heeft geroepen.

Een voordeel voor de opvolger van het voorbeeldbedrijf is, dat de in 1984 toegewezen produktierechten niet op de maatschapsbalans genoteerd staan, waardoor de opvolger meedeelt in de aanwezige stille reserves. Bij de overname ineens is dit niet het geval. De onzekerheid ten aanzien van de waarde van produktierechten kan in de toekomst een zware last op de financiering van een bedrijfsovername leggen. Tot op heden gaan produktierechten bij overname in familiesfeer veelal om niet over.

6.5 Het gebruik maken van de wettelijke doorschuifmogelijkheid bij overname van het voorbeeldbedrijf ineens

Bij een bedrijfsoverdracht in familieverband bestaat de mogelijkheid het bedrijf fiscaal door te schuiven. Dit betekent dat de bedrijfsopvolger met de fiscale balans van de vader door gaat, zodat de vader geen inkomstenbelasting hoeft te betalen over de aanwezige stille reserves op het moment van de bedrijfs-overdracht. Het bedrag aan stille reserves wordt immers niet gerealiseerd, maar wordt doorgeschoven naar de zoon. Deze neemt in feite een latente belastingschuld van de vader over. Deze toekomstig te betalen schuld zal de zoon dan ook in mindering kunnen brengen op de te betalen overnameprijs. Voor voorwaarden waaronder de regeling mag worden toegepast wordt verwezen naar paragraaf 4.6 en Tuinte et al., 1990.

De uittreedende vader kan kiezen voor afrekening of voor geuisloze doorschuiving. Het voordeel van doorschuiving is dat liquide middelen in het bedrijf kunnen blijven, die anders naar de fiscus gaan. Deze methode kan de financiering van de overname ten goede komen. Een nadeel is dat na overname de opvolger over een lager totaalbedrag kan afschrijven. De fiscale boekwaarde is namelijk voor veel activa lager dan de werkelijke waarde. Eveneens een nadeel is het feit dat de uittreder over zijn stille reserves niet kan afrekenen tegen het bijzondere tarief, terwijl in sommige gevallen de stakingsvrijstelling niet in zijn geheel kan worden benut.

De algemene regel tot februari 1990 was dat het niet mogelijk was slechts een of enkele over te nemen produktiemiddelen door te schuiven. Sinds die tijd is het mogelijk het melkquotum afzonderlijk door te schuiven.

Indien op het voorbeeldbedrijf bij een overname ineens geruisloos wordt doorgeschoven verandert het op te stellen financieringsplan. De overnameprijs blijft gebaseerd op de waarde in verpachte staat voor de grond in eigendom en de getaxeerde waarde voor de overige over te nemen activa. Een mogelijke beginbalans, inclusief het woongedeelte dat niet wordt doorgeschoven, staat vermeld in tabel 6.5.

Tabel 6.5 De fiscale openingsbalans van het voorbeeldbedrijf na een overname ineens, waarbij gebruik gemaakt is van de fiscale doorschuifmogelijkheid (in gulden)

ACTIVA		PASSIVA	
Grond in eigendom	255.000	Familielening	257.000
Bedrijfsgebouwen	113.000	Kredietinstellingen	480.500
Dode inventaris	127.000	Eigen vermogen	-59.000
Veestapel	160.000	Latente belast.schuld	26.500
Voorraden	20.000	Pachtersvoordeel	50.000
Melkquotum	30.000		
Woning	50.000		
	-----		-----
	755.000		755.000

Een negatief eigen vermogen is mogelijk. De bedrijfsmiddelen moeten op de debetzijde van de fiscale balans op de oude fiscale boekwaarden blijven staan, de zoon treedt als het ware in de fiscale positie van de vader. De creditzijde van de balans ondergaat wijzigingen, dit mede afhankelijk van de kapitaalbreng door de zoon.

Aan de passiva kant van de balans staat een latente belastingsschuld vermeld. De bedrijfsopvolger zal in de toekomst moeten afrekenen met de fiscus over het doorgeschoven bedrag aan fiscale reserves van de vader. Er wordt namelijk een bedrag ter waarde van f 69.000,- aan stille reserves doorgeschoven. Indien verondersteld wordt dat de opvolger in de toekomst gemiddeld 38,4% (eerste schijftarief in 1993) over deze doorgeschoven stille reserves zal betalen, betekent dit een claim van f 26.500,-. Dit bedrag wordt over de te betalen overnameprijs in mindering gebracht. In hoofdstuk 4 was berekend dat de vader f 10.800,- aan de fiscus over de stille reserves moet afdragen. Dit bedrag kan nu gebruikt worden voor een hogere te verstrekken familielening (stijgt naar f 257.000,-). Het benodigde bedrag

aan vreemd vermogen van kredietinstellingen bedraagt nu
f 480.000,-.

TOP	- EV	- FALE	= FINT
f 907.500,-	- f 170.000,-	- f 257.000,-	= f 480.500,-

Op basis van dezelfde financieringsvoorwaarden als in hoofdstuk 4 kan maximaal f 545.000,- worden geleend, zodat de overname financierbaar is.

6.6 Scenario's ten aanzien van de toekomstige structurele kasstroom op het voorbeeldbedrijf

Het is van groot belang de toekomstige kasstroom goed te begroten. Uit deze kasstroom moeten de betalingsverplichtingen over het aanwezige vreemde vermogen worden betaald. Omdat de opgenomen leningen een lange aflossingstermijn hebben, moet de grote kasstroom een structureel karakter dragen. Wel is het zo, dat door de jaarlijkse aflossing de rentelasten gaan dalen. Indien de leencapaciteit is bepaald op basis van eerstejaars lasten, zal er in de volgende jaren een positieve vrije kasstroom ontstaan. In principe kan de opvolger steeds nieuwe leningen opnemen tot het niveau van de maximale leencapaciteit is bereikt. De financieringslasten over de maximale leencapaciteit kunnen immers gedragen worden door de structurele kasstroom van het bedrijf.

De kasstroom van een bedrijf kan in het algemeen veranderen door:

- een verandering in de bedrijfsopbrengsten;
- een verandering in de bedrijfskosten;
- een verandering in het inkomen van buiten het bedrijf;
- een verandering van het belastingsysteem;
- een verandering in de gezinsbestedingen.

Met name als gevolg van een stringenter milieuwetgeving en een toenemende onzekerheid in het internationale landbouwbeleid (GATT en EG-prijsbeleid) kunnen de opbrengsten en de kosten op de weidebedrijven de komende jaren veranderen. Dalende opbrengsten geven bij gelijkblijvende kosten een lager gezinsinkomen uit het bedrijf. Hoewel er minder belasting hoeft te worden betaald betekent het, bij gelijkblijvende neveninkomsten en gezinsbestedingen, lagere besparingen en dien ten gevolge een lagere kasstroom. Bij gelijkblijvende bedrijfsopbrengsten, neveninkomsten en gezinsbestedingen zal de kasstroom bij stijgende bedrijfskosten (deels gecorrigeerd door lagere persoonlijke belastingen) dalen.

Hierna zal de invloed op de financiering van de overname ineens van het voorbeeldbedrijf aangegeven worden voor de volgende varianten:

- a. stijgende milieukosten;
- b. dalende melkopbrengsten.

ad a. Stijgende milieukosten

Na invoering van de mestwetgeving per 1 januari 1987 zijn veehouders geconfronteerd met milieukosten. Op de melkveebedrijven gaat het hierbij niet zozeer om de overschothoefing en de mestafzetkosten, maar om kosten ter beperking van ammoniakvervluchtiging (stalaanpassingen) en mestopslagcapaciteit (Mulder en Venema, 1993).

Stel dat in de toekomst op het voorbeeldbedrijf de milieukosten met f 15.000,- zullen stijgen. Als dit bedrag wordt omgerekend per melkkoe (er zijn op het voorbeeldbedrijf 58 melkkoeien aanwezig) betekent dit een bedrag van f 260,- per melkkoe per jaar. Een deel van deze extra kosten wordt door een vermindering van de te betalen belastingen- en premies door de fiscus opgevangen. Veronderstel dat de belasting- en premiedruk in de komende jaren gemiddeld 38,4% (eerste schijf in 1993) over het hoogste deel van het belastbare inkomen bedraagt, dan bedragen de extra bedrijfskosten op het voorbeeldbedrijf netto f 9.200,-. De toekomstige structurele kasstroom wordt: f 105.900,- - f 9.200,- = f 96.700,-. Er geldt nu:

$$\begin{array}{rcl}
 KS(t) & - (ap + rb) & \times FALE & = KSsf(t) \\
 f 96.700,- & - (0,04 + 0,06) & \times f 246.000,- & = f 72.100,- \\
 \\
 KSsf(t) & \times (1/ (ap + rb)) & & = LCmax \\
 f 72.100,- & \times (1/ (0,067 + 0,08)) & & = \\
 f 72.100,- & \times 6,8 & & = f 490.000,- \\
 \\
 LCmax & - FINT & & = \\
 f 490.000,- & - f 518.000,- & & = - f 28.000,-
 \end{array}$$

Door rekening te houden met toekomstige milieukosten is het opgestelde financieringsplan niet langer haalbaar. Zonder rekening te houden met het opnemen van krediet in rekening-courant is er reeds een financieringstekort aanwezig (-f 28.000,-). Zie voor aanpassingen in het financieringsplan paragraaf 6.2 en voor aanpassingen in het investeringsplan paragraaf 6.3.

ad b. Dalende melkopbrengsten op het voorbeeldbedrijf

In paragraaf 4.5.4 is verondersteld dat de melkprijs per 100 kg de komende jaren rond de f 78,- zal bedragen. Met een onzeker EG-prijsbeleid en verdere GATT-onderhandelingen kan de prijs in de toekomst veranderen. Stel dat de prijs gedurende de komende vijftien jaar gemiddeld f 70,- bedraagt bij onveranderde voerkosten.

Op het voorbeeldbedrijf, bij een gelijkblijvende melkproductie van 288.000 kg als in 1987/88, heeft de melkrijdaling

een negatieve invloed op de jaarlijkse bedrijfsopbrengsten van $288.000 \times f 0,08 = f 23.000,-$. Na een correctie op de te betalen persoonlijke belastingen van $f 7.000,-$ betekent dit een toekomstige structurele kasstroom van $f 89.900,-$ ($f 105.900,-$ minus $f 16.000,-$).

$$KS(t) \quad - (ap + rb) \quad \times \text{FALE} \quad = \text{KSsf}(t)$$

$$f 89.900,- \quad - (0,04 + 0,06) \times f 246.000,- = f 65.300,-$$

$$KSr(t) \quad \times (1/ (ap + rb)) \quad = \text{LCmax}$$

$$f 65.300,- \quad \times (1/ (0,067 + 0,08)) \quad =$$

$$f 65.300,- \quad \times 6,8 \quad = f 444.000,-$$

$$\text{LCmax} \quad - \text{FINT} \quad =$$

$$f 444.000,- \quad - f 518.000,- \quad = -f 74.000,-$$

Rekening houdend met een melkprijsdaling van $f 8,-$ per 100 kg melk, is het vooraf opgestelde financieringsplan niet haalbaar. Aanpassingen dienen plaats te vinden in het financieringsplan. Is dit niet te realiseren, dan kunnen de betrokken partijen het investeringsplan aanpassen.

Als gevolg van een verdergaande stijging in de melkproductie per koe kunnen de bedrijfsopbrengsten in de toekomst worden verhoogd 1). Indien verondersteld wordt dat de melkproductie op het voorbeeldbedrijf bij een zelfde veestapel stijgt naar 320.000 kg melk, nemen de bedrijfsopbrengsten met $f 22.400,-$ toe $(320.000 - 288.000) \times f 0,70$. Gecorrigeerd voor toenemende persoonlijke belastingen (veronderstel 38,4 % van $f 22.400,-$) betekent dit een toename van de kasstroom met $f 13.800,-$. Op basis van deze toename kan de langlopende lening met $(1/0,147) \times f 13.800,-$ stijgen. Het maximaal extra op te nemen bedrag van $f 94.000,-$ is groter dan het resterende financieringstekort van $f 74.000,-$.

De milieuwetgeving en het veranderend internationaal landbouwbeleid kunnen in komende jaren een extra last betekenen voor pas overgenomen bedrijven die zwaar gefinancierd zijn met vreemd vermogen. Zwaar wil hier zeggen dat de behaalde kasstroom bijna in zijn geheel aangesproken wordt voor het betalen van financieringslasten over vreemd vermogen. Met name gedurende de eerste jaren na de overname zijn bedrijven kwetsbaar. De veranderende toekomstige kasstroom heeft invloed op het wel of niet kunnen dragen van de financieringslasten van opgenomen leningen. Eveneens moet bij nog op te stellen financieringsplannen voor toekomstige bedrijfsovernames rekening met deze extra lasten worden gehouden. Indien een ondernemer als gevolg van een dalende structurele kasstroom zijn financieringslasten niet kan dragen,

---

1) Er is geen rekening gehouden met de kosten voor de aankoop van extra melkquotum.

kan eventueel gevraagd worden om een herfinanciering, waarbij de financieringsvoorwaarden zoveel als mogelijk kunnen worden aangepast.

6.7 De Fagoed-constructie bij een bedrijfsovername

Fagoed is een beleggingsfonds in agrarisch onroerend goed. Het fonds koopt landbouwgrond en geeft deze grond in erfpacht uit. Het fonds wordt voorzien van kapitaal van pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen die deelnemen in het Fagoed-fonds. De fagoed-constructie bij een overname van een landbouwbedrijf is beschreven in Hoefmans et al., 1989. Deze paragraaf is hier grotendeels op gebaseerd.

Fagoed-erfpacht is een nieuwe financieringsmogelijkheid voor landbouwgrond en een alternatief voor eigendom belast met hypotheek (Hoefmans et al., 1989). In het kader van een bedrijfsopvolging betekent dit dat de ouders de grond aan Fagoed overdragen. Fagoed betaalt daarbij maximaal 70% van de werkelijke waarde van de grond, zodat er een vermogensverlies van 30% ontstaat. Er wordt echter door de ouders het recht van erfpacht verworven, dat ter beschikking wordt gesteld aan de bedrijfsopvolger. Door het recht van terugkoop kan in de toekomst het prijsverschil (of vermogensverlies) worden teruggewonnen. Als de prijsontwikkeling van landbouwgrond gelijke tred houdt met de op het bedrag van de canon toegepaste indexatie, kan na elke twaalf jaar de grond worden teruggekocht tegen ongeveer 70% van de dan geldende vrije waarde (Hoefmans et al., 1989). De te betalen prijs bij het terugkopen van de grond wordt dan als volgt bepaald: $\text{koop prijs} = (100 \text{ gedeeld canonpercentage}) \text{ maal canonbedrag}$ in het koopjaar na indexatie.

Bij de bedrijfsovername kan de financiering van de grond via de Fagoed erfpachtconstructie voordelen opleveren boven de financiering met een hypothecaire lening. Om dit na te gaan moeten beide financieringsvormen met elkaar vergeleken worden. Om deze vergelijking te kunnen maken moeten er veronderstellingen gemaakt worden over de te betalen hypotheekrente, een rekenfactor, de prijsindex en de pachtprijsontwikkeling voor de indexatie van de canon. Bij een veronderstelde hypotheekrente van 7% en een stijging van de canon van 1%, blijkt dat:

- de jaarlasten van de Fagoed-constructie aanzienlijk lager zijn dan bij de hypothecaire lening;
- de totale betalingen bij de Fagoed-constructie aanzienlijk hoger zijn, met name door de terugkoop prijs;
- de Fagoed-constructie toch het voordeligst is. Dit kan berekend worden door een contante waarde berekening. Hierbij wordt er van uitgegaan dat de voordelige verschillen in jaarlasten van de Fagoed-constructie uitgezet worden tegen een ingecalculerde rekenrente van 7%.

Er moet wel bedacht worden dat de positieve conclusies ten aanzien van de Fagoed-constructie gebaseerd zijn op de veronderstelde uitgangspunten voor de hoogte van de hypotheekrente, de rekenfactor en de indexatie van de canon. Met name het rendement op het bespaarde bedrag dat in de onderneming blijft (7%) kan in werkelijkheid aanzienlijk lager uitkomen (zie ook figuur 1.1), waardoor het voordeel van de Fagoed-constructie vermindert.

Voorts is van belang dat op het eind van de contractperiode het bedrijf kan worden teruggekocht, eventueel met hypothecair krediet dan wel met een erfpachtcontract. Het bedrijf moet op het eind van de contractperiode potentieel in staat zijn om de grond in eigendom te verwerven. Is dat niet het geval dan is de constructie alsnog uitstel van bedrijfsbeëindiging.

Om te kunnen beoordelen of de Fagoed-constructie de financiering van de grond bij bedrijfsoverdracht vergemakkelijkt, moet ook rekening gehouden worden met de fiscus. Hierbij spelen de overdrachts- en de inkomstenbelasting een rol. Bij de Fagoed-constructie zal overdrachtsbelasting (tarief van 6%) betaald moeten worden over het verschil tussen de overdrachtprijs en de totale waarde van de canon. Ook bij terugkoop moet overdrachtsbelasting worden betaald. In het geval van de inkomstenbelasting ligt de situatie gecompliceerder omdat er een verschil is tussen de vrije waarde en de waarde die door Fagoed wordt betaald (oftewel de kostprijs van het erfpachtsrecht). Over dit verschil kan afgeschreven worden, omdat het erfpachtsrecht van tijdelijke aard is. De afschrijving plus de betaalde canon kunnen ten laste van de winst gebracht worden. Een vraag is in hoeverre er rekening gehouden moet worden met de restwaarde. De restwaarde kan gelijkgesteld worden aan de waarde van het terugkooprecht (vrije waarde minus terugkoopprijs).

Er kan geconcludeerd worden dat de fiscale aspecten van de Fagoed-constructie positief zijn. In het geval er een pachtersvoordeel op de grond rust zal dit bij de Fagoed-constructie niet kunnen worden doorgeschoven, doch zal het voordeel tot de winst van de uittrekkende vader gerekend worden. Dit kan fiscaal zo zwaar zijn dat van de Fagoed-constructie moet worden afgezien.

Mede in verband met de vele te maken veronderstellingen wordt de Fagoed-constructie niet doorgerekend voor het voorbeeldbedrijf. Voor berekeningen over de Fagoed-constructie bij en bedrijfsovernames, zie Hoefmans et al., 1989.

7. SLOTBESCHOUWING, CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

7.1 Slotbeschouwing

De financiering van een bedrijfsovername is in de landbouw veelal een knelpunt. Bij een bedrijfsovername gaat het meestal om gezinsbedrijven. Op deze bedrijven hebben, naast de bedrijfsopvolger en zijn of haar ouders, ook de overige familieleden belang bij het vaststellen van de overnameprijs. Meestal hebben ze ook meegewerkt om het bedrijf gaande te houden. Daarnaast zijn ze mede-erfgenaam van het ouderlijk vermogen. De broers en zusters zullen echter de bereidheid moeten tonen mee te werken aan een goed financieringsplan, zodat de continuïteit van het bedrijf is gewaarborgd. Het is echter van belang dat ze niet het gevoel hebben tekort te worden gedaan. Van belang hierbij zijn de beroepsalternatieven van de overige gezinsleden en de waarde die ze hechten aan het in stand blijven van het bedrijf in de familie, oftewel de emotionele waarde.

Gezien de technisch-economische mogelijkheden zijn veel bedrijven te klein. Kennelijk omdat de emotionele waarde groot is en men nog steeds bereid is om aanzienlijke "offers" te brengen om het bedrijf in de familie voort te zetten. Wanneer die emotionele betrokkenheid afneemt is er voor de overheid weinig reden om zich daarmee te bemoeien. De meeste landbouwbedrijven die stoppen zijn dan ook kleinere bedrijven die over onvoldoende inkomensmogelijkheden beschikken. Het verdwijnen van kleinere bedrijven vindt veelal plaats bij een generatiewisseling. De bedrijven zijn te klein om een eventuele opvolger voldoende inkomensperspectief te bieden. Zouden ze wel overgenomen worden dan zullen er extra activa moeten worden aangekocht om de structurele kasstroom te vergroten. Het productiecapaciteits- en investeringsplan omvatten dan meer dan het bestaande bedrijf. Op veel van deze bedrijven kan er geen haalbaar financieringsplan opgesteld worden omdat: de kasstroom vrij laag is, de beschikbare familielening veelal niet groot is en voor aan te kopen activa de marktwaarde betaald moet worden. Er is dus relatief veel eigen vermogen nodig. Een mogelijkheid is deze bedrijven voort te laten bestaan als nevenbedrijf. Het dragen van de financieringslasten kan dan deels met inkomen uit arbeid van buiten het bedrijf.

Er is echter weinig bekend in hoeverre het niet kunnen financieren van een overname van invloed is op de afname van het aantal landbouwbedrijven in Nederland. Het is aannemelijk dat een aantal qua omvang levensvatbare bedrijven niet gecontinueerd worden door het optreden van financieringsproblemen bij een bedrijfsovername. De financieringsproblemen bij een overname hangen nauw samen met de lage rentabiliteit over het totaal vermo-

gen dat in landbouwbedrijven is vastgelegd. Een toenemende kapitaalintensiteit zorgt voor steeds meer vermogen in landbouwbedrijven, terwijl het eigen vermogen van de opvolger beperkt is. Een verbetering van de rentabiliteit van bedrijven zorgt er voor dat de kasstroom van een bedrijf zal stijgen, waardoor er meer ruimte is om financieringslasten over vreemd vermogen te dragen. Een ander gevolg is, dat bij een stijgende rentabiliteit ook de grondprijzen weleens kunnen gaan stijgen. Bij de grondgebonden landbouwsectoren zijn meestal de grondprijzen het knelpunt bij de financiering van een overname. Naast het streven naar een verbetering van de rentabiliteit zijn er andere mogelijkheden denkbaar om de financiering van overnames in de landbouw te vergemakkelijken. Hierbij kan gedacht worden aan het verlichten van de lasten gedurende de eerste jaren na een overname, zoals uitsstel van betalingsverplichtingen (dit vereist van de jonge ondernemer wel een bepaalde discipline) en het ondersteunen van overnames met een subsidie of een verlichting van het fiscale regime. Eveneens zou de hoogte van de overnameprijs beïnvloed kunnen worden. Bijvoorbeeld via het aantrekkelijker maken van het verpachten van grond zullen meer personen bereid gevonden worden grond in eigendom te verpachten aan derden. Het overnemen van het pachtrecht op grond, die vóór de overname door de vader werd gepacht, is voor de opvolger financieel aantrekkelijk. Het pachten van grond van de vader levert bij het financieren van de overname minder voordelen op, omdat de maximaal beschikbare familielening hierdoor daalt (zie hoofdstuk 6). In het algemeen is pachten van landbouwgrond nog steeds een goedkope vorm van financiering van landbouwgrond. Ook de Grondbank zou een grotere rol kunnen gaan spelen bij het financieren van grond bij een bedrijfsovername, zoals tot en met 1983 gebeurde (LEI/ RABO, 1987). Bestaande mogelijkheden zoals de Fagoed-constructie hebben in veel situaties zeker voordelen, hoewel de fiscale aspecten soms moeilijk te overzien zijn.

Bedrijven die net zijn overgenomen zijn meestal financieel kwetsbaar. De financiële reserves zijn veelal gering. Een groot deel van de behaalde kasstroom wordt besteed aan het betalen van financieringslasten over opgenomen vreemd vermogen van familie en kredietinstellingen. Meestal is een bedrijfsovername in de landbouw dan ook een zaak van passen en meten en kost het moeite de financiering rond te krijgen. Er wordt uitgegaan van een geschatte toekomstige kasstroom. Door allerlei ontwikkelingen (markt- en prijsbeleid en milieu-eisen) kunnen pas overgenomen bedrijven, vanwege de geringe financiële marges, eerder in financiële problemen komen dan bedrijven die reeds in een verdere fase van de bedrijfscyclus zich bevinden. Dit ondanks de aanwezigheid van een goed ondernemerschap (bedrijfsmanagement). Doordat jonge ondernemers veelal hoge financieringslasten hebben in de jaren na een overname, is de resterende financiële ruimte (de vrije kasstroom) veelal beperkt. Om tegenvallende opbrengsten en stijgende kosten op te vangen wordt daarom ook uitgegaan van een structurele kasstroom bij het bepalen van de eenmalige leencapa-

citeit. Deze benadering garandeert echter niet dat pas overgenomen bedrijven niet in liquiditeitsmoeilijkheden komen door bijvoorbeeld sterk dalende opbrengstprijzen en sterk stijgende milieukosten. Het is dan ook belangrijk, na een qua resultaten en inkomen goed jaar (of een aantal goede jaren), een zekere reserve aan liquide middelen op te bouwen. Op deze wijze kunnen slechte jaren financieel gezien worden opgevangen. Ook kan hierbij gedacht worden aan een overheidsgarantie om financiële risico's voor jonge ondernemers te beperken.

Het is van belang nog eens te vermelden dat er in dit onderzoek geen algemene uitspraken worden gedaan. De berekeningen zijn gebaseerd op een voorbeeldbedrijf, het gemiddelde grotere weidebedrijf uit het LEI-boekhoudnet. In de praktijk zullen per bedrijf grote verschillen in problemen aanwezig zijn bij het financieren van een overname.

7.2 Conclusies

- Bedrijfsovername moet gezien worden als een strategische beslissing. Dit is een beslissing op lange termijn. Hierbij kan een ondernemingsplan worden opgesteld, dat bestaat uit: een productiecapaciteitsplan, een investeringsplan en een financieringsplan.
- Bij het opstellen van een investeringsplan moet rekening gehouden worden met alle betrokken partijen (opvolger, ouders en overige gezinsleden). De overnameprijs moet voor alle partijen aanvaardbaar zijn. Eveneens is een afstemming op de inkomensmogelijkheden van het bedrijf en de door de fiscus geaccepteerde grenzen van de overnameprijzen voor de over te nemen produktiemiddelen van belang.
- Overdracht van agrarische bedrijven tegen de vrije agrarische verkeerswaarde is meestal niet mogelijk. Dit komt doordat bedrijfseconomisch gezien de rentabiliteit van het geïnvesteerde vermogen in landbouwbedrijven laag is. De ondernemer en zijn gezin nemen genoegen met een lage beloning voor de ingezette arbeid en het beschikbaar gestelde eigen vermogen. Het aantrekken van vreemd vermogen tegen de marktrente is dan ook aan grenzen gebonden.
- Omdat financiering met vreemd vermogen van kredietinstellingen aan grenzen gebonden is, moet er op andere wijze in de financiering worden voorzien. Dit kan met eigen vermogen en/of familievermogen.
- Het vormen van eigen vermogen is bij een overname ineens afhankelijk van de besparingen uit het (arbeids)inkomen in de jaren vóór de overname. Schenkingen en rente op spaartegoeden dragen bij aan de vorming van eigen vermogen van de opvolger.
Bij geleidelijke overname is het inkomen van de opvolger afhankelijk van de afgesproken beloning voor de ingebrachte arbeid en het ingebrachte vermogen in het samenwerkingsver-

band. Ook de verdeling van de resterende winst is van belang. De bedrijfsresultaten hebben een belangrijke invloed op het inkomen. Een extra bron van vermogensvorming is het aandeel van de zoon/dochter in de behaalde vermogenswinsten gedurende het samenwerkingsverband, de zogenaamde stille reserves.

- De hoogte van de beschikbare familielening is mede afhankelijk van het vrij beschikbare vermogen van de ouders na de overname en dus van de overnameprijs. De door de familie gevraagde rente kan afhankelijk zijn van het door de ouders behaalde inkomen na overname en van de fiscus.
- In de resterende financieringsbehoefte wordt voorzien door het aantrekken van vreemd vermogen van kredietinstellingen. De omvang van het aan te trekken vreemd vermogen is in hoofdzaak afhankelijk van de leencapaciteit van de bedrijfsopvolger. Deze wordt bepaald door de toekomstige structurele kasstroom van het bedrijf, waaruit de financieringslasten (rente en aflossing) moeten worden betaald.
- Met behulp van de opgestelde rekenregels worden de financiële aspecten van de bedrijfsovername op een rij gezet en wordt inzicht verkregen in de mogelijkheden en de onmogelijkheden bij een overname.

Het ontwikkelde theoretische model is een hulpmiddel bij het overzien van de mogelijkheden om de bedrijfsovername te kunnen financieren. Wanneer blijkt dat een opgesteld investeringsplan niet financierbaar is, kunnen er met behulp van het rekenmodel alternatieve financieringsplannen en eventueel investeringsplannen worden doorgerekend.

7.3 Aanbevelingen

Na het ontwikkelen van een theoretisch rekenmodel voor bedrijfsovername van landbouwbedrijven in dit onderzoek, zou een volgende stap kunnen zijn: het vastleggen van de rekenregels in een spreadsheet of werkblad (een structuur om nummerieke of financiële berekeningen mee uit te voeren). Op deze wijze kunnen de gebruikte variabelen en rekenregels in het rekenmodel voor bedrijfsovername gemakkelijk worden geïllustreerd. Met een spreadsheet kunnen op een eenvoudige en snelle wijze varianten van het investerings- en financieringsplan worden doorgerekend. Hierdoor wordt het zoeken naar een bijpassende financiering van een bedrijfsovername vergemakkelijkt.

Eveneens zou het opgestelde rekenmodel toegepast kunnen worden op groepen bedrijven uit het LEI-boekhoudnet. Bijvoorbeeld op bedrijven met een ondernemer ouder dan 50 jaar en waar een potentiële opvolger aanwezig is. Hierbij worden voor alle bedrijven de algemeen opgestelde rekenregels voor het omzetten van bedrijfseconomische naar fiscale jaarrekeningen toegepast: in de praktijk zullen deze rekenregels per bedrijf kunnen verschillen. Vanzelfsprekend kan het rekenmodel, met een aantal

specifieke aanpassingen, ook gebruikt worden voor andere bedrijfstypen in de land- en tuinbouw. Een aantal specifieke sector-problemen zijn bijvoorbeeld de overname van plantopstanden (fruitteelt) en de leeftijd waarop de zoon het bedrijf overneemt (glastuinbouw). Een deel van de in dit onderzoek opgestelde rekenregels zijn reeds gebruikt in een onderzoek naar de toekomstige behoefte aan borgstelling in de land- en tuinbouw (Mulder en Venema, 1993).

Om uitspraken te doen over de effecten van eventuele beleidswijzigingen op de financiering van bedrijfsovernames is meer inzicht nodig in de fiscale positie van bedrijven. Hierbij kan gedacht worden aan de gevolgen van bijvoorbeeld: het afschaffen van de vestigingspremie, het afschaffen van de regeling van de Rabobank en het Borgstellingsfonds, het gaan betalen van overdrachtsbelasting bij overname van onroerende goederen in de familiesfeer of het afschaffen van de Landbouwvrijstelling. Ook voor het verrichten van onderzoek naar het aantal bedrijven dat bij bestaand of gewijzigd beleid überhaupt over te nemen is, is inzicht in de fiscale positie van belang.

Meer onderzoek in het kader van de bedrijfsovername in de land- en tuinbouw zou verricht kunnen worden op het gebied van:

- de invloed van grote schommelingen in de bedrijfsopbrengsten in de eerste jaren na de overname;
- het in kaart brengen van de belangrijkste onzekerheden die van invloed zijn op het bedrijfsovernameproces;
- de rol van inflatie, rentevoet en timing ten aanzien van de waarde van de over te nemen activa;
- dynamische aspecten ten aanzien van de bedrijfsovername;
- het in kaart brengen van de sector- en regio-specifieke problemen bij bedrijfsovername.

LITERATUUR

Aukema, S. et al.

De financiële positie van beginnende landbouwers in Friesland, Gelderland en Noord-Brabant

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1971; LEI-rapport 2/3.2

Boers, A., H. Dröge en K.J. Poppe

Standaardbedrijfseenheden 1986

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1986

Bogaerds, N.

De financiële positie van jonge agrarische ondernemers in Gelderland

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1979; LEI-rapport 3.85

Bogaerds, N.

De financiële positie van jonge agrarische ondernemers in Friesland

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1982; LEI-rapport 3.112

Bruchem, C. van (red.)

Landbouw-Economisch Bericht, 1991

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1991

Centraal Bureau voor de Statistiek

Grondprijzenstatistiek

Voorburg, CBS, diverse jaargangen

Centraal Bureau voor de Statistiek

Statistiek overdrachten en verpachtingen van landbouwgronden

Voorburg, CBS, diverse jaargangen

Donaldson, G.

Corporate Debt Capacity

Boston, 1961

Elsevier

Elseviers Belasting Almanak

Amsterdam, Bonaventura, diverse jaargangen

Groot, N.S.P. de et al.

Financieel model voor de risicoruimte van agrarische bedrijven

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1986; Publikatie 3.134

Hillebrand, J.H.A. en J. Luyt
Het gezinsinkomen en de continuïteit van melkveebedrijven
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1990;
Onderzoekverslag 71

Hoefmans, ir. J.F.J. et al.
Bedrijfsopvolging in de landbouw
Deventer, Kluwer, 1989; Serie recht en praktijk no. 2

Hoek, J.M. van den en C.J.M. Spierings
Van samenwerking naar bedrijfsoverdracht; Cijfers en ervaringen
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1992;
Publikatie 2.197

Kluwer
Belastingwetten 1993
Deventer, Kluwer, 1993

Kluwer en Landelijke Vereniging van Accountants- en Belastingad-
viesbureaus
Belastingheffing in land- en tuinbouw; Deventer/Leiden,
Kluwer/VLB, 1988

Koole, B.
Berekening en toepassing van Nederlandse grootte eenheden en
standaardbedrijfseenheden (nge 1990 en de sbe 1991)
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1993

Landbouw-Economisch Instituut en Centraal Bureau van de Statis-
tiek
Landbouwcijfers, diverse jaargangen
Den Haag/Voorburg, LEI-DLO en CBS

Landbouw-Economisch Instituut en Rabobank Nederland
De financiering van de Nederlandse Landbouw
Den Haag/Utrecht, LEI/Rabobank Nederland, 1987

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) en Vereniging van Ac-
countants- en Belastingadviesbureaus "VLB"
Gedetailleerd Informatiemodel Planning
Den Haag/Leiden, LEI/VLB, 1989

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) en Vereniging van Ac-
countants- en Belastingadviesbureaus "VLB"
Geüniformeerd rekeningschema voor de agrarische sector
Den Haag/Leiden, LEI/VLB, 1988

Lely, J. van der
De financiële positie van jonge agrarische ondernemers in Noord-
Brabant
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1977; LEI-rapport 3.70

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
Goed om te weten (Directie Uitvoering Regelingen)
Den Haag, Ministerie van LNV, 1992

Mulder, M.
Financiële analyse en continuïteitsvoorspelling; een rekenmodel
op basis van de LEI-boekhouding
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1991-a;
Publikatie 4.127

Mulder, M. en G.S. Venema
Behoeftte aan borgstelling op land- en tuinbouwbedrijven in de
periode 1991-2000
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1993;
Onderzoekverslag 108

Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt
Studiemap: Bedrijfsovername in de landbouw
Utrecht, NAJK, 1988

Noordhollandse Maatschappij voor de Landbouw
Syllabus Bedrijfsopvolging in de landbouw, 1990
Haarlem, N-H. Maatschappij voor de Landbouw, 1990

Overgaauw et al., 1989 en vorige jaargangen
Financiële positie van de Nederlandse landbouw
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989

Poppe, K.J. (red.)
Bedrijfsuitkomsten en financiële positie (BEF); samenvattend
overzicht van landbouwbedrijven t/m 1990/91
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1992

Reeuwijk, A. van
Financiering van de bedrijfsovername op enkele weidebedrijven
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1985; Interne nota 313

Tjoonk, L.
Vermogensvorming door toekomstige bedrijfshoofden
Een onderzoek in de provincies Drenthe, Overijssel en Gelderland
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1992;
Interne Nota 401

Tuinte, G.H.J. et al.
Landbouw en fiscus
Deventer, Kluwer, 1990

BIJLAGEN

Bijlage 1 Het opstellen van een fiscale balans voor het gemiddelde
grotere weidebedrijf in 1987/88

A. *Grond in eigendom*

Er wordt verondersteld dat de vader de grond in eigendom aan het begin of tijdens zijn ondernemerschap tot 1978, toen hij 15 ha bezat, voor gemiddeld f 7.000,- heeft gekocht. De overige 5 ha heeft hij gedurende de jaren tachtig gekocht voor f 20.000,- per hectare, de geldende waarde in verpachte staat. De totale fiscale boekwaarde wordt:

15 x f 7.000	= f 105.000,-
5 x f 20.000	= f 100.000,-
	-----
	f 205.000,-

B. *De bedrijfsgebouwen*

Er wordt verondersteld dat de bedrijfsgebouwen bestaan uit een aantal oude gebouwen en een ligboxenstal (zie ook bijlage 5.1 voor het bepalen van de fiscale balans van 1978). De oude bedrijfsgebouwen zijn in het boekjaar 1962/63 overgenomen voor f 50.000,-. Jaarlijks is hier 2% op afgeschreven, zodat de fiscale boekwaarde in april 1988 50% bedraagt van de aankoopprijs (= f 25.000,-). De ligboxenstal is in het voorjaar van 1975 voor f 100.000,- gebouwd en er wordt jaarlijks voor 4% afgeschreven, zodat de fiscale boekwaarde in april 1988 (er is voor $13 \times 4 = 52\%$ afgeschreven) f 48.000,- bedraagt. Daarnaast wordt verondersteld dat de ondernemer gedurende het boekjaar 1982/83 voor f 50.000,- aan de aanwezige bedrijfsgebouwen heeft gerenoveerd (onder andere stal aanpassing). Over dit bedrag wordt jaarlijks 4% afgeschreven. In april 1988 is dus voor $5 \times 4\% = 20\%$ afgeschreven, zodat de fiscale boekwaarde 80% van f 50.000,- = f 40.000,- bedraagt. In totaal is de fiscale boekwaarde van de bedrijfsgebouwen in april 1988 dus f 48.000,- + f 25.000,- + f 40.000,- = f 113.000,-.

C. *Het woongedeelte van de boerderij*

Het woonhuis bestaat uit het woongedeelte van de boerderij. Op de bedrijfseconomische balans is het woongedeelte van de boerderij gemiddeld f 92.400,-. De waarde in bewoonde staat (Elsevier, 1988) is dan volgens de fiscus 60% van f 92.400,- = f 55.000,-.

D. *De dode inventaris*

De bedrijfseconomische boekwaarde van de dode inventaris (in LEI-boekhoudnet) wijkt in het algemeen af van de fiscale boekwaarde. Dit komt omdat de afschrijvingsperiode- en methode kunnen verschillen. De bedrijfseconomische afschrijving gebeurt in het LEI-boekhoudnet op basis van vervangingswaarde, terwijl de fiscale afschrijving op basis van de historische uitgaafprijs plaatsvindt. Om de bedrijfseconomische boekwaarde van de dode inventaris "te vertalen" in de fiscale boekwaar-

de moet een aantal zaken bekend zijn, te weten de fiscale afschrijving (methode en levensduur) en de ontwikkeling van de prijs-index van machines en werktuigen. De fiscale afschrijving is in het LEI-boekhoudnet niet bekend. Er moet dan ook een aantal veronderstellingen gemaakt worden over de levensduur, de afschrijvingsperiode en de opbouw van het machinepark. Stel dat de fiscale levensduur van de machines gelijk is aan de economische levensduur en dat dezelfde afschrijvingsmethoden (een vast percentage van de aanschaffingsprijs c.q. nieuwwaarde) gehanteerd worden. Het machine- en werktuigenpark wordt als een ideaal complex gezien, dat wil zeggen dat er een harmonische leeftijdsopbouw is.

Wanneer er van deze veronderstellingen wordt uitgegaan, wordt het verschil tussen de bedrijfseconomische- en de fiscale boekwaarde uitsluitend bepaald door de afschrijvingsbasis, te weten historische aanschaffingsprijs of nieuwwaarde.

Het verschil in fiscale- en bedrijfseconomische boekwaarde kan berekend worden uit de invloed van de prijsstijging op de bedrijfseconomische boekwaarde. Indien bijvoorbeeld de gemiddelde leeftijd van de dode inventaris tien jaar is, is het oudste deel van de dode inventaris (bij een harmonische leeftijdsopbouw een tiende deel van de dode inventaris) het meest in prijs gestegen, maar de invloed van deze prijsstijging telt slechts voor een tiende deel mee. De prijsstijging op het deel van de dode inventaris met een leeftijd van negen jaar telt voor twaalfde deel mee, enzovoort. De prijs van de dode inventaris welke in het afgelopen jaar is aangeschaft, telt in zijn geheel mee.

Voor de vaststelling van de fiscale boekwaarde via het LEI-boekhoudnet is uitgegaan van de veronderstelling dat het verschil tussen de fiscale- en de bedrijfseconomische boekwaarde uitsluitend bepaald wordt door het verschil in afschrijvingsbasis, te weten historische aanschaffingsprijs en nieuwwaarde. Uit de LEI-databank is de nieuwwaarde van de dode inventaris op het gemiddelde grotere weidebedrijf bekend. Deze bedroeg in 1987/88 f 270.000,-. Omdat de jaarlijkse afschrijving op de dode inventaris (op basis van de vervangingswaarde c.q. de nieuwwaarde) f 22.700,- bedroeg, is de gemiddelde levensduur van de dode inventaris twaalf jaar. De boekwaarde op de bedrijfseconomische balans was in 1987/88 f 148.200,- (55% van de actuele nieuwwaarde).

Zoals reeds eerder vermeld, kan het verschil tussen de fiscale- en bedrijfseconomische boekwaarde berekend worden uit de invloed van de prijsstijging op de bedrijfseconomische boekwaarde. In tabel B1.1 wordt het verhoudingsgetal b bepaald voor het gemiddelde grotere weidebedrijf.

De bedrijfseconomische boekwaarde bedroeg per 30 april 1988 f 148.000,- voor de dode inventaris. Hieruit is een fiscale boekwaarde te berekenen van f 148.000,- gedeeld door 1,17 is f 127.000,-. Dit is de prijs die de opvolger aan de uittreedende vader moet betalen.

Tabel B1.1 Het berekenen van het verhoudingsgetal b voor het schatten van de fiscale boekwaarde voor de dode inventaris op het gemiddelde grotere weidebedrijf in 1987/88

Jaar	Leeftijd	Invloed op de boekwaarde per leeftijdscategorie van machines, werktuigen en installaties		
		fiscale boekwaarde	prijsindex *)	bedrijfseconomische boekwaarde
in % (1988=100)				
1977	12	1/12 = 8,3	164	1,64 x 8,3 = 13,6
1978	11	2/12 = 16,7	157	1,57 x 16,7 = 26,2
1979	10	3/12 = 25	150	1,50 x 25 = 37,5
1980	9	4/12 = 33	143	1,43 x 33 = 47,7
1981	8	5/12 = 42	136	1,36 x 42 = 56,7
1982	7	6/12 = 50	130	1,30 x 50 = 65,0
1983	6	7/12 = 58	121	1,21 x 58 = 70,6
1984	5	8/12 = 67	116	1,16 x 67 = 77,3
1985	4	9/12 = 75	111	1,11 x 75 = 83,3
1986	3	10/12 = 83	106	1,06 x 83 = 88,3
1987	2	11/12 = 92	103	1,03 x 92 = 94,4
1988	1	12/12 = 100	100	1,00 x 100 = 100,0
		totale prijsinvloed 650,0	totale prijsinvloed 760,6	
$b = 760,6 / 650 = 1,17$				

*) CBS/LEI, 1989 (Landbouwcijfers).

E. De veestapel

De bedrijfseconomische boekwaarde van de veestapel bedraagt f 192.000,-. De aan- en verkoopprijzen van vee zijn fiscaal en bedrijfseconomisch gelijk. Er kan wel verschil bestaan in de gebruikte (aanwas)normen van de aanwezige veestapel. Er van uitgaande dat de fiscale normen lager liggen dan de bedrijfseconomische normen zou de fiscale waardering gesteld kunnen worden op f 160.000,-.

F. De overige materiële vaste activa

De fiscale boekwaarde wordt geschat op f 25.000,-. Op de bedrijfseconomische balans staat deze post voor f 32.000,- vermeld.

G. De financiële vaste activa

De fiscale en de bedrijfseconomische waardering zijn gelijk.

H. De voorraden

Hieronder zijn begrepen de veldinventaris, het veevoer en de grond- en hulpstoffen. Voor zover de waarden gebaseerd zijn op normen kunnen de fiscale normen afwijken van de bedrijfseconomische.

Alleen de aangekochte goederen (veevoer, bestrijdingsmiddelen) hebben dezelfde prijs. De voorraden staan voor f 27.000,- op de bedrijfseconomische balans. De fiscale waardering is gesteld op f 20.000,-.

I. De overige activa

De overige activa bestaan uit de vorderingen, de effecten en de aanwezige liquide middelen. Deze posten hebben op de fiscale balans dezelfde waarde als op de bedrijfseconomische balans.

Bijlage 2 De vorming van eigen vermogen door de bedrijfsopvolger op het voorbeeldbedrijf gedurende de periode in loondienst voor de bedrijfsopvolger

Gegevens:	- eigen vermogen bij aanvang (EVO)	= f 10.000,-
	- leeftijd opvolger bij aanvang (lt)	= 19
	- beloningsmaatstaf	= CAO-loon
	- gemiddelde belasting- en premiedruk (b)	= 40%
	- gemiddelde rentevergoeding in periode (r)	= 7%
	- gemiddelde rente-vrijstelling (RV)	= f 1.000,-

Jaarlijkse verandering in het eigen vermogen van de opvolger:

Jaar 1:

besparing (S1)	=	f 7.660,-
schenking (SG1)	=	f 0,-
		-----
totale middelen (TM1)		f 7.660,-

Ontvangen rente in jaar 1 (R1) bestaat uit de volledige rente over EV 0 en de rente over de helft van S1 en SG1:

$$R1 = ((TM1 / 2) + EVO) \times r$$

$$= (f 3.830,- + f 10.000,-) \times 0,07 = 968$$

De rente-ontvangsten netto (Rn1), na b en RV:

$$Rn1 = R1 = f 968,- \text{ omdat } R1 < RV$$

Het eigen vermogen aan het eind van jaar 1 (EV1) is:

$$EVO + TM1 + Rn1 = EV1$$

$$f 10.000,- + f 7.660,- + f 968,- = f 18.628,-$$

Jaar 2:

besparing (S2)	=	f 8.850,-
schenking (SG2)	=	f 0,-
		-----
totale middelen (TM2)		f 8.850,-

Ontvangen rente in jaar 2 (R2) bestaat uit volledige rente over EV1 + rente over de helft van S2 + SG2:

$$R2 = ((TM2 / 2) + EV1) \times r = (f 4.425,- + f 18.628,-) \times 0,07$$

De rente-ontvangsten netto (Rn2), na b en RV:

$$Rn2 = ((TM2 / 2) + EV1) (r - (b \times r)) + (b \times RV)$$

$$= (f 4.425,- + f 18.628,-) \times (0,07 - (0,4 \times 0,07)) + (0,4 \times f 1.000)$$

$$= (f 23.053,- \times 0,042) + f 400,- = f 968,- + f 400,- = f 1.368,-$$

Het eigen vermogen aan het eind van jaar 2 (EV 2) is:

$$\begin{array}{r r r r r} \text{EV1} & + & \text{TM2} & + & \text{Rn2} & = & \text{EV2} \\ f\ 18.628,- & + & f\ 8.850,- & + & f\ 1.368,- & = & f\ 28.846,- \end{array}$$

Op dezelfde wijze kan de toename van het eigen vermogen in de jaren 3 t/m 10 worden berekend.

Bijlage 3 Aanpassingen in de inkomensvorming- en besteding voor de situatie zoon in loondienst op het voorbeeldbedrijf ten opzichte van de situatie op het gemiddelde grotere weidebedrijf

De aanpassingen zijn:

1. Het netto-bedrijfsresultaat.

Het netto-bedrijfsresultaat wordt beïnvloed door de totale bedrijfsopbrengsten en de totale bedrijfskosten (inclusief de ingerekende kosten). De volgende veronderstellingen zijn gemaakt voor het voorbeeldbedrijf:

- als gevolg van verbeterde efficiency/management met twee volledig beschikbare arbeidskrachten (vader en zoon) stijgt het resultaat met f 5.000,-;
- er wordt voor f 5.000,- minder gebruik gemaakt van werk door derden;
- er vindt een besparing op arbeidskosten plaats van f 4.100,- aan gezinsarbeid en f 2.500,- aan vreemde arbeid. Dit blijkt uit de volgende specificaties:

Aantal arbeidsuren per jaar op het gemiddelde grotere weidebedrijf in periode 1983/84 t/m 1987/88:

Arbeid van:	Berekend of betaald loon	Uurloon	Totaal gewerkte uren
Ondernemer(s)	f 76.800,-	f 27,-	2.840
Echtgenote(s)	f 13.000,-	f 25,50	510
Overige gezinsleden	f 20.300,-	f 24,50	830
Vreemde arbeidskrachten	f 5.000,-	f 25,-	200
Totaal	f 115.100,-		4.380

Aantal arbeidsuren per jaar op het voorbeeldbedrijf in de periode 1983/84 t/m 1987/88:

Arbeid van:	Berekend of betaald loon	Uurloon	Totaal gewerkte uren
Vader	f 53.000,-	f 27,-	1.963
Zoon	f 53.000,-	f 27,-	1.963
Vreemde arbeidskrachten	f 2.500,-	f 25,-	100
Totaal	f 108.500,-		4.026

Het aantal gewerkte uren daalt, doordat verondersteld wordt dat op het voorbeeldbedrijf met twee volledig beschikbare arbeidskrachten efficiënter kan worden gewerkt dan op het gemiddelde grotere weidebedrijf.

2. Het berekend loon van de ondernemer is f 53.000,-. Dit bedrag zit als kostenpost bij het netto-bedrijfsresultaat, maar wordt niet uitbetaald.
Het bedrag vormt een onderdeel van het gezinsinkomen uit bedrijf.
3. De niet-uitbetaalde vergoeding over het bedrijfsvermogen en de incidentele bedrijfsopbrengsten zijn hetzelfde als voor het gemiddelde grotere weidebedrijf (de financiële structuur is dus gelijk).
4. Het berekend loon gezinsleden bestaat nu uit de verrichte arbeid door de opvolger (f 53.000,-). Overige kinderen en moeder werken niet mee.
5. Neveninkomsten blijven gelijk. Vader en moeder gaan in totaal minder werken.
6. De betaalde belastingen en premies veranderen. Op het voorbeeldbedrijf kan de ondernemer (vader) het betaalde loon aan gezinsleden van het belastbaar inkomen aftrekken. Er wordt verondersteld dat de belastingvrije som, de ondernemersfaciliteiten en de overige aftrekposten (onder andere lijfrentepremie) in totaal f 30.000,- bedragen. Over de belastbare som moeten dan de premies volksverzekeringen en belastingen worden betaald. De jaarlijks betaalde premies volksverzekeringen in de periode 1983/84 t/m 1987/88 (stel: gemiddeld 23% van de belastbare som) kunnen eveneens als aftrekpost worden meegenomen. Het totaal gezinsinkomen wordt als het belastbaar inkomen beschouwd. Er geldt:

Tabel B3.1 *Het schatten van de betaalde belastingen en premies op het voorbeeldbedrijf en het gemiddelde grotere weidebedrijf gedurende periode 1983/84 t/m 1987/88 (in guldens per jaar*

	Voorbeeldbedrijf	Gemiddelde grotere weidebedrijf
gezins- of geschat belastbaar inkomen	114.900	102.400
aftrekposten:		
- betaald loon gezinsleden	53.000	2.200
- vrijstellingen etc. (pm)	30.000	30.000
- betaalde premies volksverz.	6.000	13.100
Geschatte belastbare som	25.900	57.100
belasting- en premiedruk	0,40 (pm)	0,40 (pm)
Geschatte belastingen/premies (betaalde belastingen, zie tabel 4.7)	10.400	22.800 *)
		20.600

*) Belastingen en premies volksverzekeringen worden eveneens beïnvloed door de bedrijfsresultaten van vóór 1983/84

7. Ook de gezinsbestedingen zijn voor het voorbeeldbedrijf en het gemiddelde grotere weidebedrijf verschillend (tabel B3.2).

Tabel B3.2 *Het schatten van de gezinsbestedingen op het voorbeeldbedrijf en een vergelijking met het gemiddelde grotere weidebedrijf gedurende periode 1983/84 t/m 1987/88 (in guldens per jaar)*

	Voorbeeldbedrijf	Gemiddelde grotere weidebedrijf
overige gezinsbestedingen:	54.700	54.700
verminderd met:		
- kost en inwoning zoon	4.300	0
- consumptieve bested. zoon	8.900	0
	41.500	54.700
betaald loon gezinsleden (+)	53.000	2.200
totaal gezinsbestedingen	94.500	56.900

8. De besparingen per bedrijf verschillen ook voor het gemiddelde grotere weidebedrijf en het voorbeeldbedrijf. Daarnaast moet op het voorbeeldbedrijf rekening gehouden worden dat de zoon in loondienst eveneens spaart (tabel 4.2). Per saldo zijn de besparingen van de vader en zoon op het voorbeeldbedrijf iets lager dan op het gemiddelde grotere weidebedrijf (tabel B3.3).

Tabel B3.3 *Het schatten van de besparingen op het voorbeeldbedrijf en een vergelijking met het gemiddelde grotere weidebedrijf gedurende periode 1983/84 t/m 1987/88 (in gulden per jaar)*

	Voorbeeldbedrijf	Gemiddelde grotere weidebedrijf
besteedbaar inkomen	104.500	81.800
totaal gezinsbestedingen (-)	94.500	56.900
besparingen bedrijf (vader)	10.000	24.900
besparingen bedrijfsopvolger (+)	13.300 *)	-
totaal besparingen	23.300	24.900

*) Zie tabel 4.3

De hierboven vermelde aanpassingen zijn in tabel 4.7 samengevat. De aanpassingen zijn eveneens van invloed op de balans. De balans van het voorbeeldbedrijf ziet er daardoor anders uit dan de balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf. Het eigen vermogen van de vader en de liquiditeiten van het bedrijf veranderen. De besparingen van de bedrijfsopvolger blijven als een familielening in het bedrijf achter.

Voor de eerste vijf jaren dat de zoon in loondienst werkt is een schatting gemaakt van de daling van het eigen vermogen van de vader. De besparingen van de bedrijfsopvolger gedurende deze jaren staan vermeld in tabel 4.2. De veranderingen ten opzichte van de financiële structuur van het gemiddelde grotere weidebedrijf zijn als volgt:

A. Gedurende periode 1978/79 t/m 1982/83 is de jaarlijkse verandering:

- daling eigen vermogen ondernemer (p.m)	f 12.500,-
- besparingen bedrijfsopvolger	f 10.100,-
	-----
daling liquiditeiten bedrijf	f 2.400,-

B. Gedurende periode 1983/84 t/m 1987/88 is de jaarlijkse verandering:

- daling eigen vermogen ondernemer	f 14.900,-
- besparingen bedrijfsopvolger	f 13.300,-
	-----
daling liquiditeiten bedrijf	f 1.600,-

De veranderingen werken door in de vermogenskant van de balans van het gemiddelde grotere weidebedrijf (het uitgangsmateriaal). Een vergelijking tussen de beide eindbalansen staat in tabel B3.4.

Tabel B3.4 Een vergelijking tussen de vermogensstructuur (op de eindbalansen) op 30 april 1988 van het gemiddelde grotere weidebedrijf en het voorbeeldbedrijf (in guldens)

	Gem.grotere weidebedrijf	Voorbeeldbedrijf
- Eigen vermogen	1.198.000	1.198.000
correctie:		
5 x 12.500		(-) 62.500
5 x 14.900		(-) 74.500

		1.061.000
- vreemd vermogen familie	50.000	50.000
correctie:		
5 x 10.100		(+) 50.500 *)
5 x 13.300		(+) 66.500 *)

		167.000
- overig vreemd vermogen	392.000	392.000
	-----	-----
balanstotaal	1.640.000	1.620.000
daling liquiditeiten		20.000
	-----	-----
	1.640.000	1.640.000

*) Er is nog geen rekening gehouden met de bijschrijving van de rente. Dit vindt plaats bij de financiering van de overname.

Bijlage 4 Aanpassingen inkomensvorming- en besteding op voorbeeldbedrijf na de bedrijfsovername

Voor de bedrijfsopvolger moeten op de gemiddelde kasstroom in de jaren 1983/84 t/m 1987/88 van de uittreedende vader een aantal aanpassingen worden gemaakt. Eveneens moet hierbij rekening worden gehouden met toekomstige verwachtingen (marktontwikkelingen, milieumaatregelen enzovoort). Op het voorbeeldbedrijf zijn op basis van veronderstellingen de aanpassingen a t/m j op de kasstroom gemaakt:

a. Het netto-bedrijfsresultaat

Er wordt aangenomen dat de opbrengsten op het gemiddelde grotere weidebedrijf over de periode 1983/84 t/m 1987/88 redelijk maatgevend zullen zijn voor de komende jaren. Over de periode 1983/84 t/m 1987/88 bedroeg de melkprijs gemiddeld ongeveer f 78,- per 100 kg melk. In de jaren 1988/89 en 1989/90 is de melkprijs gestegen, waarna een daling is ingezet. Er wordt verondersteld dat zowel de melkprijs, het aantal kilogram geproduceerde melk op het gemiddelde grotere weidebedrijf en de posten omzet en aanwas zich de komende jaren op het peil van de periode 1983/84 t/m 1987/88 zullen blijven handhaven.

Aan de kostenkant moeten de afschrijvingen (kosten die geen uitgaven met zich meebrengen) worden aangepast. Hoewel een verhoogde afschrijving geen invloed heeft op de kasstroom, immers verhoogde afschrijvingen geven verlaagde besparingen, wordt het gezinsinkomen uit bedrijf en daarmee de besparingen wel verlaagd. Als gevolg van een toenemende kapitaalintensiteit op de melkveebedrijven wordt er verondersteld dat de afschrijvingen in de komende jaren op het niveau van 1987/88 (f 42.000,-) zullen uitkomen. Dit is f 10.000,- meer dan het gemiddelde over de periode 1983/84 t/m 1987/88. Zoals vermeld, zal de toename van de afschrijvingen en de met hetzelfde bedrag afnemende besparingen niet leiden tot een verandering in de geschatte structurele kasstroom.

De in de komende jaren te verwachten extra milieukosten worden op het voorbeeldbedrijf geschat op f 5.000,- per jaar. De toekomstige voerkosten worden globaal geschat op hetzelfde bedrag als voor de bedrijfsovername.

Als gevolg van efficiency-verbeteringen op het bedrijf zal het netto-bedrijfsresultaat f 5.000,- verbeteren. Deze verbeteringen komen tot uiting in stijgende melkopbrengsten per koe en lagere kosten, bijvoorbeeld door het gebruik van informatiesystemen op het bedrijf.

Verder wordt aangenomen dat het totaal aantal gewerkte uren op het bedrijf nauwelijks verandert na de bedrijfsovername. De arbeid zal de komende jaren wel tegen een hoger CAO-loon worden ingerekend dan voor de bedrijfsovername. Zolang echter de ingerekende eigen arbeid niet wordt uitbetaald, zal de hoogte van het CAO-loon de bedrijfsbesparingen niet beïnvloeden. De verdeling van de arbeidsuren en het daarbij behorende berekende en/of uitbetaalde loon ziet er na overname als volgt uit:

- berekend loon ondernemer	2.600 uur	x f 30,-	= f 78.000,-
- berekend loon echtgenote	800 uur	x f 28,50	= f 22.800,-
- berekend loon vader	400 uur	x f 30,-	= f 12.000,-
	-----		-----
	3.800		f 112.800,-
- vreemde arbeidskrachten	200 uur	x f 27,50	= f 5.500,-
	-----		-----
totaal	4.000 uur		f 118.300,-

Het totaal berekende loon aan eigen gezinsarbeid bedroeg voor de overname op het voorbeeldbedrijf f 106.000,-. De arbeidskosten van eigen arbeid nemen dus met een bedrag van f 6.800,- toe.

Het totaal uitbetaalde loon aan vreemde arbeidskrachten is met f 3.000,- gestegen. Voor de overname werkten vreemde arbeidskrachten 100 uur tegen f 25,- (f 2.500,-).

De bovenstaande effecten zorgen ervoor dat het netto-bedrijfsresultaat na de overname met in totaal bijna f 20.000,- zal gaan dalen (tabel B4.1).

Tabel B4.1 De opbouw van de verandering van het netto-bedrijfsresultaat op het voorbeeldbedrijf na de bedrijfsovername ten opzichte van de periode 1983/84 t/m 1987/88

Verandering	Invloed op resultaat
strengere milieu-eisen	- f 5.000,-
management en efficiency-verbetering	+ f 5.000,-
arbeidskosten vreemde arbeidskrachten	- f 3.000,-
arbeidskosten eigen (gezins-)arbeid	- f 6.800,-
toenemende afschrijvingen	- f 10.000,-
	-----
totaal effect	- f 19.800,-

2. Het berekende loon voor de ondernemer wordt na overname:
2.600 uur x f 30,- = f 78.000,-
3. De niet-uitbetaalde vergoeding over het eigen bedrijfsvermogen en de incidentele bedrijfsopbrengsten worden in eerste instantie constant verondersteld. Op deze wijze kan de financiële ruimte berekend worden (betaalde rente heeft geen invloed op de kasstroom) en is een vergelijk mogelijk met de situatie voor de bedrijfsovername.

4. Bij het berekende loon voor de gezinsleden worden de door de vader gemaakte uren evenals bij het netto-bedrijfsresultaat meegerekend. Het totaal berekende loon voor de gezinsleden bedraagt f 34.800,-:
- echtgenote van ondernemer:	800 uur x f 28,50	= f 22.800,-
- uitgetreden vader:	400 uur x f 30,-	= f 12.000,-
5. Het gezinsinkomen uit bedrijf bedraagt f 89.200,-: het ondernemersinkomen (f 54.400,-) vermeerderd met het berekend loon gezinsleden (f 34.800,-).
6. Inkomen van buiten het bedrijf: het inkomen van buiten het bedrijf zal voor de bedrijfsopvolger in de jaren na de overname aanzienlijk lager liggen dan vóór de overname het geval was. Het inkomen van bezittingen buiten bedrijf zal grotendeels ontbreken. De opvolger heeft zijn vermogen nodig voor de financiering van het bedrijf. De uitkeringen uit sociale verzekeringen zullen ook lager zijn. Omdat de kinderbijslag eveneens onder deze post valt, wordt in de komende jaren toch nog een bedrag ontvangen. Er van uitgaande dat de opvolger en zijn vrouw spoedig na de bedrijfsovername een kind krijgen, zullen de uitkeringen uit sociale verzekeringen de komende jaren uitkomen op ongeveer f 3.000,-. De uittreedende vader beschikte gemiddeld in de periode 1983/84 t/m 1987/88 over f 6.000,- aan uitkeringen uit sociale verzekeringen. Voor inkomen uit arbeid buitenshuis zal voor de bedrijfsopvolger en zijn echtgenote evenmin veel tijd aanwezig zijn. De jonge ondernemer maakt reeds 2.800 uur arbeid op zijn bedrijf. Dit zijn veel uren vergeleken met de CAO-richtlijnen voor een 38-urige werkweek. Hij heeft dan ook geen tijd om buiten het bedrijf te werken. Er is verondersteld dat het grootste deel van het overige werk door de echtgenote en de uittreedende vader zullen worden gedaan. Indien de echtgenote van de opvolger vóór de bedrijfsovername reeds een goede dienstbetrekking buitenshuis had, zal ze deze wellicht parttime aan kunnen houden. Op deze wijze kan het totaal gezinsinkomen buiten bedrijf worden verhoogd. Een deel van het werk op het bedrijf moet echter door anderen (bijvoorbeeld een bijverdienende scholier) gebeuren. Op het voorbeeldbedrijf wordt verondersteld dat het inkomen uit arbeid buitenshuis van de jonge ondernemer en zijn echtgenote een klein bedrag is (f 1.000,-). Het totaal inkomen van buiten bedrijf op het voorbeeldbedrijf bedraagt voor de komende jaren gemiddeld f 4.000,- per jaar. Dit is aanmerkelijk lager dan vóór de bedrijfsovername toen gemiddeld f 12.700,- buiten het bedrijf werd verdiend (zie tabel 4.9).
7. Totaal gezinsinkomen wordt f 93.200,-.
8. De te betalen belastingen en premies volksverzekeringen. Het bedrag aan betaalde belastingen en premies volksverzekeringen is van een aantal factoren afhankelijk, namelijk: de hoogte van het gezinsinkomen uit bedrijf, de behaalde neveninkomsten, de fiscale

aftrekposten en de belasting- en premiedruk over de belastbare som. Het is moeilijk om de te betalen persoonlijke belastingen (inclusief de premies volksverzekeringen in de jaren na de bedrijfsovername te ramen. De hoogte van de te betalen belastingen beïnvloedt echter in belangrijke mate de kasstroom en daarmee de leencapaciteit. Naast persoonlijke omstandigheden van de bedrijfsopvolger, waardoor er aftrekposten op het inkomen kunnen zijn, wordt de te betalen belasting voornamelijk bepaald door de winst uit onderneming. Deze winst wordt sterk beïnvloed door de kosten, zoals te betalen rente op leningen. De belastbare som wordt beïnvloed door fiscale aftrekposten, zoals de investeringsaftrek, de zelfstandigenaftrek en de fiscale oudedagsreserve. Uit berekeningen blijkt dat de te betalen belastingen op het voorbeeldbedrijf in het eerste jaar na de overname f 7.000,- à f 8.000,- lager liggen door de invloed van de investeringsaftrek. Ook de hoogte van de te betalen rente heeft grote invloed op de winst uit onderneming en daarmee op de verschuldigde belastingen. In het tweede jaar na de overname vervalt de investeringsaftrek, tenzij er nieuwe investeringen plaatshebben. Op het voorbeeldbedrijf moet er, na het wegvallen van de investeringsaftrek, in het tweede jaar na overname het volgende bedrag aan rentelasten worden betaald: f 14.770,- (over de familielening) plus f 41.440,- (over de lening van de bank) en f 2.450,- (over krediet in rekening-courant en kortlopende lening). Vanaf het derde jaar is er geen kortlopende lening meer nodig en wordt verondersteld dat jaarlijks f 800,- rente over opgenomen krediet in rekening-courant moet worden betaald. In totaal dus een structureel bedrag van f 57.000,- aan rentelasten. Vóór de overname betaalde de vader f 29.300,- aan rentelasten, zodat er een stijging van f 27.700,- is opgetreden. Het jaarlijks wisselende inkomen op landbouwbedrijven bemoeilijkt het schatten van de verschuldigde belastingen. Dit maakt de schatting van de jaarlijks te betalen belastingen en premies volksverzekeringen extra onzeker. Op het voorbeeldbedrijf is voor de berekening van de kasstroom uitgegaan van een bedrag van f 13.600,- aan verschuldigde belasting. Vóór de bedrijfsovername betaalde de uittredende vader gedurende de periode 1983/84 t/m 1987/88 gemiddeld f 20.600,- (tabel 4.7).

Tabel B4.2 Berekenen van persoonlijke belastingen na overname (in gulden)

Totaal gezinsinkomen	93.200
uitbetaald loon meewerkende gez.leden (-)	0
vrijstellingen etc. (pm) (-)	30.000

	63.200
extra rentelasten (-)	27.700
	-----
belastbare som	35.500
belastingtarief	0,384 *)
	-----
betaalde persoonlijke belastingen	13.600

*) Sinds 1991 is er een tarief voor de inkomstenbelasting en de premies volksverzekeringen. Voor de inkomstenbelasting van 1993 is het tarief van de eerste belastingschijf 38,4%.

9. Als het totaal gezinsinkomen verminderd wordt met de betaalde persoonlijke belastingen resteert een besteedbaar inkomen van f 79.600,-.
10. De gezinsbestedingen van de bedrijfsopvolger en zijn gezin zullen op een lager niveau liggen dan van de vader en zijn gezin voor de overname. Het aantal personen dat van het gezinsbudget moet leven daalt van 4 (vóór overname: ouders en twee thuiswonende kinderen) naar 3 (opvolger, partner en een klein kind). Hoewel op het grotere weidebedrijf gemiddeld 1,1 gezinnen aanwezig zijn, is op het voorbeeldbedrijf vóór de overname (met een gemiddeld volwassen gezin) een bedrag voor consumptieve gezinsbestedingen van f 54.700,- als uitgangspunt aangehouden. Als gevolg van minder personen en een jonger gezin zullen de consumptieve gezinsbestedingen na de overname op een lager niveau liggen (veronderstel f 45.000,-). Verder wordt aangenomen dat de verrichte arbeid door de meewerkende echtgenote en de uitgetreden vader niet wordt uitbetaald, zodat de totale gezinsbestedingen na de overname f 45.000,- bedragen.
11. Als het besteedbaar inkomen verminderd wordt met de gezinsbestedingen resteert er een bedrag aan besparingen voor het bedrijf van f 34.600,-.
12. De betaalde premies levensverzekering.
Er wordt verondersteld dat de bedrijfsopvolger zijn eigen vermogen nodig heeft voor de bedrijfsfinanciering en dat hij geen premies levensverzekeringen betaald. De eerste jaren na de overname zijn de financieringslasten hoog, zodat er geen ruimte is voor het afsluiten van dergelijke polissen.

Bijlage 5 De vestigingspremie

De financiering van de overname kan voor de bedrijfsopvolger gemakkelijk worden door het verkrijgen van subsidies. Tot en met 1991 ging het hierbij voornamelijk om de vestigingspremie (ook wel installatie-premie genoemd). Deze subsidiemogelijkheid is in oktober 1985 ingevoerd en kon worden verkregen in het geval een startende ondernemer het bedrijf van zijn ouders of van derden gaat overnemen. De subsidie bestond uit een eenmalig bedrag van maximaal f 37.500,-. Dit is 12,5% van het bedrag aan familie- en bankleningen (met een looptijd van tenminste vijf jaar en een maximum van f 300.000,-) die zijn aangegaan voor de financiering van de vestigingskosten van het bedrijf. De subsidie-aanvrager moest een natuurlijk persoon zijn (zie Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990). Andere belangrijke voorwaarden waren:

1. De bedrijfsopvolger moet jonger zijn dan 35 jaar op het moment van de bedrijfsovername.
2. De bedrijfsopvolger moet voldoende agrarische vakbekwaamheid bezitten. Dit is aan te tonen via diploma's.
3. Het over te nemen bedrijf moet een voldoende omvang hebben (minimaal 120 sbe).
4. De agrarische bedrijfsuitoefening moet het hoofdberoep van de bedrijfsopvolger zijn (na overname) waaruit minstens de helft van het te verwachten fiscaal onzuiver inkomen moet komen.
5. De bedrijfsopvolger moet het over te nemen bedrijf volledig in eigendom of pacht of erfpacht (of combinatie) verwerven. Dit wil zeggen, dat hij het volledig voor eigen risico uitoefent.
6. De bedrijfsovername moet voor meer dan de helft met vreemd vermogen (exclusief rekening-courant en leningen van ouders/broers of zussen waarop de eerste vijf jaar wel wordt afgelost) worden gefinancierd.
7. De bedrijfsopvolger moet verplicht een bedrijfsboekhouding bij houden.
8. De bedrijfsexploitatie moet resulteren in een positief besparingsaldo en een niet-negatieve liquiditeitsontwikkeling.
9. Bij overname uit een maatschap moet de bedrijfsopvolger (aanvrager) voor zijn vijftiendertigste het bedrijf geheel overnemen. Deze overname dient betrekking te hebben op tenminste 50% van de op geld gewaarde kapitaalgoederen (zie ook paragraaf 5.5.5).

Indien de vestigingspremie nog zou bestaan heeft dat invloed op de financiering van de overname van het voorbeeldbedrijf. In het geval van bedrijfsovername ineens (hoofdstuk 4) voldoet de opvolger aan de hierboven gestelde voorwaarden. Ook aan voorwaarde zes wordt voldaan. In paragraaf 4.6 is berekend dat de opvolger maximaal een bedrag van f 246.200,- van zijn ouders kan lenen. Er is verondersteld dat hij hierover in het eerste jaar na de overname f 14.770,- aan rente betaalt en dat hij f 9.850,- aflost. Deze veronderstelling houdt in dat de familielening niet meetelt bij het voldoen aan voorwaarde zes voor de vestigingspremie. De verhouding tussen het te verkrijgen vermogen van banken (waarbij in paragraaf 4.7 verondersteld is dat f 10.000,- kre-

diet in rekening-courant is) en het totaal benodigd vermogen bedraagt bij de overname van het voorbeeldbedrijf meer dan een half. Dit kan berekend worden met behulp van de volgende twee variabelen en rekenregel 41:

- variabelen:

VVS = bankleningen (exclusief rekeningcourant) + familieleningen
(waarop vijf jaar lang niet wordt afgelost)

TVBO= totaal benodigd vermogen voor bedrijfsovername

- rekenregel: $(VVS / TVBO) > 0,5$ (41)

Situatie op het voorbeeldbedrijf

Er is in het voorbeeld een overschot aanwezig van f 58.500,- om in aanmerking voor de vestigingspremie (tabel B5.1). De bedrijfsopvolger ontvangt nu een maximale premie/subsidie van f 37.500,- bij de bedrijfsovername ($0,125 \times f 300.000,-$). De ontvangen subsidie verhoogt echter de bedrijfswinst, zodat over dit bedrag belastingen en premies moeten worden betaald. Eveneens kost de aanvraag geld (f 300,-). Als het belasting- en premiepercentage van de startende ondernemer in het eerste jaar op 35,5% wordt gesteld, houdt hij slechts 64,5% van f 37.200,- (= f 24.000,-) over.

Tabel B5.1 De berekening behorend bij voorwaarde 6 voor het wel of niet in aanmerking komen voor vestigingspremie voor het voorbeeldbedrijf bij overname ineens en overname via een maatschap (in gulden)

	Overname ineens	Geleidelijke overname
Totaal van benodigde bankleningen opgenomen rekening-courant (-)	553.000 10.000	519.000 10.000
familielening, waarop gedurende de eerste vijf jaar niet wordt afgelost (-)	0	0
	543.000	509.000
50% van totaal benodigd vermogen (=TOP *)	484.500	484.500
Overschot/tekort voor ontvangen van premie	58.500	24.500

*) Inclusief krediet in rekening-courant en eventuele kortlopende lening.

Omdat het hier om een eenmalig bedrag gaat, verhoogt het niet de structurele kasstroom van het bedrijf. Het bedrag kan gebruikt worden voor het betalen van financieringslasten, waardoor een deel van de kasstroom niet hoeft worden aangewend. Eveneens kan het gebruikt worden ter verruiming van de liquide middelen op het bedrijf, waardoor het ge-

bruik van krediet in rekening-courant eventueel verlaagd zou kunnen worden. Een bepaald bedrag aan werkkapitaal is nodig voor het ondernemen op een landbouwbedrijf. De ontvangsten en uitgaven lopen niet parallel.

Ook via een geleidelijke overname van het voorbeeldbedrijf zou de opvolger een beroep op de vestigingspremie hebben kunnen doen (tabel B5.1).

Bijlage 6 Het bepalen van de fiscale balans per 1 mei 1978 van het voorbeeldbedrijf

VASTE ACTIVA:

a. Immateriële vaste activa

Er zijn geen immateriële vaste activa aanwezig. In 1977/78 waren er nog geen melkquota op de weidebedrijven.

b. Materiële vaste activa

Grond in eigendom

De fiscale waarde van een hectare grond is gesteld op f 7.000,-. De fiscale boekwaarde van de grond in eigendom is: 15 ha x f 7.000,- = f 105.000,-.

Bedrijfsgebouwen

Er wordt verondersteld dat de bedrijfsgebouwen bestaan uit een aantal oude gebouwen en een ligboxenstal. De oude bedrijfsgebouwen zijn in 1962 overgenomen voor f 50.000,-. Jaarlijks is hierop 2% afgeschreven, zodat de fiscale boekwaarde in 1978 70% bedraagt van de aankoop-prijs (= f 35.000,-).

Als de ligboxenstal in 1975 voor f 100.000,- is gebouwd en er jaarlijks 4% op wordt afgeschreven, dan is de fiscale boekwaarde in 1978 88% van deze f 100.000,- = f 88.000,-. De totale boekwaarde van de bedrijfsgebouwen is dan f 35.000,- + f 88.000,- = f 123.000,-.

Woning/woongedeelte boerderij

Er wordt verondersteld dat het gezin woont in het voorhuis van de boerderij. Op de bedrijfseconomische balans op 1 mei 1978 is de gemiddelde waarde van het woongedeelte van de boerderij f 46.000,-. De waarde in bewoonde staat is dan volgens de fiscus 60% van deze waarde (Elsevier, 1988). Dit is een bedrag van f 28.000,-.

Werktuigen, machines en installaties

Zie voor de gehanteerde theoretische benadering bijlage 1. Er van uitgaande dat fiscaal en bedrijfseconomisch op dezelfde wijze wordt afgeschreven, is de bedrijfseconomische waarde in 1978 1,34 maal zo hoog als de fiscale waarde (tabel B6.1). Dit betekent dat de fiscale waarde van de machines, de werktuigen en de installaties (f 70.000,- gedeeld door 1,34) f 52.000,- bedraagt.

Tabel B6.1 Bepaling van de verhouding van de fiscale boekwaarde ten opzichte van de bedrijfseconomische boekwaarde (b) voor de dode inventaris op het gemiddelde grotere weidebedrijf over periode 1967 t/m 1978

Jaar	Leeftijd	Invloed op de boekwaarde per leeftijdscategorie van machines, werktuigen en installaties		
		fiscale boekwaarde	prijsindex (1978= 100)	bedrijfseconomische boekwaarde
1967	12	1/12 = 8,3	211	2,11 x 8,3 = 17,5
1968	11	2/12 = 16,7	201	2,01 x 16,7 = 33,6
1969	10	3/12 = 25	188	1,88 x 25 = 47,0
1970	9	4/12 = 33	179	1,79 x 33 = 59,1
1971	8	5/12 = 42	163	1,63 x 42 = 68,5
1972	7	6/12 = 50	152	1,52 x 50 = 76,0
1973	6	7/12 = 58	156	1,56 x 58 = 90,5
1974	5	8/12 = 67	139	1,39 x 67 = 93,1
1975	4	9/12 = 75	123	1,23 x 75 = 92,3
1976	3	10/12 = 83	113	1,13 x 83 = 93,8
1977	2	11/12 = 92	105	1,05 x 92 = 96,6
1978	1	12/12 = 100	100	1,00 x 100 = 100,0
		-----		-----
		totale prijsinvloed 650,0		totale prijsinvloed 868,0

		$b = 868,0 / 650,0 = 1,34$		

De veestapel

De bedrijfseconomische boekwaarde van de veestapel is f 158.000,-. De aan- en verkoopprijzen van vee zijn fiscaal en bedrijfseconomisch gelijk. Er kan verschil bestaan in de gebruikte (aanwas-) normen van de aanwezige veestapel. Er van uitgaande dat de fiscale normen lager liggen dan de bedrijfseconomische, is de fiscale waardering gesteld op f 130.000,-.

De overige materiële vaste activa

Op de bedrijfseconomische balans staan onder deze post de auto voor f 5.700,- en de andere bezittingen (voornamelijk onroerende goederen buiten bedrijf) voor f 20.300,-. De fiscale boekwaarden zijn respectievelijk op f 4.500,- en f 15.500,- gesteld. De totale fiscale waarde van de overige materiële vaste activa bedraagt dan f 20.000,-.

c. de financiële vaste activa

De fiscale en de bedrijfseconomische waardering zijn gelijk. De financiële vaste activa staan voor f 12.000,- op de balans.

VLOTTENDE ACTIVA

De voorraden

Hieronder zijn begrepen de veldinventaris, het veevoer en de grond- en hulpstoffen. Voor zover de waarden gebaseerd zijn op normen, kunnen de fiscale normen afwijken van de bedrijfseconomische. Alleen de aangekochte goederen (veevoer en bestrijdingsmiddelen) hebben dezelfde prijs. De voorraden staan op de bedrijfseconomische balans voor f 14.300,-. De fiscale waardering is gesteld op f 10.000,-.

De overige vlottende activa

De overige vlottende activa bestaan uit de vorderingen, de effecten en de aanwezige liquide middelen. Deze staan voor hun werkelijke waarde op zowel de bedrijfseconomische als de fiscale balans (f 65.000,-).

Bijlage 7 Het bepalen van de jaarlijkse besparingen (= toename van het eigen vermogen van de maten gedurende het maatschapsverband bij de afgesproken winstverdeling in de hoofdstukken 5 en 6)

A. Winstverdeling op voorbeeldbedrijf bij veronderstelde afspraken in paragraaf 5.4.2:

Tabel B7.1 Winstverdeling tussen en de besparingen van vader en zoon (opvolger) werkend in maatschapsverband op het voorbeeldbedrijf in het boekjaar 1978/79 (in guldens)

	Vader	Zoon	Totaal
Ingebrachte produktiefactoren:			
1. Kapitaal			
- eerste jaar	466.000	-	-
(a) vergoeding (3,5%)	16.300		
2. Arbeid			
(b) vergoeding (CAO-loon)	18.100	15.900	
Vergoeding voor kapitaal en arbeid (a + b)	34.400	15.900	50.300
3. Rest van inkomen			
- winst uit bedrijf			86.200
- minus totaal vergoeding (a + b)			50.300
			35.900
Verdeling vader / zoon (m= 0,5)	17.950	17.950	
INKOMEN UIT BEDRIJF	52.350	33.850	86.200
INKOMEN BUITEN BEDRIJF	8.300	700	9.000
TOTAAL GEZINSINKOMEN	60.650	34.550	95.200
te betalen belastingen/premie *)	14.360	8.460	22.820
BESTEEDBAAR INKOMEN	46.290	26.090	72.380
privé-onttrekkingen	30.960	11.440	42.400
BESPARINGEN (= toename eigen kapitaal)	15.330	14.650	29.980

*) De te betalen belastingen en premies zijn bepaald op basis van de winst uit onderneming van de vennoten. Hierbij is onder andere rekening gehouden met verschillende fiscale regelingen, zoals:

- vermogensaftrek (of bijzondere winstaftrek) en zelfstandigenaftrek;
- fiscale oudedagsreserve;
- rentevrijstelling en betaalde premies voor lijfrente;
- premie arbeidsongeschiktheidsverzekering.

Hierna is voor het tweede en het tiende boekjaar van het maatschapsverband de jaarlijkse besparingen van zowel de vader als de zoon uitgerekend. Op dezelfde wijze zijn de besparingen in de overige boekjaren bepaald. Ieder jaar wordt het totale bedrag aan besparingen in de maatschap achter gelaten. Het bedrag aan besparingen is gelijk aan de toename van het ingebrachte kapitaal door de vennoten in het volgende boekjaar.

Tabel B7.2 *Winstverdeling tussen en de besparingen van de vader en zoon werkend in maatschapsverband op het voorbeeldbedrijf in 1979/80 (in guldens)*

Boekjaar 1979/80	Vader	Zoon	Totaal
<i>Ingebrachte produktiefactoren:</i>			
1. Kapitaal	481.330	14.650	495.980
(a) vergoeding (3,5%)	16.800	500	17.300
2. Arbeid			
(b) vergoeding (CAO-loon)	19.200	18.000	37.200
Vergoeding kapitaal + arbeid	36.000	18.500	54.500
3. Rest van inkomen			
- winst uit bedrijf			70.400
- minus totaal vergoeding (a + b)			54.500
			15.900
Verdeling vader/zoon (m= 0,5)	7.950	7.950	
INKOMEN UIT BEDRIJF	43.950	26.450	70.400
INKOMEN BUITEN BEDRIJF	9.200	700	9.900
TOTAAL GEZINSINKOMEN	53.150	27.150	80.300
persoonlijke belastingen/premies	10.970	5.350	16.320
BESTEEDBAAR INKOMEN	42.180	21.800	63.980
privé-onttrekkingen	34.450	12.550	47.000
BESPARINGEN	7.730	9.250	16.980

**Tabel B7.3 Winstverdeling tussen en de besparingen van vader en zoon
werkend in maatschapsverband op het voorbeeldbedrijf in
1987/88 (in guldens)**

Boekjaar 1987/88	Vader	Zoon	Totaal
Ingebrachte produktiefactoren:			
1. Kapitaal	589.580	119.880	709.460
(a) vergoeding (3,5%)	20.600	4.200	24.800
2. Arbeid			
(b) vergoeding (CAO-loon)	27.400	27.400	54.800
Vergoeding kapitaal + arbeid	48.000	31.600	79.600
3. Rest van inkomen			
- winst uit bedrijf			120.800
- minus totaal vergoeding (a + b)			79.600
			41.200
Verdeling vader/zoon ($m= 0,5$)	20.600	20.600	
INKOMEN UIT BEDRIJF	68.600	52.200	120.800
INKOMEN BUITEN BEDRIJF	13.800	1.120	14.920
TOTAAL (GEZINS-)INKOMEN	82.400	53.320	135.720
persoonlijke belastingen/premies	20.200	12.460	32.660
BESTEEDBAAR INKOMEN	62.200	40.860	103.060
privé-onttrekkingen	47.990	18.710	66.700
BESPARINGEN (= toename eigen kap.)	14.210	22.150	36.360

Winstverdeling op voorbeeldbedrijf bij veronderstelde afspraken in paragraaf 6.4.1

In paragraaf 6.4.1 is verondersteld dat het winstaandeel van de zoon gedurende het maatschapsverband zal stijgen. Hierbij is aangenomen dat er geen reële beloning voor de ingebrachte produktiefactoren van de bedrijfswinst wordt afgetrokken. De bedrijfswinst is gelijk verondersteld aan het inkomen van buiten het bedrijf. Voor het eerste en laatste boekjaar van het maatschapsverband zijn de besparingen in tabel B7.4 en tabel B7.5 gegeven.

Tabel B7.4 Winstverdeling (zie paragraaf 6.6) tussen en de besparingen van vader en zoon (opvolger) werkend in maatschapsverband op het voorbeeldbedrijf in het boekjaar 1978/79 (in gulden)

Boekjaar 1978/79	Vader	Zoon	Totaal
INKOMEN UIT BEDRIJF	43.100	43.100	86.200
INKOMEN BUITEN BEDRIJF	8.300	700	9.000
TOTAAL GEZINSINKOMEN	51.400	43.800	95.200
persoonlijke belastingen/premies	11.300	12.700	24.000
BESTEEDBAAR INKOMEN	40.100	31.100	71.200
privé-onttrekkingen	31.000	11.400	42.400
BESPARINGEN (= toename eigen kap.)	91.100	19.700	28.800

Tabel B7.5 Winstverdeling tussen en de besparingen van vader en zoon werkend in een maatschapsverband op het voorbeeldbedrijf in 1987/88 (in gulden)

Boekjaar 1987/88	Vader	Zoon	Totaal
INKOMEN UIT BEDRIJF	36.200	84.600	120.800
INKOMEN BUITEN BEDRIJF	13.800	1.100	14.900
TOTAAL (GEZINS-)INKOMEN	50.000	85.700	135.700
persoonlijke belastingen/premies	9.100	30.700	39.800
BESTEEDBAAR INKOMEN	40.900	55.000	95.900
privé-onttrekkingen	48.000	18.700	66.700
BESPARINGEN (= toename eigen kap.)	-7.100	36.300	29.200

Bijlage 8 Variabelen en rekenregels in het rekenmodel voor de over te nemen activa bij een bedrijfsovername ineens

Voor de variabelen geldt de volgende betekenis tussen haakjes:

- *t* voor de taxatiewaarde (wel of niet minnelijk);
- *vs* voor de waarde in verpachte staat;
- *vw* voor de vrije waarde in het agrarische verkeer;
- *f* voor de fiscale boekwaarde;
- *x* voor de uiteindelijk gekozen overnameprijs.

Grond

Variabelen:	
O(e)	= aantal hectare in eigendom
O(p)	= aantal hectare gepachte grond
O(ep)	= aantal hectare in erfpacht
O(t)	= totaal aantal hectare grond
Rekenregel:	
O(t)	= O(e) + O(ep) + O(p) (1)

Figuur B8.1 Een aantal variabelen en rekenregel(s) voor de aanwezige oppervlakte cultuurgrond op een landbouwbedrijf

A. Grond in eigendom:

Variabelen:

- PG(t) = minnelijke taxatieprijs per hectare in eigendom
PG(vs) = waarde in verpachte staat per hectare in eigendom
PG(vw) = vrije waarde in agrarische verkeer per hectare in eigendom
PG(f) = fiscale boekwaarde per hectare in eigendom
PG(x) = overnameprijs per hectare in eigendom
OPG(e) = totale overnameprijs grond in eigendom
 α = % van O(e) dat overgenomen wordt ($\leq 100\%$)
SB(G(e)) = schenkingsbedrag over gekochte grond in eigendom

Rekenregels:

- OPG(e) = $(\alpha \times O(e)) \times PG(x)$ (2)
SB(G(e)) = $(PG(vs) - PG(x)) \times Oe$ als $PG(vs) > PG(x)$ (3)
= $(PG(t) - PG(x)) \times Oe$ als $PG(t) < PG(vs)$

B. Grond in erfpacht:

Variabelen

- PGE(t) = minnelijke taxatiewaarde per hectare erfpacht
PGE(vs) = waarde in verpachte staat per hectare erfpacht
PGE(vw) = vrije waarde in agrarische verkeer per hectare erfpacht
PGE(x) = overnameprijs per hectare erfpacht
OPG(ep) = totale overnameprijs grond in erfpacht
B = % van O(ep) dat gekocht wordt ($\leq 100\%$)
C = canon per hectare
TC = totale jaarlijkse canon voor grond in erfpacht
SB(G(ep)) = schenkingsbedrag over erfpachtsrecht

Rekenregels:

- OPG(ep) = $(B \times O(ep)) \times PGE(x)$ (4)
TC = $C \times O(ep)$ (5)
SB(G(ep)) = $(PGE(vs) - PGE(x)) \times O(ep)$ als $PGE(vs) > PGE(x)$ (6)
= $(PGE(t) - PGE(x)) \times O(ep)$ als $PGE(t) < PGE(vs)$

C. De gepachte grond door de uittreder

Variabelen:

- PGP(t) = (minnelijke) taxatiewaarde per hectare
PGP(vs) = waarde in verpachte staat per hectare
PGP(x) = overnameprijs per hectare pacht
OPG(p) = totale overnameprijs voorheen gepachte grond
 δ = % van Op dat gekocht wordt ($\leq 100\%$)
pp = pachtprijs (norm) per hectare
Tpp = totale jaarlijkse pachtprijs gepachte grond

Rekenregels:

- OPG(p) = $(\delta \times O(p)) \times PGP(x)$ (7)
Tpp = $pp \times O(p)$ (8)

D. De totale overnameprijs van de door de opvolger gekochte grond

Variabelen:

- OPGR = totale overnameprijs grond bij bedrijfsovername
SB(G) = totaal schenkingsbedrag bij overname grond

Rekenregels:

- OPGR = OPG(e) + OPG(ep) + OPG(p) (9)
SB(G) = SB(G(e)) + SB(G(ep)) (10)

Figuur B8.2 De variabelen en rekenregels voor het bepalen van de overnameprijs van de grond in eigendom, de gepachte grond en de grond in erfpacht en de totaal aanwezige grond

Bedrijfsgebouwen

Variabelen:	
BG _x	= bedrijfsgebouw x (x = 1 ...n)
PBG(f)	= fiscale boekwaarde van aanwezige bedrijfsgebouwen
PBG(t)	= (minnelijke) taxatiewaarde van bedrijfsgebouwen
PBG _x (x)	= de overnameprijs van bedrijfsgebouw x
OPBG	= totale overnameprijs van aanwezige bedrijfsgebouwen
SB(BG)	= totaal schenkingsbedrag over de overgenomen bedrijfsgebouwen
Rekenregels:	
OPBG	= PBG ₁ (x) + PBG ₂ (x) + ... + PBG _n (x) (11)
(bijv.):	
PBG(t)	= PBG ₁ (t) + PBG ₂ (t) + ... + BG _n (t)
PBG(f)	= PBG ₁ (f) + PBG ₂ (f) + ... + PBG _n (f)
SB(BG)	= PBG(f) - OPBG of PBG(t) - OPBG als PBG(t) < PBG(f) (12)

Figuur B8.3 Variabelen en rekenregels in het rekenmodel voor overname van de bedrijfsgebouwen in eigendom op landbouwbedrijven

Dode inventaris

Variabelen:	
PDI(t)	= taxatiewaarde van totale dode inventaris
PDI(f)	= fiscale boekwaarde van totale dode inventaris
OPDI	= te betalen overnameprijs van totale dode inventaris
SB(DI)	= totaal schenkingsbedrag over de overgenomen dode inventaris
Rekenregel:	
SB(DI)	= PDI(f) - OPDI of PDI(t) - OPDI als PDI(t) < PDI(f) (13)

Figuur B8.4 Variabelen en rekenregels voor het bepalen van de overnameprijs van de machines, werktuigen en installaties (dode inventaris) bij bedrijfsovername ineens in familieverband

Veestapel

Variabelen:

- PVST(t)** = de marktwaarde van de totale veestapel
PVST(v) = de waarde van de veestapel volgens normen
vermogensbelasting
OPVST = de overnameprijs van de over te nemen veestapel
SB(VST) = totaal schenkingsbedrag over overgenomen veestapel

Rekenregel:

SB(VST) = **PVST(v)** - **OPVST** waarbij **PVST(t) > PVST(v)** (14)

Figuur B8.5 Variabelen en rekenregels voor het vaststellen van een prijs voor de over te nemen veestapel bij een overname in-eens

Voorraden produktiemiddelen

Variabelen:

- PVPM(t)** = werkelijke of taxatiewaarde voorraden produktiemiddelen
PVPM(f) = fiscale boekwaarde van de voorraden produktiemiddelen
OPVPM = overnameprijs voorraden produktiemiddelen
SB(VPM) = schenkingsbedrag over de voorraden produktiemiddelen

Rekenregel:

SB(VPM) = **PVPM(f)** - **OPVPM** of
PVPM(t) - **OPVPM** als **PVPM(t) < PVPM(f)** (15)

Figuur B8.6 Variabelen en rekenregels voor vaststellen van prijs voor over te nemen voorraden produktiemiddelen bij overname in-eens

Immateriële vaste activa

Variabelen:	
PMQa(f)	= fiscale boekwaarde melkquotum aangekocht
PMQe(f)	= fiscale boekwaarde melkquotum eigen (= 0)
POQa(f)	= fiscale boekwaarde overige soorten quotum aangekocht
POQe(f)	= fiscale boekwaarde overige soorten quotum eigen
PIVA(f)	= fiscale boekwaarde immateriële vaste activa
PMQa(m)	= marktwaarde melkquotum aangekocht
PMQe(m)	= marktwaarde melkquotum eigen
POQa(m)	= marktwaarde overige soorten quotum aangekocht
POQe(m)	= marktwaarde overige soorten quotum eigen
PIVA(m)	= marktwaarde immateriële vaste activa
PMQa(x)	= overnameprijs melkquotum aangekocht
PMQe(x)	= overnameprijs melkquotum eigen
POQa(x)	= overnameprijs overige soorten quotum aangekocht
POQe(x)	= overnameprijs overige soorten quotum eigen
OPIVA	= totale overnameprijs immateriële vaste activa
Rekenregel:	
OPIVA	= PMQA(x) + PMQE(x) + POQA(x) + POQE(x) (16)

Figuur B8.7 Variabelen en rekenregels voor het vaststellen van een prijs voor de immateriële vaste activa bij overname ineens

Woning/Woongedeelte boerderij

Variabelen:	
PW(f)	= fiscale boekwaarde woning
PW(bs)	= waarde woning in bewoonde/verhuurde staat
PW(vv)	= vrije verkeerswaarde (taxatiewaarde) woning
OPW	= overnameprijs woning
PWB(f)	= fiscale boekwaarde woongedeelte boerderij
PWB(bs)	= waarde woongedeelte boerderij in bewoonde/verhuurde staat
PWB(vv)	= vrije verkeerswaarde (taxatiewaarde) woongedeelte boerderij
OPWB	= overnameprijs woongedeelte van de boerderij
SB(W)	= schenkingsbedrag over woning
SB(WB)	= schenkingsbedrag woongedeelte boerderij
OVb	= overdrachtsbelasting over woning/woongedeelte boerderij
Rekenregels:	
SB(W)	= PW(vv) - OPW of PW(bs) - OPW (17)
SB(WB)	= PWB(vv) - OPWB of PWB(bs) - OPWB
OVb	= 0,06 x (OPW of OPWB) (18)

Figuur B8.8 Variabelen en rekenregels voor het bepalen van een overnameprijs van de aanwezige woning en het woongedeelte van de boerderij bij overname ineens in familiesfeer

Overige activa

Variabelen:	
OPOMVA	= overnameprijs van de overige materiële vaste activa (waaronder de bedrijfsauto)
OPFVA	= overnameprijs van de financiële vaste activa
OPOVLA	= overnameprijs van de overige vlottende activa (vlottende activa - aanwezige voorraden)

Figuur B8.9 Variabelen voor de overige activa bij een bedrijfsovername

Totaalposten activa

IMMATERIËLE VASTE ACTIVA	
Variabele:	
OPIVA	= overnameprijs immateriële vaste activa
Rekenregel:	
OPIVA	= PMQAx + PMQEx + POQAx + POQEx
MATERIËLE VASTE ACTIVA	
Variabele:	
OPMVA	= de overnameprijs van de materiële vaste activa
Rekenregel:	
OPMVA	= OPGR + OPBG + OPDI + OPVST + (OPW of OPWG) + OPOMVA (19)
FINANCIËLE VASTE ACTIVA	
Variabele:	
OPFVA	= overnameprijs financiële vaste activa
VLOTTENDE ACTIVA	
Variabele:	
OPVLA	= overnameprijs van (de over te nemen) vlottende activa
Rekenregel: OPVLA = OPVPM + OPOVLA (20)	
TOTAALPOSTEN	
Variabelen:	
OPVA	= overnameprijs vaste activa
TOPpm	= totale overnameprijs van de produktiemiddelen
TOP	= totale overnameprijs
Rekenregels:	
OPVA	= OPIVA + OPMVA + OPFA (21)
TOPpm	= OPVA - (OPW of OPWG) + OPVLA (22)
TOP	= OPVA + OPVLA = TOPpm + (OPW of OPWG) (23)

Figuur B8.10 De variabelen en rekenregels in het rekenmodel voor bedrijfsovername voor een aantal totaalposten van de activa-zijde van de balans (ingedeeld volgens GRAS, LEI/VLB, 1988)

Schenkingsrecht

Variabelen:	
SV	= jaarlijks maximaal bedrag aan schenkingsvrijstelling
SVe	= eenmalige schenkingsvrijstelling tussen 18-34 jaar
SB(Tr)	= schenkingsbedrag over onroerende goederen
SB(To)	= schenkingsbedrag over roerende goederen
SB(T)	= totaal schenkingsbedrag bij de bedrijfsovername
SR(T)	= totaal te betalen schenkingsrecht bij bedrijfsovername
Rekenregels:	
SB(T)	= SB(To) + SB(Tr) (24)
SB(To)	= SB(G) + SB(BG) + SB(W of WG) (24a)
SB(Tr)	= SB(DI) + SB(VST) + SB(OMVA) + SB(VRpm) + SB(IVA) + SB(OVLA) (24b)
SR(T)	= (SB(Tr) - (SV of SVe)) x tarief + (SB(To) x tarief)(25)

Figuur B8.11 De variabelen en rekenregels voor het vaststellen van het schenkingsbedrag en het te betalen schenkingsrecht

Bijlage 9 Variabelen en rekenregels 1) in het rekenmodel voor de over te nemen activa bij een geleidelijke bedrijfsovername

Het bepalen van de overnameprijs, de te delen stille reserves van de over te nemen produktiemiddelen en het schenkingsbedrag. Voor de verschillende variabelen geldt tussen haakjes het volgende:

- (1) = moment van inbreng in maatschap
- (o) = moment van ontbinding van maatschap (= moment van overname)

Grond in (erf-)pacht

De grond in erfpacht of pacht wordt door de vader in de maatschap ingebracht. De jaarlijks te betalen pacht en/of canon komt ten laste van de resultatenrekening van de maatschap. Op het moment van de overname kan de opvolgende zoon het pachtrecht van de vader overnemen (dit geldt zowel voor de gepachte grond als de grond in erfpacht). Hij kan ook (een deel van) de door de vader gepachte grond kopen.

---

1) De rekenregels zijn in deze bijlage (evenals in hoofdstuk 5) vanwege de grote hoeveelheid niet genummerd.

Grond in eigendom

Moment van inbreng in maatschap

Variabelen:

Oe(1)	=	oppervlakte (in hectares)
PGvs(1)	=	waarde in verpachte staat per hectare
PGt(1)	=	taxatieprijs per hectare
PGf(1)	=	fiscale boekwaarde per hectare
TPGvs(1)	=	totale waarde in verpachte staat
TPGt(1)	=	totale taxatiewaarde
TPGF(1)	=	totale fiscale boekwaarde
SRG(1)	=	stille reserves (vader) op grond in eigendom
SRvG(1)	=	voorbehouden stille reserves (vader) op grond in eigendom

Rekenregels:

TPGvs(1)	=	Oe(1)	x	PGvs(1)
TPGt(1)	=	Oe(1)	x	PGt(1)
TPGF(1)	=	Oe(1)	x	PGf(1)
SRG(1)	=	TPGt(1)	-	TPGF(1)

Moment van ontbinding maatschap

Variabelen:

Oe(o)	=	oppervlakte (in hectares) in eigendom
PGvs(o)	=	waarde in verpachte staat per hectare
PGt(o)	=	(minnelijke) taxatieprijs per hectare
PGf(o)	=	fiscale boekwaarde per hectare
TPGvs(o)	=	totale waarde in verpachte staat
TPGt(o)	=	totale taxatiewaarde
TPGF(o)	=	totale fiscale boekwaarde
OPGe	=	te betalen overnameprijs voor grond in eigendom
SRG(o)	=	aanwezige stille reserves op grond in eigendom

Rekenregels:

TPGvs(o)	=	Oe(o)	x	PGvs(o)
TPGt(o)	=	Oe(o)	x	PGt(o)
TPGF(o)	=	Oe(o)	x	PGf(o)
SRG(o)	=	TPGt(o)	-	TPGF(o)

Aandeel maten in gevormde stille reserves

Variabelen:

SRG	=	gevormde stille reserves over grond in eigendom gedurende maatschap
m	=	winstpercentage van de vader in de maatschap
1-m	=	winstpercentage van de zoon in de maatschap
SRGv	=	bedrag aan stille reserves van de vader in maatschap
SRGz	=	bedrag aan stille reserves van de zoon in maatschap

Rekenregels:

SRG	=	SRG(o)	-	SRvG(i)
SRGv	=	m	x	SRG
SRGz	=	(1-m)	x	SRG

Te verrekenen (overname-)prijs voor zoon (opvolger)

Rekenregel:

$$OPGe - ((1-m) \times SRG) = OPGe - SRGz$$

Figuur B9.1 Variabelen en rekenregels voor het bepalen van de overnameprijs en het te betalen bedrag voor de grond in eigendom bij een geleidelijke bedrijfsovername via een maatschap

Bedrijfsgebouwen in eigendom

Moment van inbreng in de maatschap	
Variabelen:	
PBGvs(1)	= waarde in verpachte staat aanwezige bedrijfsgebouwen
PBGt(1)	= (minnelijke) taxatiewaarde aanwezige bedrijfsgebouwen
PBGf(1)	= fiscale boekwaarde van aanwezige bedrijfsgebouwen
SRBG(1)	= stille reserves (vader) bedrijfsgebouwen
SRvBG(1)	= voorbehouden stille reserves (vader) bedrijfsgebouwen
of per gebouw x (x = 1 t/m n):	
PtBGx(1)	= (minnelijke) taxatiewaarde bedrijfsgebouw x
PfBGx(1)	= fiscale boekwaarde van bedrijfsgebouw x
PvsBGx(1)	= waarde in verpachte staat bedrijfsgebouw x
Rekenregels:	
PBGt(1)	= PtBG1(1) + ... + PtBGn(1) (t te vervangen door f en vs)
SRBG(1)	= PBGt(1) - PBGf(1)
Moment van overname (ontbinding van de maatschap)	
Variabelen:	
PBGt(o)	= (minnelijke) taxatiewaarde aanwezige bedrijfsgebouwen
PBGf(o)	= fiscale boekwaarde van aanwezige bedrijfsgebouwen
PBGvs(o)	= waarde in verpachte staat aanwezige bedrijfsgebouwen
OPBG	= te betalen overnameprijs van aanwezige bedrijfsgebouwen
SRBG(o)	= stille reserve op bedrijfsgebouwen aan einde maatschap
of per gebouw x (x = 1 t/m n):	
PtBGx(o)	= (minnelijke) taxatiewaarde bedrijfsgebouw x
PfBGx(o)	= fiscale boekwaarde van bedrijfsgebouw x
PvsBGx(o)	= waarde in verpachte staat bedrijfsgebouw x
Rekenregels:	
PBGt(o)	= PtBG1(o) + ... + PtBGn(o) (t te vervangen door f en vs)
SRBG(o)	= PBGt(o) - PBGf(o)
Aandeel maten in stille reserves	
Variabelen:	
SRBG	= te delen stille reserves over bedrijfsgebouwen in eigendom gedurende maatschapsverband
m	= winstpercentage van de vader in de maatschap
1-m	= winstpercentage van de zoon in de maatschap
SRBGv	= bedrag aan stille reserves vader in maatschapsverband
SRBGz	= bedrag aan stille reserves zoon in maatschapsverband
Rekenregels:	
SRBG	= SRBG(o) - SRvBG(1)
SRBGv	= m x SRBG
SRBGz	= (1-m) x SRBG
Te verrekenen (overname-)prijs voor zoon (bedrijfsopvolger)	
Rekenregel:	
OPBG - ((1 - m) x SRBG)	= OPBG - SRBGz

Figuur B9.2 Variabelen en rekenregels voor bepalen overnameprijs en te betalen bedrag voor bedrijfsgebouwen bij overname via geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Dode inventaris (machines, werktuigen en installaties)

Moment van inbreng in de maatschap	
Variabelen:	
PDI(1)	= taxatiewaarde van totale dode inventaris
PDIf(1)	= fiscale boekwaarde van totale dode inventaris
SRDI(1)	= stille reserve vader over dode inventaris
SRvDI(1)	= voorbehouden stille reserve (vader) over dode inventaris
Rekenregel:	
SRDI(1)	= PDI(1) - PDIf(1)
Moment van overname (ontbinding van de maatschap)	
Variabelen:	
PDI(o)	= taxatiewaarde (marktwaarde) van dode inventaris
PDIf(o)	= fiscale boekwaarde van dode inventaris
OPDI	= te betalen overnameprijs voor aanwezige dode inventaris
SRDI(o)	= bedrag aan stille reserves op dode inventaris aan einde van maatschap
Rekenregel:	
SRDI(o)	= PDI(o) - PDIf(o)
Aandeel maten in stille reserves	
Variabelen:	
SRDI	= te delen stille reserves over dode inventaris in maatschap
m	= winstpercentage van de vader in de maatschap
1-m	= winstpercentage van de zoon in de maatschap
SRDIv	= bedrag aan stille reserves van de vader
SRDIz	= bedrag aan stille reserves van de zoon
Rekenregels:	
SRDI	= SRDI(o) - SRvDI(1)
SRDIv	= m x SRDI
SRDIz	= (1-m) x SRDI
Te verrekenen (overname-)prijs voor zoon (bedrijfsopvolger)	
Rekenregel:	
OPDI - ((1-m) x SRDI)	= OPDI - SRDIz

Figuur B9.3 Variabelen en rekenregels bij overname dode inventaris via geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Veestapel

Moment van inbreng in de maatschap

Variabelen:

- PVSTt(1) = taxatiewaarde (marktprijs) totale veestapel
PVSTf(1) = fiscale boekwaarde totale veestapel
SRVST(1) = stille reserves (vader) over ingebrachte veestapel
SRvVST(1) = voorbehoud. stille reserves (vader) over ingebrachte veestapel

Rekenregel:

- SRVST(1) = PVSTt(1) - PVSTf(1)

Moment van ontbinding maatschap (bij bedrijfsovername)

Variabelen:

- PVSTt(o) = taxatiewaarde (marktprijs) totale veestapel
PVSTf(o) = fiscale boekwaarde van totale veestapel
PVSTvb(o) = waarde veestapel voor de vermogensbelasting
OPVST(o) = de overnameprijs van de totale veestapel
SRVST(o) = bedrag aan stille reserves over de veestapel

Rekenregel:

- SRVST(o) = PVSTt(o) - PVSTf(o)

Aandeel maten in stille reserves

Variabelen:

- SRVST = te delen stille reserves over de aanwezige veestapel gedurende maatschapsverband
m = winstpercentage van de vader in de maatschap
1-m = winstpercentage van de zoon in de maatschap
SRVSTv = bedrag aan stille reserves vader over veestapel gedurende maatschap
SRVSTz = bedrag aan stille reserves zoon over veestapel gedurende maatschap

Rekenregels:

- SRVST = SRVST(o) - SRvVST(1)
SRVSTv = m x SRVST
SRVSTz = (1-m) x SRVST

Te verrekenen (overname-)prijs voor zoon (bedrijfsopvolger)

Rekenregel:

- OPVST - ((1 - m) x SRVST) = OPVST - SRVSTz

Figuur B9.4 Variabelen en rekenregels bij overname veestapel via een geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Overige materiële vaste activa

De overige materiële vaste activa (auto en onroerende goederen buiten bedrijf) worden niet altijd in de maatschap ingebracht. Eveneens worden deze overige materiële vaste activa niet altijd door de opvolger overgenomen.

Moment van overname (zie ook bijlage 8, bedrijfsovername ineens)

Variabelen:

POMVat	=	taxatiewaarde van de overige materiële vaste activa
POMVaf	=	fiscale waarde van de overige materiële vaste activa
OPOMVA	=	overnameprijs van de overige materiële vaste activa

Figuur B9.5 Variabelen en rekenregels bij overname overige materiële vaste activa via een geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Woning/Woongedeelte boerderij

De woning of woongedeelte van de boerderij worden meestal niet in de maatschap ingebracht. De opvolgende zoon zal bij de overname de woning veelal kopen (of huren). De te betalen overnameprijs kan via de variabelen en rekenregels uit bijlage 8 worden vastgesteld.

Totaal materiële vaste activa

Onder de materiële vaste activa vallen de produktiemiddelen grond, bedrijfsgebouwen, dode inventaris, veestapel, de woning/woongedeelte boerderij en de overige materiële vaste activa. Zie hiervoor.

Moment van inbreng in de maatschap

Variabelen:

- PMVAt(i) = taxatiewaarde van de materiële vaste activa
- PMVaf(i) = fiscale boekwaarde van de materiële vaste activa
- PWvv(i) = vrije verkeerswaarde (taxatiewaarde) woning
- PWf(i) = fiscale waarde woning

Rekenregels:

- PMVAt(i) = TPGt(i) + PBGt(i) + PDIt(i) + PVSTt(i) + POMVAt(i) + PWvv(i)
- PMVaf(i) = TPGf(i) + PBGf(i) + PDIf(i) + PVSTf(i) + POMVaf(i) + PWf(i)

Moment van ontbinding maatschap (bedrijfsovername)

Variabelen:

- PMVAt(o) = taxatiewaarde van de materiële vaste activa
- PMVaf(o) = fiscale boekwaarde van de materiële vaste activa
- OPMVA = de overnameprijs van de materiële vaste activa
- PWvv(o) = vrije verkeerswaarde (taxatiewaarde) woning
- PWf(o) = fiscale waarde woning

Rekenregels:

- PMVAt(o) = TPGt(o) + PBGt(o) + PDIt(o) + PVSTt(o) + POMVAt(o) + PWvv(o)
- PMVaf(o) = TPGf(o) + PBGf(o) + PDIf(o) + PVSTf(o) + POMVaf(o) + PWf(o)
- OPMVA = OPGR + OPBG + OPDI + OPVST + OPOMVA + OPW*

* afhankelijk van situatie: OPW of OPWB

Figuur B9.6 Variabelen en rekenregels bij overname materiële vaste activa via een geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Immateriële vaste activa

Op melkveebedrijven bestaan de immateriële vaste activa voornamelijk uit melkquotum, die begin 1984 zijn ingevoerd. Voor deze datum zijn dus geen melkquota ingebracht.

Moment van inbreng in maatschap (*)

Variabelen:

- PMQAf(1) = fiscale boekwaarde melkquotum aangekocht
- PMQEf(1) = fiscale boekwaarde melkquotum eigen (=0)
- POQAf(1) = fiscale boekwaarde overige soorten quotum aangekocht
- POQEf(1) = fiscale boekwaarde overige soorten quotum eigen
- PIVAf(1) = totale fiscale boekwaarde immateriële vaste activa
- SRIVA(1) = stille reserves op immateriële vaste activa
- SRvIVA(1) = voorbehouden stille reserves op immateriële vaste activa

Rekenregel:

$$PIVAf(1) = PMQAf(1) + PMQEf(1) + POQAf(1) + POQEf(1)$$

Moment van ontbinding maatschap (= bedrijfsovername) (*)

Variabelen:

- PMQAf(o) = fiscale boekwaarde melkquotum aangekocht
- PMQEf(o) = fiscale boekwaarde melkquotum eigen (= 0)
- POQAf(o) = fiscale boekwaarde overige soorten quotum aangekocht
- POQEf(o) = fiscale boekwaarde overige soorten quotum eigen
- SRIVA(o) = stille reserves op immateriële vaste activa
- PIVAf(o) = totale fiscale boekwaarde immateriële vaste activa
- OPIVA = totale overnameprijs immateriële vaste activa

Rekenregel:

$$PIVAf(o) = PMQAf(o) + PMQEf(o) + POQAf(o) + POQEf(o)$$

*) indien f wordt vervangen door t geldt de getaxeerde waarde

Figuur B9.7 Variabelen en rekenregels bij overname immateriële vaste activa via een geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Financiële vaste activa

De financiële vaste activa (FVA) bestaan uit de deelnemingen in agrarische coöperaties en de leningen u/g. Deze staan op naam van de uittrekkende vader en worden meestal niet door de opvolger overgenomen.
Variabele: FVA = financiële vaste activa.

Voorraden produktiemiddelen

Onder de voorraden produktiemiddelen vallen de veldinventaris en de voorraden grond- en hulpstoffen (inclusief aangekocht en eigen gewonnen veevoer).

Moment van inbreng in de maatschap

Variabelen:

- PVPMt(1)** = taxatiewaarde voorraden produktiemiddelen
PVPMf(1) = fiscale boekwaarde voorraden produktiemiddelen
SRVPM(1) = stille reserve (vader) over voorraden produktiemiddelen
SRvVPM(1) = voorbehouden stille reserve (vader) over voorraden produktiemiddelen

Moment van ontbinding maatschap (van bedrijfsovername)

Variabelen:

- PVPMt(o)** = taxatiewaarde voorraden produktiemiddelen
PVPMf(o) = fiscale boekwaarde voorraden produktiemiddelen
SRVPM(o) = de aanwezige stille reserves op de voorraden produktiemiddelen bij ontbinding van de maatschap
OPVPM = te betalen overnameprijs voor voorraden produktiemiddelen

Rekenregel:

$$\text{SRVPM(o)} = \text{PVPMt(o)} - \text{PVPMf(o)}$$

Aandeel maten in stille reserves

Variabelen:

- SRVPM** = te delen stille reserves over de aanwezige voorraden produktiemiddelen gevormd tijdens maatschapsverband
m = winstpercentage van de vader in de maatschap
l-m = winstpercentage van de zoon in de maatschap
SRVPMv = stille reserve vader over voorraden produktiemiddelen in maatschapsverband
SRVPMz = stille reserve zoon over voorraden produktiemiddelen in maatschapsverband

Rekenregels:

$$\begin{aligned} \text{SRVPM} &= \text{SRVPM(o)} - \text{SRvVPM(1)} \\ \text{SRVPMv} &= m \quad \times \text{SRVPM} \\ \text{SRVPMz} &= (1-m) \quad \times \text{SRVPM} \end{aligned}$$

Te verrekenen (overname-)prijs voor zoon (bedrijfsopvolger)

Rekenregel:

$$\text{OPVPM} - \text{SRVPMz}$$

Figuur B9.8 Variabelen en rekenregels bij overname voorraden produktiemiddelen via geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Vlottende activa

Van de vlottende activa worden alleen de voorraden produktiemiddelen op het voorbeeldbedrijf in de maatschap ingebracht. De overige vlottende activa bestaan uit de vorderingen, de effecten en de aanwezige liquide middelen. Deze overige vlottende activa worden niet altijd in z'n geheel in de maatschap ingebracht en worden niet of gedeeltelijk door de bedrijfsopvolger overgenomen.

Moment van inbreng in maatschap

Variabelen:

PVLAt(1) = taxatiewaarde van in te brengen vlottende activa
PVLaf(1) = fiscale waarde van in te brengen vlottende activa
POVLAt(1) = taxatiewaarde van in te brengen overige vlottende activa
POVLaf(1) = fiscale waarde van in te brengen overige vlottende activa

Rekenregels:

PVLAt(1) = PVPMt(1) + POVLAt(1)
PVLaf(1) = PVPMf(1) + POVLaf(1)

Moment van ontbinding maatschap (bedrijfsovername)

Variabelen:

PVLAt(o) = taxatiewaarde van de vlottende activa
PVLaf(o) = fiscale waarde van de vlottende activa
POVLAt(o) = taxatiewaarde van de overige vlottende activa
POVLaf(o) = fiscale waarde van de overige vlottende activa
OPVLA = overnameprijs van de over te nemen vlottende activa
OPOVLA = overnameprijs van de overige vlottende activa die overgenomen worden bij de bedrijfsoverdracht

Rekenregels:

PVLAt(o) = PVPMt(o) + POVLAt(o)
PVLaf(o) = PVPMf(o) + POVLaf(o)
OPVLA = OPVPM + OPOVLA

Figuur B9.9 Variabelen en rekenregels bij overname overige vlottende activa via een geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Totale overnameprijs

Variabelen:	
OPVA	= overnameprijs van over te nemen vaste activa (inclusief woongedeelte/woning)
OPVLA	= overnameprijs van over te nemen vlottende activa
OPFVA	= overnameprijs van over te nemen financiële vaste activa
TOP	= totale overnameprijs van bedrijf
TOPpm	= totale overnameprijs van de produktiemiddelen
Rekenregels*):	
OPVA	= OPIVA + OPMVA + OPFA
TOPpm	= OPVA - (OPW* of OPWB*) + OPVLA
TOP	= TOPpm + (OPW* of OPWB*)
*) afhankelijk van situatie: woning of woongedeelte boerderij	

Figuur B9.10 Samenvattende variabelen en rekenregels bij overname activa via geleidelijke bedrijfsovername (maatschap)

Schenkingsbedrag en te betalen schenkingsrecht (zie ook bijlage 8)

Variabelen:	
SV	= jaarlijks maximaal bedrag aan schenkingsvrijstelling
SVe	= eenmalige schenkingsvrijstelling tussen 18-34 jaar
SB(Tr)	= schenkingsbedrag over onroerende goederen
SB(To)	= schenkingsbedrag over roerende goederen
SB(T)	= totaal schenkingsbedrag
SR(T)	= totaal te betalen schenkingsrecht
Rekenregels:	
SB(T)	= SB(To) + SB(Tr)
SB(To)	= SB(G) + SB(BG) + SB(W) of SB(WG)*
SB(Tr)	= SB(DI) + SB(VST) + SB(OMVA) + SB(VRpm) + SB(OLVA)
SR(T)	= (SB(Tr) - (SV of SVe)) x tarief + (SB(To) x tarief)

Figuur B9.11 De variabelen en rekenregels voor het vaststellen van het schenkingsbedrag en het te betalen schenkingsrecht bij een geleidelijke bedrijfsovername (via maatschap)

Bijlage 10 Financiële variabelen/kengetallen en de daarbij behorende rekenregels in het rekenmodel

Besparingen en bestedingen

Variabelen:		
S(t)	= besparingen in jaar t	
NL(t)	= netto-loon in jaar t	
C(t)	= totaal aan consumptieve uitgaven in jaar t	
K(t)	= kost- en inwoning in jaar t	
CO(t)	= de overige consumptieve uitgaven in jaar t	
c	= (overige) consumptiequote	
t	= jaar 1 t/m n in loondienst	
Rekenregels:		
S(t)	= NL(t) - C(t)	(26)
C(t)	= CO(t) + K(t)	(27)
CO(t)	= c x (NL(t) - K(t))	(28)

Figuur B10.1 Het bepalen van de besparingen en de bestedingen van de bedrijfsopvolger in loondienst

Eigen vermogensontwikkeling

Variabelen:		
t	= aantal jaren in loondienst (t = 1...n)	
EVo	= eigen vermogen bedrijfsopvolger bij aanvang loondienst	
EV(t)	= eigen vermogen bedrijfsopvolger in jaar t	
l(t)	= leeftijd opvolger gedurende periode in loondienst	
CAO(t)	= beloningsmaatstaf: Collectieve ArbeidsOvereenkomst in de landbouw in jaar t	
b	= gemiddelde belasting- en premiedruk	
ro	= gem. rentevergoeding (%) in periode in loondienst	
RV	= gem. rente-vrijstelling in periode in loondienst	
SG(t)	= bedrag aan schenking in jaar t	
TM(t)	= de totale middelen in jaar t	
Ro(t)	= de rente-ontvangsten in jaar t	
Rno(t)	= de netto rente-ontvangsten (na belasting) in jaar t	
Rekenregels:		
TM(t)	= S(t) + SG(t)	(29)
EV(t)	= EV(t-1) + TM(t) + Rno(t)	(30)
Ro(t)	= ((TM(t)/2) + EV(t-1)) x ro	(31)
Rno(t)	= ((TM(t)/2) + EV(t-1)) x (ro - (b x ro)) + (b x RV)	(32)

Figuur B10.2 Ontwikkeling van het eigen vermogen van de bedrijfsopvolger bij werken in loondienst op ouderlijk bedrijf in periode voor de bedrijfsovername

Financiële ruimte bedrijf

Variabelen:			
t	=	jaar t in loondienst	
sm	=	minimale solvabiliteitseis	
rb	=	te betalen rentepercentage	
a	=	jaarlijkse aflossingspercentage	
at	=	aflossingstermijn	
AFL(t)	=	jaarlijks bedrag aan aflossingen	
AFS(t)	=	jaarlijks bedrag aan afschrijvingen	
Rbl(t)	=	betaalde rente (jaar t) op langlopende leningen	
Rbk(t)	=	betaalde rente (jaar t) op kortlopende leningen	
Rb(t)	=	totaal betaalde rente in jaar t	
S(t)	=	besparingen	
ST(t)	=	besparingen + betaalde rente	
BV(t)	=	totale jaarlijkse betalingsverplichtingen over vreemd vermogen	
KS(t)	=	kasstroom in jaar t	
KSs(t)	=	structurele kasstroom in jaar t	
VKS(t)	=	vrije kasstroom in jaar t	
VKSs	=	structurele vrije kasstroom van bedrijf	
LCe	=	(eenmalige) leencapaciteit van een agrarisch bedrijf	
LCow	=	leencapaciteit beperkt door zekerheidsstelling	
LCsm	=	leencapaciteit beperkt door solvabiliteitseisen	
LCmax	=	maximale leencapaciteit van een agrarisch bedrijf	
TV(t)	=	totaal vermogen op basis van vervangingswaarde	
TVex(t)	=	totaal vermogen op basis van executiewaarde	
EV(t)	=	eigen vermogen op basis van vervangingswaarde	
EVex(t)	=	eigen vermogen op basis van executiewaarde	
VV(t)	=	vreemd vermogen	
OW	=	onderpandswaarde	
Rekenregels:			
Rb(t)	=	Rbl(t) + Rbk(t)	(33)
ST(t)	=	S(t) + Rb(t)	(34)
KS(t)	=	ST(t) + AFS(t)	(35)
BV(t)	=	AFL(t) + Rb(t)	(36)
VKS(t)	=	KS(t) - BV(t)	(37)
LCe	=	VKSs x 1/ (rb + a)	(38)
LCmax	=	LCe of LCow of LCsm	

Figuur B10.3 Variabelen en rekenregels voor het bepalen van de financiële ruimte op een agrarisch bedrijf